

สภาพความเป็นจริงแล้ว บางแห่งอยู่ในบริเวณพื้นที่ดอยสูงชัน เช่น การขุดแร่ซีไรท์ ที่ดอยหมอก และ การทำเกษตรพื้นที่สูงตำบลลาวี พบว่าภูเขาถูกตัดเตียนเพื่อการปลูกพืชโดยเฉพาะ

เขื่อนแม่สรวยสร้างขึ้นมากเพื่อกักเก็บน้ำแม่สรวย ซึ่งน้ำแม่สรวยไหลลงมาสบกับน้ำแม่ลาว บริเวณหน้าอำเภอแม่สรวย และน้ำแม่สรวยไหลเลี้ยงพื้นที่นาบริเวณดังกล่าวประมาณ ๘๐๐ ไร่ ก่อนจะมี การสร้างเขื่อน ๓๐ - ๔๐ ปี มีการปลูกป่านในกระแสดการสร้างเขื่อน และการกว้านซื้อที่ดินในราคาไร่ละ ประมาณ ๓,๐๐๐ - ๔,๐๐๐ บาท จากกลุ่มนายทุน และผู้มีอิทธิพลทั้งในและนอกพื้นที่ ทำให้ชาวบ้านเกรงว่าหากจะมีการสร้างเขื่อนจริงที่ดินที่ไม่มีโฉนดและอยู่ในเขตป่าสงวนจะไม่ได้รับการเวนคืน จึงขาย ที่ให้กลุ่มนายทุน ในส่วนที่ดินได้รับการเวนคืนจริง ๆ มีไม่ถึง ๑๕% ทำให้ช่วงนี้ชาวบ้านที่มีที่ดินใน บริเวณดังกล่าว เสียที่ดินให้กับกลุ่มนายทุนและรัฐ ในส่วนที่อยู่อาศัยบริเวณชุมชนที่เกิดน้ำท่วม หมู่บ้านห้วยน้ำมา ได้มีการอพยพโยกย้ายหมู่บ้านออกจากพื้นที่เขื่อน และมีการจัดสรรที่ดินให้บางส่วน ซึ่งที่ดินส่วนที่จัดสรรให้มีการจับจองกันกับเจ้าของเดิม ทำให้มีปัญหาความขัดแย้งเกิดขึ้น นอกจากนี้ ถนนที่ขึ้นสายตำบลลาวีจะถูกน้ำจากเขื่อนท่วม ทำให้ต้องเสียงบประมาณอีกจำนวนหลายร้อยล้านบาท สำหรับสร้างถนนใหม่ และต้องสูญเสียทรัพยากรป่าสำหรับการตัดทางสร้างถนนเพิ่มขึ้นอีก การสร้าง เขื่อนแม่สรวยมีข้ออ้างคือ ป้องกันปัญหาน้ำท่วม เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ใช้สำหรับความ ต้องการน้ำในการเพาะปลูกในฤดูแล้ง

ปี ๒๕๔๒ เมื่อสร้างเขื่อนแม่สรวยขึ้นปิดกั้นลำน้ำแม่สรวย เมื่อสร้างเขื่อนขึ้นแล้วทำให้ระบบ เหมืองฝายทั้งสองแห่งต้องล้มเลิกไป แม้ว่าชาวบ้านบางส่วนจะออกมาคัดค้านการสร้างเขื่อน แต่ก็ไม่ เป็นผล จนในที่สุดเมื่อเขื่อนสร้างเสร็จ ๒ เพียงแรกก็เพียงพอต่อความต้องการของชุมชน แต่มาปีที่ ๓ ใน ฤดูแล้งน้ำเริ่มแห้ง และเขื่อนก็ไม่ปล่อยน้ำตามสัญญา และในฤดูฝนน้ำก็ท่วม ส่วนพื้นที่ได้เขื่อนที่จำเ็น ต่อการเพาะปลูกจริง ๆ แทบจะไม่ได้ใช้น้ำจากเขื่อนเลย เพราะน้ำจากเขื่อนถูกดึงไปใช้ในพื้นที่เขตอำเภอ แม่ลาว และอำเภอพานเสียเป็นส่วนใหญ่

อำนาจการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ถือว่าเป็นหัวใจหลักสำคัญต่อความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ของชุมชน ในเมื่อการเปลี่ยนแปลงมีความต่อเนื่องและเป้าหมายการใช้ทรัพยากรที่แตกต่างจากเดิม ปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรดิน น้ำ ป่า จะทวีความรุนแรงขึ้นเป็นลำดับ เมื่อมองถึงจุดเริ่มต้นของการ ใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากฐานการผลิตที่มีการพัฒนาการขึ้นมาเป็นลำดับ จากการผลิตพืชไร่ ทำนา มา เป็นการปลูกพืชเชิงพาณิชย์และการค้า จนมาถึงการปลูกพืชอุตสาหกรรม รวมถึงนโยบายรัฐที่เข้ามา แรงผลักดันให้ทรัพยากรในพื้นที่ถูกนำมาใช้ประโยชน์และตอบสนองของความต้องการ ภาพการเปลี่ยนแปลง ทำให้คนในพื้นที่ปรับตัวไม่ทัน รวมถึงการพัฒนา นโยบายที่ไม่สอดคล้อง ยังผลให้เกิดกลุ่มทุนในระบบ เกษตรอุตสาหกรรมขึ้นในพื้นที่ และเข้ามาแย่งชิงทรัพยากรที่หลุดมือจากชาวบ้านไปค่อนข้างมาก

เมื่อก้าวถึงการใช้น้ำในอดีต ชุมชนจะอาศัยแหล่งน้ำจากธรรมชาติในการผลิต อย่างที่ ยกตัวอย่างการจัดการน้ำแบบเหมืองฝาย ส่วนการทำไร่พบว่า มีการร่อนน้ำฝน และการดึงน้ำจากห้วยใน ลักษณะของเหมืองฝายเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีการขุดบ่อ และขุดสระเพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภค รวมถึงการเลี้ยงสัตว์น้ำ ระยะเวลาต่อมาเมื่อมีการกำหนดคุณภาพพื้นที่ลุ่มน้ำเกิดขึ้น ทำให้ระบบเหมือง ฝายเริ่มถูกลดบทบาทลง ในกรณีฝายท้าวแก่นจันทร์ ตำบลป่าแดด เป็นฝายดีกั้นขวางลำ ชะลอกการไหล

ของน้ำแม่ลาว เพื่อให้ไหลเลี้ยงไร่นาหลายพันไร่ ในพื้นที่หลายตำบลด้วยกัน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องใช้ไม้ขนาดใหญ่ในการสร้างเหมืองแต่ละปี ทำให้เกิดปัญหา เมื่อมีการจัดการตั้งหน่วยรักษาดินน้ำขึ้นในพื้นที่ และเมื่อชาวบ้านเข้าไปตัดไม้เพื่อทำเหมืองฝายทำให้ถูกจับและปรับ เหมืองฝายทั่วแก่นจันทร์จึงหมดความสำคัญไป

รัฐบาลมองว่าการจัดการน้ำโดยชุมชนทำให้เกิดการสิ้นเปลืองน้ำเป็นอย่างมาก เพราะการกักเก็บน้ำเป็นไปตามการไหล ถ้าหน้าแล้งน้ำไม่เพียงพอ และหน้าฝนน้ำจะท่วม ระบบเหมืองฝายจึงถูกเปลี่ยนเป็นฝายคอนกรีตแทน

ฝายคอนกรีตเข้ามามีบทบาทแทนเหมืองฝาย ทำให้ระบบการจัดการน้ำโดยมีมิติความสัมพันธ์ในด้านพิธีกรรม ความเชื่อ ประเพณี สังคม และวัฒนธรรมผ่านระบบเหมืองฝายหายไป ด้วย รวมถึงการจัดสรรปันน้ำเข้านาดด้วย คนที่ร่วมกันใช้น้ำผ่านระบบเหมืองฝายเริ่มไม่สนใจกับความสัมพันธ์ในลักษณะเดิม และเริ่มใช้เงินเข้าภาคทดแทนแรงงานที่จะต้องเข้ามาร่วมกิจกรรมกับเหมืองฝาย ในส่วนการแบ่งน้ำเข้ามายังคงใช้ระบบเดิมโดยมีแก่งฝายเป็นผู้กำหนดและการนิรโทษกรรมกตัญญูการใช้น้ำจะใช้กฎหมายเข้ามาเกี่ยวข้องเพื่อจัดการปัญหา บทบาทของแก่งฝายจึงลดลง และในที่สุด ฝายจะตกเป็นหน้าที่ของทางราชการที่จะเข้ามาจัดการดูแลแทน

สำหรับโครงการอ่างเก็บน้ำและการสร้างเขื่อนในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ลาวตอนบน จากการขยายตัวของการทำงานเกษตรกรรมเพิ่มขึ้นตลอดจนถึงความต้องการในการใช้น้ำในชุมชนเมืองเพื่อการอุตสาหกรรม อุปโภคและบริโภค ทำให้แหล่งน้ำจากที่ต่าง ๆ ถูกมองเพื่อจะดึงน้ำมารับใช้ความต้องการในด้านต่าง ๆ การกำหนดพื้นที่การสร้างอ่างเก็บน้ำและการสร้างเขื่อนจึงเกิดขึ้นด้วยงบประมาณมหาศาล และการสร้างเขื่อนในแต่ละครั้งก่อให้เกิดความเสียหายในด้านต่าง ๆ ตามมาด้วย เช่น การเวนคืนที่ดิน การอพยพคนออกจากพื้นที่ การตัดไม้และขุดดิน เป็นต้น ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนมีอย่างมหาศาล หากพูดถึงความต้องการใช้น้ำในพื้นที่จริง ๆ แล้ว แทบจะไม่ได้รับผลประโยชน์จากการสร้างเขื่อนเลย อย่างกรณีการสร้างเขื่อนแม่สรวย

ผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชนลุ่มน้ำอีกส่วนหนึ่ง เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจกับวิถีชีวิตชุมชน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ระบบเศรษฐกิจของชุมชน ที่จากเดิมเคยพึ่งพากัน เกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเป็นระยะ ทั้งจากการเข้ามาของทุนนอก และจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายรัฐผ่านการส่งเสริมให้ปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ตามช่วงเวลา โดยชาวบ้านเองก็มีการปรับตัวไปตามกระแสเศรษฐกิจที่เข้ามากระทบต่อชุมชน ระบบการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นส่งผลในแง่การดำเนินชีวิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งภาวะหนี้สิน ความขัดแย้ง การสูญเสียที่ดิน และความสัมพันธ์ทางสังคม แม้ว่าในสถานการณ์ปัจจุบันชาวบ้านจะตระหนักถึงสถานการณ์ที่ตนเองกำลังเผชิญอยู่ แต่การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นยังทำได้ไม่ทัน และไม่แน่ใจว่าต่อไปในอนาคตจะเกิดอะไรขึ้นอีกบ้าง

ในขณะที่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติอันประกอบด้วย ดิน น้ำ ป่า ซึ่งก็เป็นไปอย่างสอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจที่เข้ามากระทบต่อชุมชน จากเดิมที่พื้นที่เคยมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ แต่เมื่อเวลาผ่านไป การเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจและการทำมาหากินก็

ส่งผลต่อระบบนิเวศวิทยาของชุมชนจนเกิดปัญหากระทบไปถึงความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างเล็งไม่ได้ แม้จะมีการรวมกลุ่มกันแก้ไขปัญหาก็ตาม แต่ด้วยการสะสมตัวของการทำลายทรัพยากรมาอย่างยาวนานนั้นทำให้การรื้อฟื้น หรือทำให้ทรัพยากรธรรมชาติกลับมามีอุดมสมบูรณ์เช่นในอดีตเป็นไปได้ยากยิ่ง

อำนาจการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ถือว่าเป็นหัวใจหลักสำคัญต่อความจำเป็นขั้นพื้นฐานของชุมชน ในเมื่อการเปลี่ยนแปลงมีความต่อเนื่องและเป้าหมายการใช้ทรัพยากรที่แตกต่างจากเดิม ปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรดิน น้ำ ป่า จะทวีความรุนแรงขึ้นเป็นลำดับ เมื่อมองถึงจุดเริ่มต้นของการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากฐานการผลิตที่มีการพัฒนาการขึ้นมาเป็นลำดับ จากการผลิตพืชไร่ ทำนา มาเป็นการปลูกพืชเชิงพาณิชย์และเพื่อการค้า จนมาถึงการปลูกพืชอุตสาหกรรม รวมถึงนโยบายรัฐที่เข้ามาเร่งผลักดันให้ทรัพยากรในพื้นที่ถูกนำมาใช้ประโยชน์และตอบสนองความต้องการ ภาพการเปลี่ยนแปลงทำให้คนในพื้นที่ปรับตัวไม่ทัน รวมถึงการพัฒนา นโยบายที่ไม่สอดคล้อง ยังผลให้เกิดกลุ่มทุนในระบบเกษตรอุตสาหกรรมขึ้นในพื้นที่ และเข้ามาแย่งชิงทรัพยากรที่หลุดมือจากชาวบ้านไปค่อนข้างมาก

ในระบบเกษตรอุตสาหกรรม ต้นทุนการผลิตมีความจำเป็นเป็นอย่างมาก เพราะการปลูกพืชจำนวนมากหลายร้อย หลายพันไร่ มีความจำเป็นต้องใช้ที่ดิน น้ำ พันธุ์พืช แรงงาน และปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องอีกหลายอย่าง สิ่งเหล่านี้เรียกว่าต้นทุน เมื่อต้องใช้ปัจจัยหรือต้นทุนในการผลิตมาก ย่อมส่งผลกระทบต่อทรัพยากร เช่น ความต้องการใช้ที่ดิน จะต้องมียุทธศาสตร์เพียงพอเพื่อตอบสนองความต้องการในการผลิตและบางพื้นที่ก็กลับพบว่ามีการตัดไม้ทำลายป่าเพิ่มเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูก เพื่อเพิ่มปริมาณการผลิตมากขึ้น ทำให้ทรัพยากรป่าลดลง รวมถึงการซื้อขายที่ดินมีมากขึ้นเป็นลำดับ

ในกระบวนการผลิตของภาคเกษตรอุตสาหกรรม ต้องใช้เทคโนโลยีขั้นสูงในการจัดการเพื่อเพิ่มผลผลิตและเพิ่มคุณค่า เหมาะกับการลงทุนและผลกำไรที่จะเกิดขึ้น เทคโนโลยีขั้นสูง มีการใช้เครื่องจักรกล ปุ๋ยเคมี สารเคมีเป็นพิษในกระบวนการผลิต ในช่วงนี้ส่งผลกระทบต่อสภาพดิน น้ำป่า และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนเป็นอย่างมาก

ผลผลิตในระบบอุตสาหกรรมมีผลกระทบต่อสุขภาพและผลผลิตของเกษตรกรรายย่อยเป็นจำนวนมาก พบว่าในกระบวนการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีเข้ามาเริ่มผลผลิต เช่น สารเคมี และปุ๋ยเคมีมีพิษ นอกจากส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและความเป็นอยู่ของชาวบ้านแล้ว ในผลผลิตเหล่านี้ก็มีสารพิษตกค้าง เป็นอันตรายต่อผู้บริโภคโดยทั่วไป นอกจากนี้ผลผลิตของภาคเกษตรอุตสาหกรรมยังมีส่วนสำคัญในการครอบครองตลาดการค้า ทำให้ผลผลิตของกลุ่มเกษตรกรรายย่อยขายผลผลิตไม่ออก และแข่งขันกับระบบเกษตรอุตสาหกรรมไม่ไหว ระบบเกษตรอุตสาหกรรมที่มีมากขึ้นในเขตลุ่มน้ำแม่ลาว ดอนบน เป็นเหตุให้มีหน่วยงานของภาครัฐเข้ามาพัฒนาพื้นที่บริเวณนี้ และส่งผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทั้งทางกายภาพและทางสังคม และวัฒนธรรมของท้องถิ่น

กล่าวโดยสรุปเป็นการผลิตช่วงแรกที่ยังอาศัยอยู่ใกล้ชีวิตธรรมชาติ มีวิถีชีวิตเรียบง่ายมีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ที่พึ่งพิง – เกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีระบบการผลิตแบบเกษตรพอเพียงเพื่อกิน และแลกเปลี่ยนเมื่อเหลือ ประกอบด้วย กลุ่มป่าเมี่ยงเกียงตง, กลุ่มทำนาปลูกข้าวในที่ราบ และกลุ่มทำไร่บนดอย ซึ่งต่อมาพัฒนาไปสู่การเกษตรที่มีการค้าขาย ใช้ระบบเงินตราเข้ามาเกี่ยวข้อง และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตออกไป เมื่อเริ่มมีความต้องการเพิ่มผลผลิตเพื่อขายมากขึ้น ถือเป็น

ช่วงที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต และจุดมุ่งหมายของการใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิตที่เปลี่ยนไป จากในอดีต ทำให้เกิดกลุ่มทางเศรษฐกิจใหม่ ๆ ขึ้นมา คือ กลุ่มทำสวนและทำไร่เชิงพาณิชย์ และกลุ่มปลูกพืชอุตสาหกรรม ซึ่งเริ่มหันมาปลูกพืชเพื่อการค้ามากขึ้น มีการผลิตแบบเกินความต้องการเพื่อนำไปขาย ในที่สุดก็เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและความเป็นอยู่ของผู้คน ตลอดจนการพัฒนาตามนโยบายของรัฐในการจัดการทรัพยากรที่ผิดพลาดและไม่เข้าใจ ส่งผลให้เกิดการไหลเข้าของกลุ่มนายทุน เกิดการปั่นราคาที่ดิน ที่ดินหลุดมือจากชาวบ้านไปเป็นของนายทุนที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ ตลอดจนการพัฒนากระบวนการผลิตเป็นเกษตรอุตสาหกรรมในที่สุด และเมื่อก้าวเข้าสู่สังคมทุนนิยมเต็มตัวก็เป็นช่วงที่ชาวบ้านไร้ที่ทำกิน และที่ดินหลุดมือไปเกือบหมด ชาวบ้านผู้เคยเป็นเจ้าของทรัพยากร ผันตัวไปเป็นแค่แรงงานรับจ้างเพื่อรับใช้นายทุน เนื่องจากไม่มีที่ทำกิน เกิดพัฒนาการของการเป็นหนี้ ตลอดจนการถูกกลืนกลายเป็นแรงงานอุตสาหกรรม ชาวบ้านเป็นแค่แรงงานหนึ่งในเฟืองจักรของระบบการผลิตแบบเกษตรอุตสาหกรรมที่เจ้าของคือนายทุนนอกชุมชน

อย่างไรก็ตาม ในสถานการณ์ปัจจุบัน หลายฝ่ายเริ่มเห็นปัญหา และมีความพยายามที่จะรื้อฟื้นความเป็นอยู่แบบที่เคยเกื้อกูลกันอย่างในอดีตกลับคืนมา เกิดความร่วมมือระหว่างหลายฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มพระสงฆ์ นำโดยพระอาจารย์บรรพต คัมภีโร เจ้าอาวาสวัดศรีสุทธาวาส กลุ่มครู ช่างราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน และหนุ่มสาวในท้องถิ่นที่มีความสนใจในเรื่องประวัติศาสตร์ชุมชน รวมทั้ง เศรษฐกิจ การเมืองระดับประเทศที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน เริ่มหันหน้ามาปรึกษาและทำงานร่วมกัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ซึ่งกันและกัน รวมทั้งยังดึงเอาเด็กและเยาวชนที่สนใจให้มาศึกษาและรับรู้ไปพร้อมกันด้วย

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอาจเป็นเพียงจุดเริ่มต้นของการพยายามทำความเข้าใจตนเอง เพื่อเรียนรู้ชุมชนตนเองอย่างถ่องแท้ และย่อมจะนำไปสู่การรู้จักศักยภาพของชุมชน ก่อให้เกิดสำนักแห่งท้องถิ่น อันจะเป็นพลังสำคัญของชุมชนในการต่อรองกับอำนาจภายนอกได้ ซึ่งแม้ว่าในอนาคตอาจเกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นอีกหลายอย่างกับชุมชน แต่ก็ย่อมมีกระบวนการเรียนรู้ ถอดประสบการณ์เพื่อจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบต่อชุมชนได้ แม้บางกรณีอาจต้องใช้พลังมาก หรืออยู่เหนือกว่าอำนาจชุมชนจะจัดการได้ เช่น การใช้อำนาจในทางการเมือง หากแต่ชาวบ้านก็สามารถรู้เท่าทัน และไม่ปล่อยให้คนนอกชุมชนเข้ามาจัดการชุมชนได้อย่างง่ายดายเช่นในอดีต

๓. นางละเอียด พันธุ์ไสดา อายุ ๔๖ ปี

อาชีพ พนักงานโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้ายและอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน
ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๗๓ หมู่ ๑๒ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

นักวิจัยกลุ่มนาหอ

๑. นายชูป บุรณวิจิต อายุ ๖๙ ปี

อาชีพ ข้าราชการบำนาญ เคยเป็นข้าราชการครูปฏิบัติงานในท้องถิ่นด่านซ้ายตั้งแต่รับราชการ
ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๕๔ หมู่ ๔ ตำบลนาหอ อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๒. นายศิริพงษ์ ยศพิมพ์ อายุ ๕๕ ปี

อาชีพ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลนาหอ อดีตข้าราชการครู
ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๑๕ หมู่ ๓ ตำบลนาหอ อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๓. นางวิลาวลัย ยศขุน อายุ ๔๗ ปี

อาชีพ แม่บ้าน อดีตผู้ใหญ่บ้านนาหอ
ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๑๙ หมู่ ๒ ตำบลนาหอ อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๔. นายวัฒนา หอมวุฒิวงษ์ อายุ ๕๕ ปี

อาชีพ ข้าราชการบำนาญ
ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๗๒ หมู่ ๔ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

ผู้ดูแลโครงการ

เอกรินทร์ พึ่งประชา

พนักงานในสังกัดทบวงมหาวิทยาลัย

ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี พระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐

การศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์สังคม
และวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน
กรณีศึกษา บ้านด่านซ้าย บ้านนาเวียง และบ้านนาหอ
อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

หัวหน้านักวิจัยส่วนท้องถิ่น

นายแพทย์ภักดี สืบบุญการณ อายุ ๔๑ ปี

อาชีพ รับราชการ ตำแหน่งผู้อำนวยการโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้าย

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๓๗๑ หมู่ ๓ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

นักวิจัยกลุ่มด่านซ้าย

๑. นายสงเคราะห์ กาญจนโกมล อายุ ๔๔ ปี

อาชีพ ค้าขาย สืบเชื้อสายลูกเจ้าเมืองด่านซ้ายในอดีต (พระแก้วอาสา)

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๖๗ หมู่ ๑ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๒. นายชวลิต พรหมรักษา อายุ ๖๔ ปี

อาชีพ เทศมนตรีเทศบาลตำบลด่านซ้าย,ข้าราชการบำนาญแขวงทางด่านซ้ายและประธานสภา
วัฒนธรรมอำเภอด่านซ้าย

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๑๑ หมู่ ๒ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๓. นายสมเดช สิงห์ประเสริฐ อายุ ๗๔ ปี

อาชีพ ข้าราชการบำนาญ เคยเป็นข้าราชการครูปฏิบัติงานในท้องถิ่นด่านซ้ายตั้งแต่รับราชการ อยู่ใน
ตระกูลเจ้าแม่นางเทียม

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๑๒๔ หมู่ ๒ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๔. นายสนั่น สิงห์สถิต อายุ ๗๐ ปี

อาชีพ ข้าราชการบำนาญ เคยเป็นข้าราชการครูปฏิบัติงานในท้องถิ่นด่านซ้ายตั้งแต่รับราชการ

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๑๗๔ หมู่ ๑ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

นักวิจัยกลุ่มนาเวียง

๑. นางฉวี อรรถสุรย์ อายุ ๗๙ ปี

อาชีพ ข้าราชการบำนาญ เคยเป็นข้าราชการครูปฏิบัติงานในท้องถิ่นด่านซ้ายตั้งแต่รับราชการ

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๓๒ หมู่ ๙ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๒. นางประพันธ์จิต มิ่งแก้ว อายุ ๔๔ ปี

อาชีพ ผู้นำท้องถิ่น ผู้ใหญ่บ้านนาเวียง

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๖๔ หมู่ ๑๒ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

การศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน กรณีศึกษา บ้านด่านซ้าย บ้านนาเวียง และบ้านนาหอ แบ่งเป็น ๒ ประเด็น คือ ส่วนแรกในฐานะที่เป็นโครงการย่อย ของการอบรมเชิงปฏิบัติการประวัติศาสตร์ โบราณคดีและชาติพันธุ์ กล่าวได้ว่า ตลอดระยะเวลา ๑ ปี ๖ เดือน ของการทำงานวิจัยโครงการนี้ นับได้ว่าบรรลุเป้าหมายตามที่หัวหน้าโครงการวิจัยตั้งไว้ เพื่อ ต้องการสร้างนักวิจัยท้องถิ่น เพราะงานวิจัยชิ้นนี้ เป็นผลที่เกิดขึ้นจากนักวิจัยท้องถิ่น ซึ่งประกอบด้วย กลุ่มคนที่หลากหลายอาชีพ และหลายวัย ร่วมกันร้อยเรียงข้อมูล ทั้งจากการเอกสาร การสัมภาษณ์ผู้คน ในท้องถิ่น และบันทึกจากความทรงจำ โดยผ่านการจัดระเบียบจากนักวิจัยส่วนกลาง โดยมีคณะ อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิให้คำปรึกษาและแนวทางการศึกษาอยู่เป็นระยะ

ส่วนที่สองถือเป็นกรณีศึกษา สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้เน้นเรื่องการเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมในลุ่มน้ำหมัน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ซึ่งประกอบด้วย ๓ หมู่บ้านคือ ด่านซ้าย นาเวียง และนาหอ

ผลการวิจัยพบว่า คนในชุมชนลุ่มน้ำหมัน มีบรรพบุรุษเป็นคนลาวจากหลวงพระบาง ซึ่งสังเกต ได้จาก ภาษาที่ใช้สื่อสารในชีวิตประจำวันมีหลายคำใกล้เคียงกับภาษาลาวเมืองหลวงพระบาง อีกทั้ง ประวัติศาสตร์และเรื่องเล่า ยังเป็นเครื่องแสดงอย่างชัดเจนถึงบรรพบุรุษของตนเองที่อพยพเคลื่อนย้าย มาจากหลวงพระบางมาแต่ครั้งสมัยอยุธยา

การตั้งบ้านเรือนในครั้งนั้นส่วนใหญ่มักตั้งอยู่ริมน้ำหมัน กล่าวคือ เริ่มจากปึกหลักฐานที่บ้าน เก้า ก่อนที่ย้ายลงมาด้านเหนือของลำน้ำหมันทางทิศใต้มามานานหอ แล้วเคลื่อนย้ายมาบ้านนาเวียง จนกระทั่งมาตั้งหลักแหล่งที่บ้านด่านซ้าย ในปัจจุบัน

กระทั่งสังคมมีการพัฒนาสูงขึ้น โดยเฉพาะหลังจากปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา สภาพ โดยทั่วไปอยู่ในเกณฑ์ดี มีไฟฟ้า การคมนาคมสะดวกมีการติดต่อกับชุมชน ต่างอำเภอมากขึ้น ผลของ การพัฒนาดังกล่าวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ จากเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง กลายมาเป็นเศรษฐกิจแบบการค้ามาขึ้น การดำรงชีพมีการเปลี่ยนอาชีพจากการทำนามาประกอบ อาชีพอย่างอื่นมากขึ้น เช่น รับราชการ รับจ้างขายแรงงานในต่างถิ่น

ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม เดิมเป็นแบบเครือญาติ เชื้อติดและให้ความเคารพในตัวผู้นำ ท้องถิ่นเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็น ผู้เฒ่าผู้แก่ โดยเฉพาะเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม พ่อแสน และนาง แต่ง เป็นที่เคารพและศรัทธาของคนท้องถิ่น ในด้านสถาบันการศึกษา บทบาทของครูและโรงเรียน เปลี่ยนไป ค่านิยมการศึกษาเปลี่ยนไป ส่วนภาษานับว่าเป็นเอกลักษณ์เด่น มีการเปลี่ยนแปลงไปมาก เด็กรุ่นใหม่แทบไม่ได้พูดภาษาลาว เมืองหลวงพระบาง

ขณะที่การดูแลสุขภาพและสาธารณสุข มีการยอมรับแพทย์แผนใหม่เข้ามามาก แต่ยังมี บางส่วนที่ใช้วิธีการรักษาแบบพื้นบ้านยังมีการอยู่ไฟ ด้านศาสนา บทบาทของพระตลอดจนการปฏิบัติ พิธีกรรมต่างๆ เปลี่ยนไป โดยเฉพาะข้อห้ามในการปฏิบัติตามพิธีกรรมต่างๆ เปลี่ยนไป โดยเฉพาะข้อ ห้ามในการปฏิบัติเกี่ยวกับพิธีกรรมมีความเคร่งครัดน้อยลง งานบุญต่างๆ หลายงาน ถูกเปลี่ยนไป ตอบสนองเพื่อสนองกับสังคมภายนอกมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเพื่อสนองเรื่องการท่องเที่ยว

อาจกล่าวได้ว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ ปัจจัยด้านสาธารณูปโภค การรับวัฒนธรรม การแพร่กระจายของอำนาจรัฐ และปัจจัยอิทธิพลของการค้าปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในหลายลักษณะ และมีลักษณะที่เกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน

ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น คือ หมู่บ้านเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย โดยเน้นด้านวัตถุมมากขึ้น ชาวบ้านมีการพัฒนาคุณภาพชีวิต หมู่บ้านมีการติดต่อกับสังคมภายนอกมากขึ้น ประการสำคัญ มีการตอบสนองกับนโยบายต่างๆ ของรัฐและสังคมภายนอก ธรรมเนียมปฏิบัติในชีวิตประจำวันของคนในสังคมเปลี่ยนไปจากเดิม

ด่านซ้ายในบริบทจังหวัดเลย

ด่านซ้ายเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดเลย จัดอยู่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรืออีสาน หากทว่ากลับมีสภาพทางภูมิศาสตร์ที่แตกต่างจากภาคอีสานซึ่งมักเป็นที่ราบสูงอย่างสิ้นเชิง ตรงกันข้ามด่านซ้ายกลับมีสภาพทางกายภาพที่มีลักษณะเฉพาะ คือ เป็นที่ราบแคบๆ อยู่กลางหุบเขาและมีลำน้ำสายสำคัญไหลผ่านกลางที่ราบ

ทัศนียภาพเมืองด่านซ้ายจะตั้งอยู่ในที่ราบกลางหุบเขาขนาดทั้งสามด้าน

สภาพทางกายภาพ อำเภอด่านซ้ายขึ้นกับจังหวัดเลย ตั้งอยู่ห่างมาทางทิศตะวันตกของตัวจังหวัดราว ๘๒ กิโลเมตร มีพื้นที่ประมาณ ๑,๗๓๓.๘๐๕ ตารางกิโลเมตร และมีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียงดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับแขวงเมืองบ่อเตน ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีลำน้ำเหืองเป็นเส้นกั้นอาณาเขต

ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอท่าลี่ อำเภอภูเรือ และอำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย และอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก

ลักษณะภูมิประเทศของอำเภอด่านซ้าย ประกอบด้วยเทือกเขาสลับซับซ้อน ภูเขาทอดต่อมาจากเทือกเขาเพชรบูรณ์ แยกได้ดังนี้ ทางทิศตะวันออกมีภูแปก ภูทุ่งแทน ภูน้ำอุ่น ทางทิศใต้มีภูลมโล ภูทุ่งแทน ภูแมงม้า ทางทิศตะวันตกมีภูหินร่องกล้า ภูผาผึ้ง ภูเขาเหล่านี้ส่วนใหญ่จะเป็นภูเขาที่เป็นสาขาของเทือกเขาเพชรบูรณ์ และเป็นภูเขาที่สูงชัน มีป่าไม้ขึ้นหนาแน่น ตลอดจนมีสัตว์ป่าชุกชุม

มีที่ราบระหว่างหุบเขา บางแห่งเป็นที่ราบสูงลุ่มๆ ดอนๆ โดยเฉพาะที่ตั้งอำเภอนี้เป็นที่ราบมีภูเขาขนาดเล็กด้าน มีที่ราบแคบๆ ยาวไปทางทิศเหนือ ซึ่งมีเทือกเขาอยู่ทั้งสองข้างทางทิศตะวันออกและทิศใต้ ทิศตะวันตกมีภูเขาสูงมาก เฉลี่ยแล้วมีที่ราบประมาณ ๒๐ เปอร์เซ็นต์ ของพื้นที่ทั้งหมด พื้นที่ระหว่างหุบเขาจะใช้ทำนา ส่วนตามเชิงเขาเหมาะสำหรับทำไร่ เช่น ไร่ข้าวโพด ไร่ข้าว ถั่วลิสง ถั่วเขียว ถั่วแดง และฝ้าย ฯลฯ พื้นดินเป็นดินร่วนและดินปนทราย ตามภูเขามียาป่าไม้เบญจพรรณอยู่ทั่วไป

สภาพอากาศ สภาพภูมิอากาศทั่วไปของอำเภอด่านซ้ายจะมีอากาศแปรปรวนตลอดเวลา อากาศร้อนจัดในฤดูร้อน หนาวจัดในฤดูหนาว และมีฝนตกชุกระหว่างเดือนมิถุนายนถึงตุลาคม

ลำน้ำสายหลัก แม่น้ำจะเป็นลำน้ำสายเล็กและสั้น ใช้เดินเรือไม่ได้ นอกจากใช้บริโภคและใช้ในการเกษตรกรรมเท่านั้น มีแม่น้ำที่สำคัญดังนี้

๑. ลำน้ำน่าน เกิดจากภูเขาลมโล ตำบลกกสะทอน ทางทิศใต้ของอำเภอด่านซ้าย ไหลไปทางทิศเหนือ ผ่านตำบลด่านซ้าย ตำบลนาหอ ตำบลนาดี และตำบลปากหมัน ไหลไปตกลำแม่น้ำเหือง ยาวประมาณ ๖๕ กิโลเมตร

๒. ลำน้ำป่าสัก เกิดจากภูเขาใหญ่ และภูเขาขวางในตำบลอิปุม ไหลผ่านตำบลอิปุม ตำบลวังยาว ผ่านเข้าเขตอำเภอสลัมลึก จังหวัดเพชรบูรณ์ ไปบรรจบแม่น้ำเจ้าพระยาที่อำเภอกาฬสินธุ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๓. ลำน้ำพุง เกิดจากภูเขาทุ่งแทน ตำบลโป่ง ไหลผ่านตำบลโป่งเข้าเขตอำเภอสลัมลึก จังหวัดเพชรบูรณ์ ไปตกแม่น้ำป่าสัก

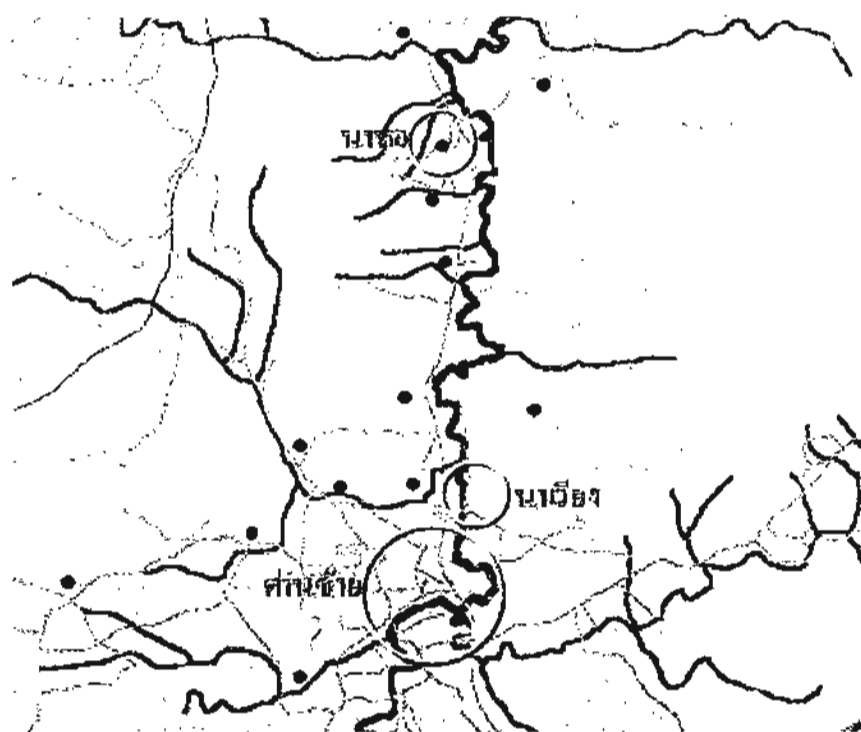
ทรัพยากรธรรมชาติ ส่วนใหญ่เป็นป่าไม้เบญจพรรณ ได้แก่ ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้ตะเคียน ไม้ยาง ไม้มะค่า ไม้ชิงชัน และไม้ตะแบก เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีของป่าซึ่งพอจะเป็นสินค้าได้ เช่น หวาย ชัน หวายข้าวเย็น อบเชย และแก่นคูณ ส่วนแร่ธาตุต่างๆ เคยได้รับการสำรวจจากกรมทรัพยากรธรณีแต่ยังไม่เป็นที่เปิดเผย

การปกครอง การปกครองของอำเภอด่านซ้าย แบ่งการปกครองส่วนภูมิภาคเป็น ๑๐ ตำบล ๙๕ หมู่บ้าน และการปกครองส่วนท้องถิ่น ประกอบด้วยเทศบาลตำบล ๑ แห่ง สภาตำบล ๓ แห่ง องค์การบริหารส่วนตำบล ๙ แห่ง จำนวนประชากรเมื่อสิ้นเดือนสิงหาคม ๒๕๔๓ มีทั้งสิ้น ๕๐,๖๖๕ คน เป็นชาย ๒๕,๙๐๖ คน เป็นหญิง ๒๔,๗๕๙ คน อำเภอด่านซ้ายแบ่งการปกครองออกเป็น ๑๐ ตำบล คือ ตำบลด่านซ้าย ตำบลนาหอ ตำบลนาดี ตำบลปากหมัน ตำบลกกสะทอน ตำบลโป่ง ตำบลอิปุม ตำบลวังยาว ตำบลโคกงาม และตำบลโพนสูง ส่วนการศึกษาครั้งนี้ได้เลือกชุมชนลุ่มน้ำน่านในเขตตำบลเทศบาลด่านซ้าย บ้านนาเวียง และบ้านนาหอ เป็นสนามวิจัย

ลำนํ้าหมันเคยใช้เป็นสนามแข่งเรือพายของคนสมัยก่อนในช่วงออกพรรษา แต่ได้เลิกแข่งไปหลายสิบปีแล้ว เพราะลำนํ้าหมันเริ่มตื้นเขิน ไม่มีคั้งนํ้าที่จะแข่งเรือ ปัจจุบัน (ปี ๒๕๔๖-๒๕๔๗) เทศบาลด้านซ้ายทำการขุดลอกลำนํ้า หวังให้กลับมามีสภาพเหมือนเดิม นอกจากนี้ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับลำนํ้าหมันยังเห็นได้จากปริมาณของป่าไม้ที่ขึ้นอยู่สองฟากของลำนํ้าเริ่มน้อยลง เพราะชาวบ้านตัดนำไปสร้างและใช้งานในบ้าน

แผนที่แสดงอำเภอด้านซ้าย

แผนที่แสดงตำแหน่งของหมู่บ้านในงานวิจัย

ลุ่มน้ำห้วย : ลักษณะทางกายภาพที่เป็นเอกลักษณ์

พื้นที่ซึ่งเป็นที่ตั้งหมู่บ้านต่างๆ ในลุ่มน้ำห้วย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ถือว่ามีลักษณะทางกายภาพที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวต่างจากพื้นที่เขตอื่นๆ อย่างเห็นได้ชัด กล่าวโดยสรุปคือมีเทือกเขาเพชรบูรณ์ที่สลับซับซ้อนประกอบอยู่รอบด้าน ไม่ว่าจะเป็นในด้านทิศตะวันออกมีภูแปก ภูทุ่งแทน ภูน้ำอุ่น ด้านใต้มีภูกลมโล ภูทุ่งแทน ภูแผงม้า และด้านตะวันตกมีภูหินร่องกล้าและภูผาผึ้ง

ชัยภูมิดังกล่าวจึงทำให้เกิดที่ราบเฉพาะพื้นที่ระหว่างหุบเขา บางแห่งก็เป็นที่ราบสูงลุ่มๆ ดอนๆ โดยเฉพาะที่ตั้งอำเภอเป็นที่ราบ มีภูเขาขนาดสามด้าน มีที่ราบแคบๆ ยาวไปทางทิศเหนือ ซึ่งมีเทือกเขาอยู่ทั้งสองข้างทางทิศตะวันออก ทิศใต้ และทิศตะวันตก โดยมีลำน้ำห้วยเป็นสายใยหลักพัดผ่านกลางที่ราบหุบเขาดังกล่าว ชาวบ้านจึงมักตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและทำการเกษตรโดยเฉพาะการทำนาและพืชผักสวนครัวในเขตพื้นที่ราบดังกล่าว ส่วนที่ดอนจะนำนาไร่ และปลูกพืชไร่ต่างๆ เช่น ข้าวโพด และถั่วพันธุ์ต่างๆ ดังนั้นจึงไม่ใช่ภาพแปลกตาแต่ประการใด ถ้าเราขึ้นไปยืนมองสูงแล้วมองย้อนลงมาในเขตชุมชนลุ่มน้ำห้วย จะเห็นบ้านตั้งเรียงรายอยู่กลางที่ราบหุบเขาตามลำน้ำห้วยห่างเป็นระยะๆ

ประการสำคัญ ชัยภูมิที่ตั้งของชุมชนลุ่มน้ำห้วยเช่นนี้ยังเป็นปัจจัยสำคัญ ทำให้สังคมของชุมชนลุ่มน้ำห้วยค่อนข้างจะแยกตัวออกจากพื้นที่หรือหมู่บ้านในเขตอำเภอหรือจังหวัดอื่นๆ ดังเห็นได้ผลพวงของการพัฒนาการด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นถนน ไฟฟ้า ประปา หรือความเจริญแบบสังคมเมือง เพิ่งเข้ามาสู่ชุมชนลุ่มน้ำห้วยได้อย่างทั่วถึงเพียงไม่กี่สิบปี ในขณะที่บางหมู่บ้านก็เริ่มมีไฟฟ้าและประปาใช้กันไม่ถึงสิบปี เช่น บ้านนาหอและนาเวียง เป็นต้น รวมไปถึงการรักษา

และดูแลสุขภาพที่มีลักษณะความเชื่อพื้นบ้านผสมผสานอยู่ในสังคมปัจจุบันในหลายเรื่องราว ขณะเดียวกันพัฒนาการด้านสาธารณสุขสมัยใหม่ก็ได้รับการพัฒนาอย่างจริงจังได้เพียงไม่กี่สิบปี

หรือหากพิจารณาจากมิติความเชื่อต่างๆ แม้ปัจจุบันจะเริ่มปรับเปลี่ยนไปจากเดิมวิถีปฏิบัติ ตามแบบโบราณ หากทว่าภาพชีวิตของคนลุ่มน้ำหมันยังเชื่อและเคารพศรัทธาความเชื่อท้องถิ่นอย่าง เหนียวแน่น เช่น ความเชื่อต่อพระธาตุศรีสองรัก และความเชื่อต่อเจ้าพ่อกวน จะเห็นได้ว่าชาวบ้านมีการ ประกอบพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับความเชื่อดังกล่าวแทบตลอดทั้งปี เหตุผลดังกล่าวจึงส่งผลทำให้ระบบ ความเชื่อดังกล่าวเป็น “หัวใจ” สำคัญของระบบทางวัฒนธรรมของคนลุ่มน้ำหมัน

กล่าวได้ว่าลักษณะทางกายภาพของที่ตั้งชุมชนลุ่มน้ำหมัน ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะดังที่กล่าวมานี้ ถือเป็นปัจจัยที่สำคัญปัจจัยหนึ่งต่อการสืบวิถีการดำรงชีวิต ทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมอย่างเห็นได้ชัด

สภาพทั่วไปของชุมชนลุ่มน้ำหมัน จะกล่าวเฉพาะพื้นที่หมู่บ้านวิจัย ซึ่งประกอบด้วย บ้าน ด่านซ้าย บ้านนาเวียง และบ้านนาหอ

บ้านด่านซ้าย สภาพทั่วไปของหมู่บ้านเมื่อ ๖๐-๗๐ ปีก่อน เป็นชุมชนเล็กๆ มีผู้คนอาศัยอยู่ เป็นหย่อมๆ ตั้งบ้านเรือนอยู่ห่างกันเป็นคุ่มๆ ระหว่างบ้านหนองคู บ้านหนองซ้อง บ้านเด่น บ้านหวนาญ และบ้านนาเวียง การเดินทางติดต่อกันจะอาศัยการเดินทางเท้า เพราะยังไม่มียานพาหนะใดๆ บริการ ส่วน การไปมาหาสู่กันกับผู้คนในท้องถิ่นอื่น ต่างหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด อาศัยการเดินทางเท้า เช่นเดียวกัน เช่น หากเดินทางไปเมืองเลยจะต้องเดินทางถึง ๓ วัน หรือไปอำเภอหล่มเก่า หล่มสัก ต้อง เดินทาง ๒ วัน ไปอำเภอนครไทยเดินทาง ๒ วัน เป็นต้น ส่วนการเดินทางติดต่อสื่อสารก่อนที่จะไม่มีไปรษณีย์จะ อาศัยคนเดินมาส่ง (คนรับจ้างเดินหนังสือราชการก่อนที่จะไปรษณีย์จะเข้าไปบริการ)

ปัจจุบันบ้านด่านซ้ายตั้งเป็นเทศบาลตำบลด่านซ้าย ประกอบด้วยหมู่บ้านต่างๆ ดังนี้ บ้านด่าน ซ้าย (บ้านหนองคู) บ้านเหนือ (บ้านหนองซ้อง) บ้านเด่น และบ้านหวนาญ

บ้านหนองคู (บ้านด่านซ้ายปัจจุบัน) การตั้งถิ่นฐานของบ้านหนองคู เริ่มแรกไม่ทราบว่ามี ผู้คนกลุ่มใดมาตั้งถิ่นฐาน แต่หากสืบสืบฐานจากภาษาพูดและขนบธรรมเนียมประเพณีของผู้คนใน ท้องถิ่นนี้ น่าจะมีผู้คนจำนวนหนึ่งอพยพมาจากเมืองหลวงพระบาง ร่วมกับคนในพื้นที่เดิมที่ตั้งถิ่นฐาน อยู่ก่อนแล้ว เพราะจากหลักฐานการสร้างพระธาตุศรีสองรัก พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๑๐๖ พระมหาจักรพรรดิ แห่งกรุงศรีอยุธยา กับพระเจ้าไชยเชษฐาแห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต (เวียงจันทน์) ร่วมกันสร้าง คาดว่าน่าจะมีผู้คนมาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณนี้ก่อนสร้างพระธาตุศรีสองรัก และบ้านหนองคูคงจะเป็นหมู่บ้านแรกที่มี ผู้คนมาตั้งถิ่นฐาน

บริเวณที่ตั้งหมู่บ้านจะเป็นที่ราบแคบๆ ยาวตามริมน้ำหมัน นอกจากนี้ภายในหมู่บ้านยังมีหนอง น้ำกักเก็บน้ำไว้ใช้ได้ตลอดปี ชาวบ้านเชื่อว่าจะเป็นการขุดเป็นคูขึ้น หรือน่าจะเป็นทางน้ำเดิม (แม่น้ำ หมัน) ต่อมาสายน้ำเปลี่ยนทางเดินกลายเป็นภูตหรือป่า มีน้ำขังตลอดปีหรือเรียกว่า “หมันหลง” จึงพอจะ เชื่อถือได้ จนกลายเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้าน “บ้านหนองคู”

ย้อนหลังไป ๕๐ ปี หมู่บ้านนี้ยังเป็นที่ตั้งสถานที่ราชการ คือ ที่ว่าการอำเภอด่านซ้าย สถานี ตำรวจภูธรอำเภอด่านซ้าย สุขาเวลา (สถานีอนามัย) โรงเรียนประชาบาลตำบลด่านซ้าย (ปัจจุบันคือ

โรงเรียนชุมชนบ้านด่านซ้าย) มีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดย่อมตั้งอยู่ คือ โรงงานกลั่นสุรา ชาวบ้านเรียกโรงต้ม (เหล้า) และมีร้านค้าตั้งเรียงรายอยู่ริมถนนแกว้อาษาทั้งสองข้าง

บ้านหนองซ้อง บ้านหนองซ้องหรือบ้านเหนือ ตั้งอยู่เหนือลำน้ำหมัน ถัดจากบ้านหนองคูไปทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ในหมู่บ้านมีหนองน้ำ ถึงฤดูฝนจะมีน้ำไหลเชื่อมต่อกับหนองคู มีปลาและสัตว์น้ำอื่นๆ ขึ้นจากหนองคูไปวางไปที่หนองน้ำแห่งนี้ ชาวบ้านเรียกหนองน้ำนี้ว่า "หนองซ้อง"

หนองน้ำทั้งสองนี้มี ปลาตุก ปลาช่อน ปลาแซ่ (ปลาหมอ) ปลากะตือ และปลาไหลชุกชุม ชาวบ้านอาศัยปลาเป็นอาหาร ส่วนเหตุที่เรียก "บ้านหนองซ้อง" สันนิษฐานว่า คำว่า "ซ้อง" หมายถึง ภาชนะที่สานด้วยไม้ไผ่สำหรับใส่ปลา เมื่อชาวบ้านจับปลาได้จะเอาไปใส่ซ้อง จนมีเรื่องเล่าขานกันต่อมาว่า ชาวบ้านได้จับปลาในหนองน้ำได้ปลาจำนวนมาก เมื่อเอาปลาใส่ซ้องจนเต็มแล้วยัดปลาลงไปในซ้องอีก จนซ้องแตก ชาวบ้านจึงเรียกหนองน้ำนี้ว่า "หนองซ้องแตก" และกลายเป็นชื่อหมู่บ้าน "บ้านหนองซ้องแตก" ต่อมาคำว่า "แตก" หายไป เรียกสั้นๆ ว่า "บ้านหนองซ้อง" ปัจจุบันบ้านหนองซ้องเปลี่ยนชื่อเป็น "บ้านเหนือ" เพราะหมู่บ้านนี้ตั้งอยู่เหนือบ้านหนองคู นอกจากนี้ผู้เฒ่าผู้แก่ยังเล่าต่อกันมาว่า หนองน้ำแห่งนี้มีสภาพที่มีความลึกและกว้าง มีน้ำขังและใสสะอาดตลอดปี มีป่าไม้หนาแน่นร่มครึ้มรอบบริเวณ ริมหนองน้ำเป็นที่ราบ มีหญ้าขึ้นปกคลุม เหมาะสำหรับเป็นที่เลี้ยงสัตว์ เช่น วัวและควาย ชาวบ้านถือว่าหนองน้ำและบริเวณรอบๆ เป็นพื้นที่ที่ทุกคนใช้ร่วมกันได้โดยไม่มีใครเป็นเจ้าของ (เป็นที่สาธารณะ) มีวัดเก่าแก่ตั้งอยู่ใกล้หนองน้ำนี้ มีหลักฐานปรากฏอยู่จนทุกวันนี้คือ ดินโพธิ์ใหญ่มีอายุเป็นร้อยปี มีเศษอิฐให้เห็นเป็นหลักฐานว่าในสมัยก่อนมีวัดตั้งอยู่ ก่อนที่จะเป็นวัดร้าง แล้วไปตั้งวัดใหม่ คือ วัดโพธิ์ชัย

ขณะเดียวกันยังมีเรื่องเล่าว่า ในอดีตช่วงหลังสงครามด้าวบ้านแต่ละหมู่บ้านจะร่วมกันแห่ดอกไม้ไปบูชาที่พระธาตุศรีสองรักเป็นประจำทุกปี ชาวบ้านนาหอก็เป็นชาวบ้านกลุ่มหนึ่งที่ร่วมกันแห่ดอกไม้ไปบูชาพระธาตุศรีสองรัก ในขบวนแห่มีดนตรีพื้นบ้านซึ่งประกอบด้วยฆ้องและกลอง ชาวบ้านที่ไปร่วมแห่ดอกไม้จะมีทั้งผู้เฒ่าผู้แก่และหนุ่มสาว หากกลับจากแห่ดอกไม้บูชาพระธาตุศรีสองรักแล้วมักจะแวะบูชาดอกไม้ตามวัดรายทางที่ผ่าน ซึ่งเส้นทางต้องผ่านวัดใกล้หนองน้ำ เมื่อบูชาดอกไม้ที่วัดแล้วจะแวะเล่นสาดน้ำกันที่บริเวณหนองน้ำแห่งนี้ ผู้ที่ไม่มีขันน้ำจะใช้มือวิกใส่กัน คนถือฆ้องลืมหูล้วงขันน้ำแล้วลงเล่นสาดน้ำกันสนุกสนานเพลิดเพลิน พอถึงเวลากลับบ้านก็หาฆ้องไม่พบ จึงร้องบอกเพื่อนร่วมขบวนแห่ดอกไม้ว่า "ฆ้องเหี่ยว" (ฆ้องหาย) หนองน้ำแห่งนี้จึงได้ชื่อว่า "หนองฆ้องเหี่ยว" นานเข้าเรียกสั้นๆ ว่า "หนองซ้อง" ต่อมาออกเสียงเพี้ยนกลายเป็น "หนองซ้อง" และเรียกชื่อหมู่บ้านที่อยู่บริเวณนั้นว่า "บ้านหนองซ้อง" จนถึงทุกวันนี้

บ้านเด่น ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของบ้านหนองซ้อง อยู่ริมน้ำคอกและมีพื้นที่บางส่วนตั้งอยู่ริมน้ำหมัน บริเวณที่ตั้งหมู่บ้านเด่นเป็นที่ราบและลานกว้างเกิดขึ้นตามธรรมชาติอยู่ทิศใต้ของหมู่บ้าน บริเวณนี้มีต้นมะม่วงใหญ่ (มะม่วงกุ่มนก) ขึ้นเองตามธรรมชาติอยู่ ๓ ต้น มีอายุเป็นร้อยปี (ปัจจุบันเหลือให้เห็น ๑ ต้น และยืนต้นตายใกล้จะล้มอีก ๑ ต้น) ที่ราบหรือลานกว้างนี้ชาวบ้านเรียกว่า เค้น หมู่บ้านแห่งนี้จึงเรียกชื่อว่า "บ้านเด่น" มีวัดโพธิ์ชัยเป็นวัดเก่าแก่ของชุมชนตั้งอยู่ในเขตหมู่บ้านนี้

บ้านห้วยนาสูง ตั้งอยู่ริมน้ำห้วยคนละฝั่งกับบ้านหนองซ้อง เยื้องไปทางทิศใต้ และตั้งอยู่ฝั่งตรงกันข้ามกับพระธาตุศรีสองรัก ในอดีตมีสภาพเป็นป่าใหญ่ มีต้นไม้ขนาดใหญ่ขึ้นอยู่ทั่วไป มีสัตว์ป่าทุกชนิด มีผลไม้ที่เป็นอาหารของนกทุกชนิด ที่ตั้งของหมู่บ้านเป็นที่ราบแคบๆ ตามริมน้ำห้วย เมื่อก่อนมีบ้านเรือนตั้งอยู่ประมาณ ๔-๑๐ ครัวเรือน รวมเป็นหมู่บ้านเดียวกับหนองซ้อง (มาแยกเป็นหมู่ที่ ๑๔ ของตำบลด่านซ้าย เมื่อประมาณ ๓๐ ปี) ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านติดริมน้ำห้วย ทางฝั่งซ้ายของลำน้ำห้วยตรงกันข้ามกับหมู่บ้าน มีลำห้วยน้ำอุ่นไหลจากป่าเขาทางทิศตะวันตกมารวมกับลำน้ำห้วย บริเวณปากน้ำอุ่นจะเป็นลานหินเป็นแนวยาวลงมาตามน้ำ และมีก้อนหินทั้งขนาดใหญ่และเล็กอยู่กลางลำน้ำห้วยเป็นจำนวนมาก พอถึงหน้าแล้งปริมาณน้ำลดลง จะมองเห็นสายน้ำไหลผ่านแก่งหินสวยงาม ชาวบ้านเรียกว่า “แก่งอุ่น” พื้นน้ำใกล้แก่งอุ่นมีทรายและก้อนกรวดมากมาย เหมาะสำหรับเป็นที่เล่นน้ำและเป็นที่พักผ่อนของชาวบ้าน ปัจจุบันน้ำตื้นเขิน มีดินไหลมาทับถมก้อนหินและลานหินทำให้ไม่เห็นแก่งอีกแล้ว

ทางด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้านมีเนินเขาเตี้ยๆ ชาวบ้านเรียกว่า “โพน” มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นอยู่หนาแน่น และมีทุ่งนาแคบๆ ติดกับเนินเขา บริเวณโพนหรือเนินเขานี้มีนกหลายชนิดอาศัยอยู่ โดยเฉพาะนกยูง มีเป็นจำนวนมาก จึงทำให้หมู่บ้านได้ชื่อว่า “บ้านห้วยนาสูง” และทุ่งนาได้ชื่อว่า “น่านกยูง” ต่อมาเรียกชื่อสั้นเข้าเป็น “บ้านห้วยนาสูง” ทุ่งนาเป็น “นาสูง” คำว่า “นก” หายไป บริเวณโพนหรือเนินดังกล่าวเป็นป่าใหญ่รกชัฏ มีลิงและค้างคาวอาศัยอยู่ ชาวบ้านเรียกโพนนี้ว่า “โพนภูค่าง” ในอดีตเป็นป่าช้าของบ้านห้วยนาสูง ปัจจุบันเป็นที่ตั้งสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลด่านซ้าย

บ้านนาเวียง บ้านนาเวียงตั้งอยู่ริมแม่น้ำห้วย ห่างจากอำเภอด่านซ้ายไปทางทิศเหนือประมาณ ๒ กิโลเมตร พื้นที่โดยส่วนใหญ่เป็นที่ราบและเป็นภูเขาสูงต่ำสลับที่ราบเชิงเขา มี ๓ ฤดู คือ ฤดูฝน ฤดูหนาว และฤดูร้อน ทรัพยากรทางธรรมชาติมีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ มีต้นน้ำอยู่บนภูเขามากมาย เช่น ต้นน้ำห้วยยางบงและต้นน้ำบวกเคียว เป็นต้น ต้นน้ำที่อยู่บนเขาเหล่านี้จะมีน้ำตลอดทั้งปี

สภาพโดยทั่วไปของบ้านนาเวียงเป็นหมู่บ้านเล็กๆ การตั้งบ้านเรือนไม่แออัดเนื่องจากมีจำนวนประชากรน้อย กล่าวคือ บ้านนาเวียงมีบ้านเรือนเพียง ๖๐ หลังคาเรือน มีประชากร ๒๒๐ คน การสร้างบ้านเรือนมีลักษณะเหมือนกับบ้านไทยทั่วไป หลังคาใช้หญ้าคาคลุม ตัวบ้านและพื้นบ้านจะใช้ไม้ไผ่สับเป็นแผ่นหรือที่เรียกว่าฟากตีเป็นแผ่นและปูเป็นชั้น มีเรือนทำกับข้าวเรียกว่า “เรือนน้อย” ภายในห้องครัวจะมี “หิ้งข้าว” ตั้งอยู่เหนือเตาไฟที่ใช้ชี้ได้มาเป็นเชื้อเพลิง

การดำรงชีวิตในสมัยก่อนนี้เมื่อยังไม่มีความสะดวกทางด้านวัตถุต่างๆ หากพูดถึงด้านที่อยู่อาศัย จะสร้างด้วยไม้ไผ่ คือ นำไม้ไผ่มาผ่าสลับแล้วสานเป็นแผ่นๆ เพื่อนำมาทำเป็นฝาบ้าน ส่วนหลังคาจะใช้ใบจากหรือหญ้าแห้งหลังคาบ้าน เมื่อเปรียบเทียบกับสมัยนี้แล้วแตกต่างกันมาก คนสมัยนี้จะนิยมสร้างบ้านด้วยไม้ อีฐ ปูน และมุงด้วยหลังคาสังกะสีและกระเบื้อง เพื่อให้เกิดการคงทนแข็งแรง

หมู่บ้านนาเวียงมีวัดศรีโพธิ์เป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน ในขณะที่โรงเรียนของหมู่บ้านในสมัยก่อนกลับไม่มี ต้องเดินทางด้วยเท้าจากหมู่บ้านเข้ามาเรียนที่ตัวอำเภอด่านซ้ายเป็นระยะทางถึง ๒ กิโลเมตร (โรงเรียนชุมชนบ้านด่านซ้าย) ที่สำคัญเมื่อถึงหน้าฝนถนนจะเป็นโคลนตมเดินทางไปด้วยความยากลำบาก

ตัวอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านมักเล่าขานเกี่ยวกับความยากลำบากในการเดินทางก็คือ การเดินทางเข้าไปเรียนหนังสือต่อที่จังหวัดเลยจะต้องใช้เวลาในการเดินทาง ๒-๓ คืน ข้ามภูหลายลูก ต้องอาศัยวัดเป็นที่พักแรม ส่วนเหตุที่ต้องเดินทางไปเรียนท้องที่ไกลๆ เพราะโรงเรียนสมัยนั้นไม่มี ต้องอาศัยโรงเรียนในหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น โรงเรียนในตัวอำเภอด่านซ้าย หรือโรงเรียนในจังหวัดเลย หรืออำเภอหล่มสักเป็นสถานศึกษา ชาวบ้านส่วนใหญ่ในสมัยก่อนจึงไม่ได้เรียนหนังสือ

ปัจจุบันนี้ตลาดร้านค้าในหมู่บ้านไม่มี ต้องเดินทางเข้าไปหาซื้อเครื่องใช้ในตลาดด่านซ้าย ส่วนอาหารพวกปูและปลา ชาวบ้านจะหากันในแม่น้ำหมันและตามทุ่งนา โดยชาวบ้านจะหาปลาด้วยการใช้สวิงไปช้อนหรือนำไปช้อนวางดักปลา ปู และหอย นอกจากนี้ยังมีการปลูกผักและหาของป่า

ส่วนระบบสาธารณูปโภคต่างๆ พบว่า เดิมหมู่บ้านไม่มีไฟฟ้าใช้ สมัยก่อนชาวบ้านในหมู่บ้านใช้ขี้ได้เป็นเชื้อเพลิง ทำให้เกิดแสงสว่างในเวลากลางคืน ต่อมาได้มีการประยุกต์ใช้ตะเกียงเพลิง ตะเกียงเจ้าพายุ ตะเกียงปิยะ โดยตะเกียงเหล่านี้ได้ใช้น้ำมันก๊าดเป็นเชื้อเพลิง เช่นเดียวกับน้ำประปาก็ไม่มีใช้เหมือนทุกวันนี้ ชาวบ้านในหมู่บ้านใช้น้ำบ่อไว้บริโภค น้ำหมันไว้ใช้อุปโภค ภาชนะที่ใช้ห่าน้ำแต่ก่อนก็ใช้ไม้ไผ่และหาขายมาสานเป็นคุและกระบุง ขณะที่โทรศัพท์ เดิมไม่มีบริการเช่นกัน การติดต่อต้องอาศัยแต่โทรเลขและจดหมาย ส่งข่าวให้ญาติที่อยู่ห่างไกล

ด้านสุขอนามัย เมื่อชาวบ้านเจ็บไข้ได้ป่วยจะมีวิธีการรักษาตามแบบชาวบ้าน โดยหมอชาวบ้านจะเป็นผู้หายาสมุนไพรตามบ้านและตามป่ามาใส่ยาให้กิน เพื่อรักษาโรคต่างๆ หรือนหากเด็กในหมู่บ้านหกล้ม แขนหัก ขาหัก จะมีหมอทางไสยศาสตร์มาเป่าเพื่อรักษา

ในสมัยก่อนถนนหนทางในหมู่บ้านจะเป็นถนนลูกรัง หน้าแล้งมีฝุ่น หน้าฝนจะเป็นโคลน ไปไหนมาไหนลำบาก ติดต่อสื่อสารกันยาก น้ำประปาก็ไม่มีใช้ ใช้น้ำคลอง น้ำบ่อ ไฟฟ้าก็ไม่มีใช้ ต้องใช้ขี้ได้ขี้ได้คือเชื้อที่ทำให้ติดไฟง่าย ทำให้เกิดแสงสว่าง หรือใช้ตะเกียงโดยใช้น้ำมันก๊าดเป็นเชื้อเพลิง

ปัจจุบันสังคมเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะช่วงทศวรรษที่ผ่านมา หมู่บ้านมีการพัฒนามากขึ้น และนำความเจริญมาสู่หมู่บ้าน ทำให้หมู่บ้านได้รับความสะดวกสบายกว่าสมัยก่อน เช่น ถนนหนทางในหมู่บ้านเปลี่ยนมาเป็นถนนคอนกรีต น้ำประปาและไฟฟ้ามีใช้กันทั่วทุกหลังคา การคมนาคมติดต่อสื่อสารสะดวก มีทีวีใ้ดูข่าวสาร ดูหนัง ดูละคร มีโทรศัพท์ส่วนตัวและโทรศัพท์สาธารณะหมู่บ้านไว้ติดต่อสื่อสาร

บ้านนาหอ บ้านนาหอตั้งอยู่ทางทิศเหนือของต้นน้ำหมัน ห่างจากตัวอำเภอด่านซ้ายมาด้านทิศเหนือราว ๗-๘ กิโลเมตร ภูมิอากาศของบ้านนาหอแต่ละช่วงฤดูแตกต่างกันมาก กล่าวคือ ช่วงฤดูร้อนอากาศจะร้อน ช่วงฤดูหนาวอากาศจะหนาวจัด การสร้างบ้านเรือน สมัยก่อนการสร้างบ้านเรือนโดยทั่วไปจะสร้างเป็นกระท่อมหลังเล็กๆ มุงด้วยหญ้าคา ส่วนฝาและพื้นบ้านทำด้วยไม้ไผ่ หากครอบครัวใดมีฐานะดีจะสร้างบ้านด้วยเสาไม้จริงหรือเสาดั้งหิน ฝาบานตีด้วยไม้เนื้อแข็ง ส่วนหลังคาจะมุงบ้านเกล็ด

สถานที่สำคัญมีวัดศรีภูมิ ศาลเจ้าบ้าน (ตงหอ) ภูเขาแดด เหตุที่เรียกว่าภูเขาแดด เพราะตอนเช้าจะมีแสงแดดส่องไปยังภูเขาแดดก่อนที่อื่น บริเวณภูเขาแดดจะมีถ้ำตามคำบอกเล่าของคนเก่าคนแก่เล่าว่า ภายในถ้ำมีพระพุทธรูปและของมีค่าอยู่ในถ้ำ เมื่อถึงเดือนเจ็ดของทุกปี เจ้าพ่อทวน เจ้าแม่นางเทียม

พ่อแสน นางแดง และชาวบ้าน จะพากันขึ้นไปบนภูเขาแคดเพื่อทำพิธีขอฟ้าขอฝนเป็นการสืบทอดมาจากรบรรพบุรุษ ซึ่งปัจจุบันยังคงประกอบพิธีกรรมนี้ ย้อนหลังไปหลายสิบปี บ้านนาหอยังไม่มีไฟฟ้าใช้ เดิมชาวบ้านต้องอาศัยกระบอกลบ้บรจุน้ำมันอย่างผสมเศษไม้เป็นเชื้อเพลิง "กระบองชี้ได้" ต่อมามีการใช้ตะเกียงน้ำมันก๊าดส่วนน้ำประปากีไม่มีเช่นกัน ชาวบ้านต้องอาศัยน้ำจากลำน้ำห่มและลำห้วยม่วงซึ่งไหลมาจากบนเขาห้วยม่วง รวมทั้งต้องขุดบ่อกักเก็บในยามแล้ง

ถนนหนทางสมัยก่อนไม่มีอย่างที่เราเห็น ต้องอาศัยทางควายและทางเดินเกวียน เส้นทางคมนาคมเริ่มสะดวกเมื่อราวก่อนปี ๒๕๑๐ สมัย นายจัดสุระ เดโช เป็นนายอำเภอท่านซ้าย ขณะนั้นมี กองอำนวยการรักษาความปลอดภัยแห่งชาติหรือ กรป. กลาง โดยมี จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นผู้ริเริ่มให้บุกเบิกเส้นทางจากตัวอำเภอท่านซ้ายสู่บ้านปากห่มซึ่งเป็นที่ตั้งของกรป.กลาง เพราะเห็นว่าในอำเภอท่านซ้ายการเดินทางไม่สะดวก ทางอำเภอท่านซ้ายจึงร่วมมือกับกรป.กลาง บุกเบิกเส้นทางพร้อมทั้งขยายเส้นทางแต่ยังไม่ได้ลาดยาง คงเป็นหินลูกรัง

การจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำห่ม

ลำน้ำห่มเกิดจากภูเขาคอนไก่อ (ภูมโกล) ภูเขาสูงนี้มีพื้นที่ครอบคลุม ๓ จังหวัด คือ จังหวัดเลย จังหวัดเพชรบูรณ์ และจังหวัดพิษณุโลก ไหลย้อนไปทางทิศเหนือ ผ่านตำบลกกสะทอน ตำบลท่านซ้าย ตำบลนาหอ ตำบลนาดี ไปบรรจบแม่น้ำเหืองที่ตำบลปากห่ม (ตำบลดังกล่าวที่อยู่ในเขตอำเภอท่านซ้ายทั้งหมด)

สภาพของลำน้ำ เป็นลำน้ำสายเล็กๆ และแคบ แต่มีน้ำไหลตลอดปี มีลำห้วยมากมายที่ไหลลงสู่ลำน้ำสายนี้ ต้นน้ำในช่วงที่น้ำไหลผ่านตำบลกกสะทอน สภาพพื้นที่เป็นภูเขาสูงต่ำลดหลั่นและสูงชัน มีแก่งและโขดหินติดต่อกันเป็นระยะทางไกล บางช่วงน้ำจะไหลลดโขดหิน หน้าแล้งจะมองไม่เห็นน้ำ (ชาวบ้านเรียกว่าน้ำตัน ต้นแล้งว่าลด) ฤดูฝนน้ำไหลเชี่ยวมาก สภาพของลำน้ำในช่วงที่ไหลผ่านตำบลท่านซ้าย คือ หมู่บ้านห้วยนาสูง บ้านเหนือ บ้านเดิน บ้านหนองคู บ้านนาเวียง และบ้านนาหอ ตำบลนาหอ เป็นพื้นที่ราบ กระแสน้ำไหลไม่แรงนัก ในอดีต (เมื่อ ๕๐-๖๐ ปีก่อน) ในหน้าฝนผู้คนจะใช้น้ำฝนที่รองจากหลังคาบ้านของแต่ละครัวเรือน เก็บใส่โอ่งใส่ตุ่มไว้ดื่มไว้ใช้จนตลอดฤดู (มีฝนตกตามฤดูกาล) ส่วนหน้าแล้งตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน-เดือนพฤษภาคม น้ำในลำน้ำห่มจะไหลสะอาด

ผู้ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งน้ำนี้จะใช้น้ำในลำน้ำห่ม สำหรับดื่ม อาบ และซักล้างสิ่งของต่างๆ ได้ตลอดปี แต่ละหมู่บ้านจะมีทำน้ำเป็นของตนเอง และมีเส้นทางลำน้ำเชื่อมกับถนนสายหลักของหมู่บ้าน ตอนเช้าของแต่ละวันคนในครัวเรือนจะนำภาชนะ (ตุ้ม) ลงไปตักน้ำในลำน้ำขึ้นมาเก็บไว้ในโอ่งหรือตุ้ม (ส่วนมากเป็นหน้าที่ของฝ่ายหญิง) ให้พอดื่มกินได้ตลอดทั้งวัน จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับจำนวนผู้คนในครัวเรือน และตักน้ำสำหรับใช้มาเก็บไว้ในโอ่งหรือตุ้มอีกที่หนึ่ง เพื่อใช้ล้างถ้วยชามและภาชนะอื่นๆ ในครัวเรือน การซักเสื้อผ้าและเครื่องนุ่งห่มอื่นๆ ชาวบ้านจะนำไปซักที่ทำน้ำในตอนเย็นทุกวัน ชาวบ้านทุกคนจะลงไปอาบน้ำที่ทำน้ำในหมู่บ้านของตนเอง ส่วนมากจะอาบน้ำวันละครั้ง คือ ตอนเย็นของแต่ละวัน หลังจากทำงานเหน็ดเหนื่อยมาแล้วทั้งวัน

การใช้น้ำในการเกษตร หน้าแล้ง ชาวบ้านจะปลูกพืชผัก เช่น หอม กระเทียม ผักชี ผักกาด กะหล่ำปลี กะหล่ำดอก เป็นต้น ตามริมฝั่งทั้งสองฟาก โดยใช้น้ำในลำน้ำหมันรดพืชที่ปลูกไว้ ในหน้าฝน ชาวบ้านห้วยนาญ บ้านเดิ่น บ้านเหนือ และบ้านหนองคู จะไม่ใช้น้ำในลำน้ำหมันช่วยในการทำนา เพราะที่นาอยู่สูงจากระดับน้ำและได้น้ำฝนจากลำห้วยที่ไหลจากภูเขาซึ่งมีปริมาณมากพอสำหรับการทำนาอยู่แล้ว แต่ชาวบ้านนาเวียง บ้านนาหอ ที่มีที่นาอยู่ใกล้ลำน้ำหมัน เขาจะใช้น้ำจากลำน้ำช่วยในการทำนา เรียกว่า นาน้ำพัด โดยการทำพัด (ระหัด) วิดน้ำเข้ามา ซึ่งจะทำได้ปีละครั้ง คือ ในหน้าฝนเท่านั้น ในปัจจุบันยังพอมีพัดให้เห็นอยู่บ้าง

ระบบ “น้ำภูเขา” ก่อนปี ๒๕๐๖ ชาวบ้านหนองคู บ้านเหนือ บ้านเดิ่น และบ้านห้วยนาญใช้น้ำจากลำน้ำหมัน สำหรับดื่ม อาบ และอื่นๆ หลังจากนั้นมา สุขาภิบาลด่านซ้ายได้จัดสร้างประปาภูเขาจากห้วยน้ำอูน (ห้วยน้ำอูน เป็นสาขาหนึ่งของห้วยน้ำคอกและลำน้ำหมัน ต้นน้ำอูนเกิดจากภูเขาในหมู่บ้านกกเหียนและบ้านก้างปลา ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของบ้านเดิ่น) โดยกันเป็นฝายน้ำล้น (ฝายคอนกรีต) บนภูเขาในเขตหมู่บ้านเดิ่น แล้วต่อท่อเหล็กเชื่อมติดต่อกันเข้ามาในหมู่บ้านเดิ่น บ้านหนองคู บ้านเหนือ และบ้านห้วยนาญ ให้ชาวบ้านใช้ดื่ม อาบ และอื่นๆ (ใช้น้ำจากธรรมชาติ ไม่ต้องผ่านกรรมวิธีทำน้ำให้สะอาดแต่อย่างใด เพราะชาวบ้านเชื่อว่า น้ำที่ไหลจากภูเขามันสะอาดอยู่แล้ว) สุขาภิบาลด่านซ้ายเก็บค่าบริการการใช้น้ำประปาภูเขาครัวเรือนละ ๒๐ บาทต่อเดือน

ต่อมาราวปี ๒๕๓๔ สุขาภิบาลด่านซ้ายได้โอนกิจการประปาภูเขาให้กับการประปาส่วนภูมิภาค สาขาด่านซ้าย การประปาส่วนภูมิภาคยังคงใช้น้ำจากห้วยน้ำอูนและน้ำจากลำน้ำหมันมาผลิตเป็นน้ำสะอาด จำหน่ายให้แก่ชาวบ้านในเขตเทศบาลตำบลด่านซ้ายไปทางทิศใต้ประมาณ ๖ กิโลเมตร หากเขื่อนนี้สร้างเสร็จ สามารถกักเก็บน้ำได้จำนวนหนึ่ง คงช่วยบรรเทาความเดือดร้อนจากภัยน้ำท่วมของหมู่บ้านได้เขื่อนได้ในระดับหนึ่ง

จึงเห็นได้ว่า คนสมัยก่อนการมาตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัย การทำมาหากินจะต้องหาทำเลที่มีแหล่งน้ำ มีพื้นที่ทำการเพาะปลูกพืชต่างๆ มีพื้นที่ในการเลี้ยงสัตว์ ที่สำคัญที่สุดคือแหล่งน้ำ ไม่ว่าจะเป็นน้ำดื่ม น้ำใช้ในครัวเรือน น้ำที่ใช้ในการเพาะปลูก ชาวบ้านนาหอก็อาศัยแหล่งน้ำ คือลำน้ำหมัน สมัยก่อนผู้คนยังไม่มากจึงทำให้ลำน้ำหมันสะอาด สามารถใช้ดื่มได้ ครั้นต่อมาเมื่อมีผู้คนมากขึ้นจึงทำให้ลำน้ำหมันสกปรก ไม่สามารถใช้ดื่มได้ ชาวบ้านจึงหาวิธีทำน้ำดื่มโดยการขุดบ่อน้ำตามเชิงเขาที่มีน้ำซึมได้ดิน การทำการเกษตรต้องอาศัยลำน้ำห้วยบนภูเขาที่สูงแล้วทำร่องน้ำลงมาหาพื้นที่แปลงเกษตร น้ำห้วยบนภูเขาจะไหลตลอดปี ถ้าพื้นที่ทำการเกษตรอยู่ใกล้ลำน้ำหมันชาวบ้านก็จะทำพัดเพื่อเอาน้ำขึ้นไปบนแปลงเกษตร ถ้าพื้นที่ทำการเกษตรอยู่สูงกว่าลำน้ำหมัน ก็อาศัยลำน้ำห้วยบนภูเขาที่สูงทำร่องน้ำไหลลงสู่แปลงที่ทำการเกษตร โดยอาศัยลำน้ำดับที่อยู่ด้านภูเขาแคด ปัจจุบันชาวบ้านก็ยังอาศัยลำน้ำดับนี้อยู่

“พัด” หรือระหัดวิดน้ำ หมู่บ้านนาหอตั้งอยู่ติดกับแม่น้ำหมัน ที่นาทำการเกษตรก็อยู่ติดแม่น้ำหมัน การจะเอาน้ำจากแม่น้ำหมันขึ้นไปบนพื้นที่นา เมื่อสมัยก่อนยังไม่มีเครื่องยนต์สูบน้ำ ชาวบ้านนาหอจึงหาวิธีวิดน้ำขึ้นพื้นที่นา โดยการทำพัดหรือระหัดวิดน้ำ ทำด้วยไม้ไผ่ ใช้งานได้เพียง ๑ ปี เท่านั้น ถึงปีต่อไปก็ทำใหม่ ปัจจุบันนี้หมู่บ้านนาหอยังมีการทำพัดใช้อยู่

จึงกล่าวได้ว่าพัฒน์มีประโยชน์หลายอย่างต่อชาวบ้านในลุ่มน้ำห่มัน โดยเฉพาะเกษตรกรผู้ทำนา ได้อาศัยพัดวิดน้ำเพื่อทำนา ปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์ได้อย่างเพียงพอ โดยไม่ต้องรอน้ำฝน ส่วนการใช้พัดทางการเกษตรจะใช้ได้เฉพาะคนที่มืที่มีนาอยู่ใกล้ลำน้ำห่มันเท่านั้น ห่างออกไปไม่สามารถใช้ได้เนื่องจาก น้ำที่พัดขึ้นมาอาจส่งแรงไปไม่ถึง

ขั้นตอนการทำพัด เริ่มต้นจากการตัดลำไม้ไผ่เป็นท่อนๆ ยาว ๒ เมตร แล้วนำมาตอกลงกลางลำน้ำห่มัน เป็นแนวสลับฟันปลา และวางรูปเจียงลงตามลำน้ำห่มัน ซึ่งเรียกกันว่า "ลงหลักหรวาย" เพื่อให้ น้ำไหลไปทางเดียวกัน คือลงไปพัด พัดก็จะหมุนขึ้น พอดอกลงหลักเสร็จแล้วค่อยนำใบมะพร้าวหรือ ปลายไม้ไผ่มาใส่ทับไว้ให้แน่นหนา ส่วนเสาทวนหรือแกนกลางทำจากแก่นไม้เนื้อแข็งมีความยาว ประมาณ ๖-๘ เมตร เสาทวนนี้จะต้องมีความทนทานมาก

ขณะที่คุมพัดทำจากแก่นไม้เนื้อแข็งมีความยาวประมาณ ๒ เมตร หนาประมาณ ๒๐ เซนติเมตร เป็นท่อนยาวกลม คุมจะต้องเจาะให้เป็นรูเพราะจะได้เอาลู่เสียบ โดยลู่ทำจากไม้ที่อยู่ในไร่ จะเป็นไม้อะไรก็ได้แต่ต้องมีอายุประมาณ ๑-๒ ปี ส่วนซี่จะทำด้วยไม้ไผ่เช่นกัน ทำเป็นวงกลม ใช้ไม้ไผ่ ยาวมัดต่อกันเป็นวงล้อมกลม สำหรับกรงจะใช้ไม้ไผ่ที่เสียบกับดุมจรวดงพัดเป็นวงกลม

ส่วนใบพัดใช้ไม้ไผ่ผ่าสับเป็นซี่เล็กแล้วเอามาสานเป็นแพติดไว้เป็นระยะๆ ตรงกรงและซี่อ ระยะช่วงห่างให้เท่ากัน เสร็จแล้วต่อด้วยไม้ไผ่เป็นท่อนยาวประมาณ ๑.๕๐ เมตร ไม้ไผ่นี้จะต้องทะลุ ปล้องออก เพื่อที่จะได้ตักน้ำขึ้นไปเทใสรางน้ำซึ่งอยู่ข้างบนเรียกว่า "บังพัด"

พัดหรือระหัดวิดน้ำ ภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำห่มัน
ปัจจุบันชาวบ้านยังคงใช้พัดนี้อยู่ที่บ้านนาเวียงและนาหอ

ขณะที่บังพัดใช้ไม้ไผ่ตัดเป็นกระบะบอกลาวประมาณ ๒ ปล้อง และจะต้องทะลุปล้องแล้วเอามา มัดติดกับข้างใบพัด โดยมัดเป็นรูปเจียง เสร็จแล้วพัดก็จะหมุนไปเรื่อย ๆ ส่งน้ำไปตามรางน้ำ ซึ่งจะมีทั้ง รางน้ำสั้น คือรางน้ำที่รองน้ำจากบังพัด และรางน้ำยาว คือต้องใช้ไม้ไผ่เป็นท่อนยาวที่ทะลุปล้องแล้วมา ต่อกันเป็นท่อนยาว ที่ส่งน้ำไหลไปหานา

นอกจากนี้ยังต้องทำแพพื้น คือพื้นน้ำข้างล่างตรงพัดหมุนจะต้องทำแพไว้ได้ เพราะกันน้ำเซพื้น โดยใช้ไม้ไผ่สับให้เป็นแพ (เรียกว่าฟาก) ปูลงพื้นดินในน้ำหรือจะใช้ไม้เปื้อนท่อนลำยาวก็ได้เหมือนกัน

จึงกล่าวได้ว่า พัดถูกนำมาใช้ประโยชน์เพื่อวิดน้ำทำนํามาแล้ว พัดจึงมีประโยชน์ต่อคนลุ่มน้ำหม่นมาก เพราะนอกจากได้ใช้น้ำทำนํมาแล้วยังได้หาปูหาปลาง่ายสะดวกสบาย เพราะเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ เมื่อก่อนคนที่มิพัด เรียกได้ว่าเป็นคนที่มีฐานะดีมาก เพราะว่าได้ทำนํามีน้ำทำนําทลอดทั้งปี ไม่ต้องรอน้ำจากฝน ได้ทำนํามีข้าวไว้กินและขายตลอดทั้งปี ปัจจุบันหลายครอบครัวในบ้านนาเวียงและนาหอยังคงใช้พัดอยู่เช่นเดิม

การสร้างบ้านเรือนในชุมชนลุ่มน้ำหม่น ส่วนสภาพบ้านเรือนของชุมชนลุ่มน้ำหม่นทั้ง ๓ ชุมชนมีลักษณะคล้ายๆ กัน กล่าวคือ การดำรงชีวิตของคนรุ่นปู่ ย่า ตา ยาย เมื่อ ๖๐-๗๐ ปีก่อน การสร้างที่อยู่อาศัย วัสดุอุปกรณ์ในการก่อสร้างที่อยู่อาศัยหาได้จากป่าบริเวณรอบหมู่บ้านตรงบริเวณโคกวัว (ปัจจุบันคือ โรงเรียนศรีสองรัก) หรือบริเวณโคกน้อยที่ตั้งทหารพราน ภูเก่งซึ่งควายบ้านนาหว้า การขนไม้จากป่าสู่หมู่บ้านจะอาศัยแรงคนช่วยกันแบกหาม ถ้าเก็นกำลังคนก็อาศัยแรงงานสัตว์ (ควาย) เป็นพาหนะลากจูง

การปลูกบ้านแล้วแต่ฐานะของแต่ละครอบครัว ผู้มีฐานะดีจะสร้างบ้านถาวร เป็นเสาไม้เนื้อแข็ง (ไม้จิง) ถากเป็นเสากลมๆ พื้นแป้น ฝากระดาน (พื้นแป้น ฝาแป้น หมายถึง ไม้กระดานที่เลื่อยเป็นแผ่นๆ จากไม้เนื้อแข็ง) หลังคามุงด้วยแป้นเกร็ด (กระเบื้องไม้) บ้านเป็นทรงมะลิลา มีจั่ว มีระเบียงหน้าบ้าน กันผาระหว่างห้องนอนกับระเบียง มีประตู ๒ ข้าง เว้นห้องกลาง มีหน้าต่างด้านข้างเป็นช่องแคบๆ เรียกว่าปองเอี่ยมหรือปองเอี่ยม ส่วนระเบียงด้านหน้าปล่อยโล่ง ห้องนอนโล่ง แต่จะใช้ผ้ากั้น (ผ้ามาน) กั้นเป็นห้องนอนของพ่อ-แม่และลูกอย่างเป็นสัดส่วน พื้นที่ของตัวบ้านจะมีขนาด 4×๑๖ คอก ปลูกเรือนไฟ (เรือนครัว) แยกต่างหาก โดยสร้างฐานติดต่อกัน ระหว่างเรือนนอนกับเรือนไฟจะมีชาน (ร้าน) โย่งน้ำกิน ส่วนน้ำใช้แยกตั้งไว้ใกล้เรือนครัว น้ำกินน้ำใช้ได้จากลำน้ำหม่น ใช้ภาชนะคุบรจุ (ตัก) หาบขึ้นมาใส่โถง น้ำกิน น้ำใช้ น้ำกินต้องรีบตักแต่เช้า เพราะน้ำจะใสสะอาดดีในตอนเช้า

รั้วบ้าน (ฮั่ว) รอบบริเวณบ้านจะปลูกไม้มะเยา (ไม้สญ) เป็นเสาหลัก ใช้ไม้ข้าวหลาม หรือไม้หางช้าง (ไม้ไผ่ชนิดหนึ่ง) เป็นคร่าวให้ตอกมัด (ไม้ตอกทำจากไม้ไผ่ที่มีอายุไม่เกิน ๑ ปี) บ้านส่วนมากจะไม่มีรั้วจะปล่อยโล่งๆ สะดวกในการติดต่อของเพื่อนบ้านที่อยู่บ้านใกล้เรือนเคียง

ผู้มีฐานะปานกลางจะปลูกบ้านตามฐานะของตนเอง คือ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้จะเป็นไม้ไผ่ มีเฉพาะเสาเท่านั้นที่จำเป็นจะต้องใช้ไม้เนื้อแข็ง (เสาไม้แก่นหมายถึงไม้เนื้อแข็งที่ตายแล้ว ส่วนที่เป็นกระพี้หายไปเหลือเฉพาะแก่น ปลูกก่อดินยาก) พื้นฝาทำด้วยฟากใช้ไม้ไผ่สับแล้วเล็มเป็นแผ่นๆ ก่อนนำไปแช่น้ำเพื่อลดปริมาณน้ำตาลในเนื้อไม้ ป้องกันมอดกัดกิน ถือเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่ไม่ต้องใช้สารเคมีมีพิษ ไม้ไผ่นี้นำนํามาปูพื้นและกันฝา หลังคามุงด้วยหญ้าแฝก (แฝกคือหญ้าคา น้ำตันที่มีความสูงประมาณ ๑ วา ทำเป็น "ตบ") การทำหลังคานั้นจะต้องทำให้เป็นทรงแหลมมีจั่ว ภาษาถิ่นเรียกว่า "แปลญอก" (ออกเสียงที่จุมุก) ทั้งนี้เพื่อให้เมื่อดฝนที่ตกลงมาไหลเร็วไม่ตกค้างบนหลังคา ป้องกันการมุงพุงของแฝก ให้มีอายุใช้การได้นานๆ การจัดดับบนหลังคาจะใช้ไม้ตอกผูกมัดติดกันให้แน่น บ้านประเภทนี้มี

อายุใช้งานประมาณ ๑๐-๑๕ ปี ก็จะต้องซ่อมแซมทุกๆ ปี ส่วนเรือนครัวและเรือนไฟ จะปลุกแยกต่างหาก

ส่วนผู้ที่มีฐานะยากจนจะปลูกบ้านเป็นตupa (กระต๊อบ) วัสดุอุปกรณ์จะเป็นไม้ไผ่เกือบทั้งหมด เสาอาจจะเป็นไม้จริงหรือไม้แก่นล่อน หรือไม้ไผ่มัดอกปอกกลีมน้ำจริงจะต้องทุบเปลือกออก หลังคามุงแฝก ใช้หวายหรือไม้ดอกผูกมัดกันโยก มีอายุการใช้งาน ๓-๕ ปี บ้านก็ชำรุดต้องซ่อมแซมหรือไม้ก็รื้อถอนปลูกสร้างใหม่

เป็นที่น่าสังเกตว่าการปลูกสร้างบ้านสมัยก่อนจะใช้หวายหรือไม้ดอกแทนตะปู การปลูกบ้านของคนยุคนั้นจะใช้แรงงานของคนในหมู่บ้าน อาจเป็นเพื่อนบ้านหรือญาติพี่น้องช่วยกันทำ จะจ่ายค่าจ้างเฉพาะส่วนที่ทำไม่เป็น เช่น บานประตูและหน้าต่างต้องจ้างคนจากที่อื่น บ้านส่วนใหญ่นิยมปลูกบ้านใต้ถุนสูง ใช้เป็นที่ผูกวัวควาย เล้าไก่ และตั้งที่ทอดผ้า เก็บฟืน และทำงานอื่นๆ ที่ต้องอาศัยร่มเงา ชาวบ้านจึงใช้ใต้ถุนบ้านได้สารพัดประโยชน์และคุ้มค่า

ปัจจุบันชาวบ้านในชุมชนลุ่มน้ำห้วยน้ำหมักไม่ใช้ไม้ในการสร้างบ้าน กลับหันมานิยมการปลูกบ้านด้วยการก่ออิฐฉาบปูน ใช้หลังคาโครงเหล็ก เว้นแต่ประตูหน้าต่างที่ยังคงใช้ไม้ ทั้งนี้เพราะชาวบ้านมองว่า การปลูกบ้านที่มีลักษณะแบบนี้ดูทันสมัยและน่าอยู่มากกว่า

ด้านซ้าย : พัฒนาการทางประวัติศาสตร์สังคม

จากข้อมูลชุมชนประกอบกับประวัติศาสตร์และความทรงจำของคนลุ่มน้ำห้วยน้ำหมัก จะทำให้เห็นพัฒนาการประวัติศาสตร์สังคมเมืองด้านซ้ายปรากฏเป็นหลักฐานที่ชัดเจน นับหลังจากอาณาจักรโยนกล่มสลาย กล่าวคือเมื่อพญามังรายกับพญามงเมืองได้นำผู้คนจากแคว้นพม่าลงมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านแคว้นล้านช้างก่อนข้ามแม่น้ำเหืองมาขึ้นฝั่งขวาของลำห้วยน้ำหมัก เดินทางต่อจนถึงที่ราบแห่งหนึ่งจึงหยุดพัก แบ่งผู้คนตั้งถิ่นฐาน

พญามงเมืองตั้งบ้าน "ด้านขวา"^{*} ส่วนพญามังรายพาผู้คนข้ามฟากไปพักพลชั่วคราวในที่แห่งหนึ่ง เพื่อหาที่พักพิงที่เหมาะสม จึงอพยพไปตั้งถิ่นฐานขึ้นที่ริมฝั่งห้วยน้ำหมักเรียกบ้าน "ด้านซ้าย" (ปัจจุบันคือหมู่บ้านเก่า) ต่อมาจึงแบ่งผู้คนขึ้นไปตามลำน้ำ ไปขุดคูคลองจากฝั่งซ้ายห้วยน้ำหมักขึ้นไปจรดเนินเขา เพื่อชักน้ำเก็บทำการเกษตร และเป็นปราการธรรมชาติป้องกันการรุกรานจากศัตรู เรียกหมู่บ้านใหม่นี้ว่าบ้านค่ายคู (ปัจจุบันคือบ้านหนองคูหรือเขตตัวอำเภอด้านซ้าย)

เมื่อตั้งหลักแหล่งได้ระยะหนึ่ง ปรากฏว่าบ้านด้านขวาดังกล่าวประสบกับน้ำท่วมบ่อยครั้งเมื่อฤดูฝนหลาก พญามงเมืองจึงคิดย้ายที่พำนักไปอยู่เมืองวัด^๖ ขณะที่พญามังรายเกิดความคิดว่าบาง

^{*} ประเด็นดังกล่าวยังเป็นข้อถกเถียงอยู่ อย่างไรก็ตามมีนักวิชาการท้องถิ่นบางท่านที่เชื่อว่าน่าจะตั้งอยู่ริมฝั่งขวาของลำน้ำห้วยน้ำหมัก ระหว่างห้วยน้ำหมักกับบ้านนาหัวแหลม ตำบลนาหอ อำเภอคำชะอี

^๖ เรื่องของ "เมืองวัด" กลุ่มนักวิชาการได้เสนอไว้ ๒ แนวทางหลักๆ คือ แนวทางแรกเสนอว่าน่าจะตั้งอยู่ในจังหวัดเพชรบูรณ์ อีกแนวทางหนึ่งบอกว่าน่าจะอยู่อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก โปรดอ่านศึกษารายละเอียดได้ในบทความประวัติศาสตร์และความทรงจำ

ยางเป็นเมืองใหญ่ มีระยะทางห่างจากบ้านค่ายคูไม้ไผ่สัก ประกอบกับผู้คนมีจารีตประเพณีที่คล้ายกัน เห็นควรที่จะอพยพผู้คนไปรวมที่บางยาง ทำให้บ้านคูค่ายและบ้านเก่าเปรียบเสมือนเมืองหน้าด่าน ต่อมาเมื่อมีกำลังและความพร้อมมากพอที่จะขับไล่พวกขอม จึงมีใบบอกแจ้งไปให้พ่อขุนผาเมืองที่เมือง ราชให้นำกำลังขึ้นไปช่วย จนในที่สุดก็สถาปนาเป็นเจ้าปกครองสุโขทัยเมื่อปี พ.ศ. ๑๘๐๐ ทรงพระนาม ว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์

อย่างไรก็ตามด้านซ้ายก็ยังไม่ได้ยกตัวขึ้นเป็นเมือง กระทั่งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ กษัตริย์ แห่งอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งอาณาจักรล้านช้าง พร้อมใจกันสร้างพระ ธาตุศรีสองรัก (พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๑๐๕) ขึ้นบนที่เนินสูงฝั่งตะวันตกของลำน้ำหมัน (ฝั่งซ้ายของลำน้ำ) พัฒนาการเมืองด้านซ้ายจึงเผยเป็นภาพที่ชัดเจนในสายตาของคนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน ดังเห็นได้ จากเรื่องเล่าและตำนานต่างๆ ที่ยังอยู่ในความทรงจำของคนด้านซ้าย ไม่ว่าจะเป็นตำนานการสร้างพระ ธาตุศรีสองรัก และความเชื่อเรื่อง “เจ้าพ่อกวาน” เป็นต้น

ประการสำคัญ ยังมีเรื่องเล่าของชุมชนในลุ่มน้ำหมันที่สัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ไม่ว่าจะเป็นบ้าน เก้า บ้านนาหอ บ้านนาเวียง และบ้านด่านซ้าย กล่าวคือชาวท้องถิ่นในลุ่มน้ำหมันเชื่อว่า บรรพบุรุษของ ตนเองเป็นคนลาวที่อพยพมาจากหลวงพระบาง ด้วยเหตุผลกลใดไม่อาจทราบแน่ชัด แต่ผ่านมาหลาย ร้อยปีแล้ว โดยใช้เส้นทางตามลำน้ำโขงลัดเลาะผ่านเข้าสู่ลำน้ำเหือง ก่อนวกเข้าสู่ลำน้ำหมัน กระทั่ง เดินทางมาพบพื้นที่ราบกว้างระหว่างหุบเขา จึงตั้งหมู่บ้านขึ้นพร้อมตั้งชื่อว่า “บ้านด่านซ้าย” ตามสภาพ ที่ตั้งของหมู่บ้านที่อยู่ในหุบเขา และตั้งอุทิศฝั่งซ้ายของลำน้ำหมัน” เมื่อสร้างหลักปักฐานจึงขยายที่ทำ กิน เดินทางขึ้นสู่ด้านเหนือของลำน้ำหมันในระยะทางที่ไม่ไกลนัก จนมาสร้างเป็นหมู่บ้านใหม่พร้อมตั้ง ชื่อว่า “บ้านนาเหาะ”

ส่วนเหตุที่เรียกว่า “บ้านนาเหาะ” ชาวบ้านเล่าขานว่า คงมาจากชื่อของ “ท้าวเหาะหานาง” ซึ่ง เป็นผู้นำคนหนึ่งในกลุ่มบรรพบุรุษของพวกเขา ต่อมาบริเวณดังกล่าวได้กลายเป็นที่ตั้งเป็นหอโรง* ของ พระแก้วอาสา ท้าวกองสา ผู้นำชุมชนระดับเจ้าเมืองในเวลาต่อมา นอกจากนี้ยังมีการรื้อฟื้นความสำคัญ ของผู้นำชุมชนท้องถิ่น ด้วยการสร้างพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นพระแก้วอาสา ท้าวกองสา ขึ้นที่วัดดังกล่าว ขณะนี้อยู่ระหว่างการก่อสร้าง

ด้วยเหตุเป็นที่ตั้งของหอโรงของผู้นำชุมชนนี้เอง ชาวบ้านจึงพากันเรียกชื่อของหมู่บ้านว่า “บ้าน หอโรง” ก่อนเติมคำว่า “นา” ลงข้างหน้า เพราะมีที่นาอยู่ใกล้หมู่บ้านมากมาย ต่อมาชาวบ้านจึงตัดคำว่า “โรง” ออก เหลือแต่ “นาหอ” และพากันเรียก “บ้านนาหอ” จนถึงทุกวันนี้

หลังจากนั้นจึงขยายที่ทำกินอีกครั้ง โดยเดินทางขึ้นสู่ทิศเหนือของลำน้ำหมันเช่นเคย เพื่อมาตั้ง หมู่บ้านใหม่ขึ้นที่บ้าน “นาเวียง” และ “หนองคู” โดยเฉพาะบริเวณที่ตั้งหมู่บ้าน “หนองคู” จะมีพื้นที่เป็นที่ ราบแคบๆ ยาวขนานไปตามริมน้ำหมัน ภายในหมู่บ้านมีหนองน้ำกักเก็บน้ำไว้ใช้ได้ตลอดปี ชาวบ้านเชื่อ ว่าน่าจะเป็นการขุดเป็นคูขึ้น หรือไม่อาจจะเป็นเส้นทางน้ำหมันเดิม ต่อมาสายน้ำเปลี่ยนเส้นทางเดิน พื้นที่ดังกล่าวจึงกลายเป็นหนองคู มีน้ำขังตลอดปี ทำให้ชาวบ้านบางคนเรียกหนองน้ำแห่งนี้ว่า “หมัน

* ปัจจุบันเป็นหมู่บ้านหนึ่งในเขตตำบลนาหอ อำเภอด่านซ้าย

* ปัจจุบันที่ตั้งหออยู่บริเวณวัดศรีภูมิบ้านนาหอ วัดศรีภูมิสร้างขึ้นใกล้เคียงกับการตั้งบ้านนาเหาะ คือ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๕

หลง" เมื่อตั้งถิ่นฐานระยะหนึ่ง จึงได้เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเป็น "ด่านซ้าย" แล้วใช้เรียกกันจนติดปากกระทั่งปัจจุบัน หากทว่ามีการเปลี่ยนชื่อเมื่อใด และด้วยเหตุผลใดกลับไม่ปรากฏหลักฐานหรือเรื่องเล่าแต่ประการใด

ส่วนบ้าน "ด่านซ้าย" เดิมทีที่ตั้งอยู่บ้านหอนปัจจุบัน คงเปลี่ยนชื่อเป็นบ้าน "ด่านซ้ายเก่า" นานๆ เข้า ชาวบ้านเห็นว่าชื่อเรียกมีคำมากเกินไป จึงเรียกสั้นๆ ว่า "บ้านเก่า" ซึ่งหมายถึง หมู่บ้านอันเป็นที่ตั้งของบรรพบุรุษของคนด่านซ้ายที่อพยพมาจากเมืองหลวงพระบางมาตั้งแต่อดีต โดยมาตั้งถิ่นฐานที่นี่เป็นแห่งแรก ก่อนที่จะย้ายมาอยู่ในเขตอำเภอด่านซ้ายในปัจจุบัน

จวบจนต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ประกาศใช้พระราชบัญญัติปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) มีการเปลี่ยนการปกครองแบบเดิมมาเป็นแบบเทศาภิบาล แบ่งท้องที่ออกเป็นมณฑล เมือง อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน เมืองด่านซ้ายจึงเปลี่ยนฐานะมาเป็นอำเภอด่านซ้าย

โดยนัยแห่งพระราชบัญญัติปกครองท้องที่ดังกล่าว ด่านซ้ายจึงขึ้นอยู่กับมณฑลพิษณุโลก หลังจากนั้น ด่านซ้ายจึงโอนมาอยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดเลยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ตามประกาศของกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๐ และยังคงขึ้นอยู่กับเขตการปกครองของจังหวัดเลยจนกระทั่งปัจจุบัน

พัฒนาการทางเศรษฐกิจสังคม อาจกล่าวได้ว่า ปัจจุบันกระแสวัฒนธรรมจากเมืองและความเจริญต่างๆ กำลังไหลบ่าเข้าสู่ชุมชนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมมากมาย หากกล่าวเฉพาะเศรษฐกิจ สรุปได้ว่า ชุมชนลุ่มน้ำหมันได้รับผลกระทบของกระแสพัฒนาดังกล่าวเช่นกัน เพียงแต่เป็นภาพของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกลับไม่ชัดเจนเท่ากับชุมชนอื่นๆ ที่ตั้งอยู่ในเขตปฏิรูปหรือเมืองที่เจริญ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าสภาพทางกายภาพที่มีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนแอ่งที่ราบหุบเขารอบทั้งสามด้านดังที่กล่าวไว้เบื้องต้น ทำให้ไม่สะดวกกับชุมชนภายนอกเท่าที่ควร แม้ปัจจุบันถนนหนทางและเส้นทางการคมนาคมต่างๆ จะสะดวกสบายแล้วก็ตาม เรียกได้ว่าถ้าใครไม่มีธุระจำเป็นก็คงจะไม่เดินทางเข้าไปด่านซ้าย

อย่างไรก็ตาม ผลของการศึกษาทำให้ทราบถึงพัฒนาการทางเศรษฐกิจของชุมชนลุ่มน้ำหมันว่าพัฒนาจากระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองในอดีต จนก้าวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบผูกโยงกับทุนนิยมจากกระแสวัฒนธรรมภายนอก ซึ่งอาจสรุปสาระสำคัญได้คือ

เศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง ในอดีต ระบบผลิตเพื่อเลี้ยงดูตนเองในชุมชนหมู่บ้านเน้นการเพาะปลูก หางของป่า และการล่าสัตว์ ทั้งนี้เพราะพื้นที่ในเขตลุ่มน้ำหมัน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ถือว่ามีความหลากหลายทางกายภาพที่ส่งผลต่อการผลิตของชุมชน คนท้องถิ่นจึงพัฒนาระบบการผลิตของตนเองตามลักษณะที่ตั้งทางกายภาพของชุมชน กล่าวคือชาวบ้านมักจะไม่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่สูง แต่จะใช้พื้นที่ดังกล่าวปลูกข้าวเหนียวและข้าวนาไร่

ขณะที่พื้นที่ราบลุ่มน้ำหมันและลำน้ำสาขาจะมีพื้นที่ดินเหมาะแก่การเกษตร ส่วนใหญ่เป็นที่นาปลูกข้าวเหนียวนาปีเพื่อใช้กินในครัวเรือน มีการใช้หัตถหรือระหวัดวิดน้ำในช่วงหมู่บ้านนาเวียงและนาหอในการผันน้ำเพื่อการเพาะปลูก นอกจากนี้ยังมีการปลูกพืชผักต่างๆ ตามเขตที่ราบริมฝั่งลำน้ำหมัน เช่น

หอม กระเทียม และพืชผักสวนครัวต่างๆ เป็นต้น การดำรงชีพดังกล่าวถือเป็นความพยายามของชาวบ้านที่จะทำพื้นที่ทุกลักษณะให้ได้ประโยชน์สูงสุด

จึงเห็นได้ว่า ปัจจัยสำคัญในการผลิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำหมันก็คือ ทรัพยากรธรรมชาติอัน ได้แก่ ดิน น้ำ และป่า นอกจากนี้ยังทรัพยากรชาวบ้านและวัฒนธรรมช่วยเสริมให้การดำรงชีพมีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งก็คือแรงงานและภูมิปัญญาท้องถิ่นนั่นเอง สิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านไม่ต้องอาศัยปัจจัยด้านการเงินก็สามารถดำรงชีพอยู่ได้ เนื่องจากมีทุนจากธรรมชาติและวัฒนธรรมที่ทุกคนเป็นเจ้าของและแบ่งปันใช้สอยกันตามอัธยาศัย ต่างจากในยุคหลังที่ปัจจัยด้านการเงินเข้ามามีบทบาทสัมพันธ์ในวิถีชีวิตมากขึ้น

ดังนั้นเมื่อต้องพึ่งธรรมชาติเป็นหลัก คนในชุมชนลุ่มน้ำหมันจึงปรับวิถีแห่งการผลิตให้สอดคล้องกับระบบนิเวศของตนเอง ดังเห็นได้จากชุมชนต่างๆ ในลุ่มน้ำหมัน เป็นชุมชนเกษตรกรรมที่เน้นการทำนาในเขตพื้นที่ลุ่ม ที่สามารถรับน้ำจากลำน้ำหมันทำนาปีละครั้ง บางครัวเรือนมีการปลูกข้าวไร่เสริมและปลูกพืชผักสวนครัวต่างๆ เพื่อบริโภคในครัวเรือน มีสัตว์เลี้ยงประเภทวัว ควาย ไว้ใช้งานในไร่นา นอกเหนือจากหมู เป็ด ไก่ที่เลี้ยงไว้ในครัวเรือน ชาวบ้านมีอาชีพเสริม คือ การหาของป่าและเผาถ่านแทบจะมีการค้าขายจำกัด

จึงเห็นได้ว่าชาวบ้านให้ความสำคัญกับการทำนาเป็นอย่างมาก เพราะนาจะหมายถึงการตั้งถิ่นฐานถาวรและความมั่นคงในการยังชีพ เพื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตไว้ใช้ในปิ่นหรือระหว่างฤดูกาลต่อไป ระบบการทำนาจึงเป็น “ทุนสำรอง” ของครอบครัวและชุมชนนั่นเอง

รองจากนาคือการปลูกพืชผักสวนครัว ลงทุนน้อยและไม่ต้องใช้แรงงานมาก ส่วนของป่านั้นเป็นแหล่งของอาหารและยารักษาโรคที่สำคัญอีกแหล่งของคนท้องถิ่นในอดีต ในสมัยก่อนการใช้ประโยชน์จากป่าจึงเป็นไปเพื่อบริโภคในครัวเรือน ไม่ได้มีจุดประสงค์หลักเพื่อนำไปขาย การหาอาหารตามธรรมชาติทำให้ชีวิตของชาวบ้านสะดวกสบาย มีการแบ่งปันให้ญาติพี่น้อง หรือมีการถนอมอาหารไว้กินยามนอกฤดูกาล เช่น หมูไม่ลวก หน่อไม้ดอง และการทำน้ำผักสะทอน เป็นต้น แม้ในช่วงเวลาดังกล่าวจะมีข้อจำกัดด้านเทคโนโลยีการผลิต อีกทั้งยังต้องเสี่ยงกับความไม่แน่นอนทางธรรมชาติ แต่ชาวบ้านจะรู้วิธีว่าจะตัดสินใจอย่างไรในการทำเกษตร ดังเห็นได้จาก การแลกเปลี่ยน หยิบยืม และแบ่งปันระหว่างเครือญาติและภายในชุมชน

การล่าสัตว์และการเก็บหาของป่าจึงเป็นกิจกรรมที่ช่วยเสริมการผลิตในชุมชน ทำให้ชุมชนมีความพอเพียงในการดำรงชีวิต การพึ่งพาฐานทรัพยากรของชุมชน ทำให้เศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านมีความยืดหยุ่น สามารถรับมือกับปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น ปัญหานภัยธรรมชาติอย่างฝนแล้งหรือน้ำท่วมที่ทำให้ได้ผลผลิตน้อย เป็นต้น

ดังนั้นป่าจึงเป็นที่พึ่งของชาวบ้านมาโดยตลอด กระทั่งรัฐเข้ามาแทรกแซงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และอ้างความเป็นเจ้าของแทนชุมชน (ในระยะหลัง พ.ศ. ๒๕๒๐ และกระทบกับชุมชนอย่างเด่นชัดหลังปี พ.ศ. ๒๕๓๐) ปิดกั้นหวงห้ามไม่ให้ชุมชนใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ แต่อนุญาตให้คนภายนอกเข้าตัดฟันหักเก็บอย่างล้างผลาญจนผืนป่าแทบจะหมดความอุดม

นอกจากนี้การผลิตบางอย่างยังมีเป้าหมายเพื่อเป็นหลักประกันในกรณีที่ต้องประสบภาวะวิกฤตทางสังคม เช่น ช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ กรณีดังกล่าวชุมชนจะนำผลผลิตบางชนิด เช่น ผักฝ้าย ไปแลกเปลี่ยนกับชาวนครไทย

คนลุ่มน้ำหมันจึงประกอบกิจกรรมได้หลาย ๆ อย่างในเวลาเดียวกัน เพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์และสนองความต้องการในครัวเรือน ชาวบ้านที่ไถนาหรือปลูกข้าวนาจะจับกุ้ง หอย ปู ปลา กบ เขียด และสัตว์อื่นที่สามารถนำไปปรุงอาหารได้ พวกที่นำวัวควายไปเลี้ยงในชายป่าก็จะถือโอกาสเก็บหาสิ่งของที่จำเป็นในการดำรงชีพไปในตัว เช่น ผักหวาน หน่อไม้ และเห็ดต่างๆ รวมทั้งทำงานจักสานและทอผ้า เป็นต้น

ดังนั้นการใช้ชีวิตที่เรียบง่ายจึงไม่ใช่คำในอุดมคติ หากแต่เป็นภาพชีวิตที่เกิดขึ้นจริง เพราะชาวบ้านเน้นการทำนา ปลูกผัก ทำงานหัตถกรรมพื้นบ้าน และเก็บของป่าเป็นอาหารหลัก ไม่เน้นอาหารจากเนื้อสัตว์ เนื้อสัตว์มักเป็นอาหารพิเศษในเทศกาลต่างๆ เท่านั้น จึงทำให้เห็นว่ามีเงินก็อยู่ได้ เพราะในทุ่งนาและป่ารอบๆ หมู่บ้านมีวัตถุดิบทางธรรมชาติมากมาย ชาวบ้านไม่ต้องพึ่งตลาด เพราะมีทุ่งนาและป่าเป็น “ซูเปอร์มาร์เก็ต” ที่ไม่ต้องใช้เงินซื้อหา

กล่าวได้ว่าลักษณะการพึ่งตนเองของชุมชน มีระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง ผลิตอาหารไว้บริโภคในครอบครัวและชุมชน หากเหลือก็จะสำรองไว้ในยามวิกฤติ หรือไม่ก็นำไปแลกเปลี่ยนกับชุมชนใกล้เคียง ความสัมพันธ์ภายในชุมชนแบบเครือญาติ ช่วยเหลือด้านแรงงาน ช่วยเหลือด้านสังคม

เศรษฐกิจชุมชนยุคหลัง พ.ศ. ๒๕๐๐ ระยะต่อมาการเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นกับชุมชนหมู่บ้าน และถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนที่เป็นจุดเปลี่ยนผ่านที่สำคัญของชุมชนหมู่บ้าน เมื่อมูลค่าส่วนเกินจากการค้าได้จูงใจให้เกิดตลาดข้าวขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเกิดกิจการโรงสี

ราวปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ชุมชนหมู่บ้านได้เริ่มเข้าไปสัมพันธ์ระบบเศรษฐกิจภายนอกจากการนำข้าวส่วนที่เกินจากการบริโภค ไปขายยังตลาดรับซื้อข้าว แล้วนำเงินที่ได้จากการขายข้าวไปซื้อหาวัตถุดิบเพื่อนำมาผลิตเป็นปัจจัยในการดำรงชีพ เช่น ปลาเกลือเค็ม ปลากระป๋อง เป็นต้น ซึ่งเป็นปัจจัยที่ชุมชนผลิตไม่ได้

การเข้าไปสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจภายนอก นับว่าทำให้ชุมชนผ่อนคลายจากภาระหนักในการผลิตปัจจัยในการดำรงชีพลงบ้างระดับหนึ่ง ขณะเดียวกัน อีกด้านก็เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้เห็นภาพของชุมชนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมันกำลังเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงในการดำรงชีวิตแบบพอเพียงที่ปฏิบัติมา

กระทั่งระบบเศรษฐกิจภายนอกได้เข้ามามีบทบาทในชุมชนมากขึ้น กล่าวคือเดิมชุมชนจะต้องเดินทางรอนแรมและลัดเลาะทุ่งนาและป่า เพื่อนำข้าวไปขายยังตัวเมือง ก็เริ่มมีพ่อค้าเข้ามารับซื้อข้าวถึงในหมู่บ้าน ในขณะที่สินค้าจากตลาดก็เริ่มเข้ามาในชุมชน ทำให้การดำเนินชีวิตเริ่มเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่ชุมชนหมู่บ้านอาศัยการหาอยู่หากินจากธรรมชาติ หาผักจากป่า หาปลาจากแหล่งน้ำ เป็นต้น เริ่มมีการซื้อสินค้าจากตลาด

ปรากฏการณ์ดังกล่าวถือเป็นแรงผลักดันให้ชุมชนเริ่มให้ความสำคัญกับการเพิ่มผลผลิตข้าวให้มากขึ้น เพื่อให้มีข้าวส่วนที่เกินจากการบริโภคเพิ่มขึ้น เพื่อจะได้นำข้าวไปขายเป็นเงิน เพราะช่วงเวลา

ดังกล่าวเงินตราเริ่มมีความสำคัญกับชุมชน ทั้งนี้เพราะการที่จะได้บริโภคสินค้าจากระบบตลาดจะต้องแลกเปลี่ยนมาด้วยเงินตรา ไม่ใช่ผลผลิตเช่นการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน

จึงเห็นได้ว่า ในช่วงเวลานี้รัฐและระบบเศรษฐกิจภายนอกจะผนวกชุมชนหมู่บ้านเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้าในระยะต่อมาจึงเป็นสิ่งที่ไม่ยากนัก ดังเห็นได้จากการเข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านโดยรัฐ ในรูปแบบของการพัฒนาชุมชนลุ่มน้ำห่มัน จนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจชุมชน ดังเห็นได้จากการที่รัฐเข้ามาสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน เป็นต้น เพื่อจุดประสงค์หลักในการปราบปรามผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ แต่ขณะเดียวกัน ถนนก็สัมพันธ์กับวิถีแห่งการผลิตในระบบเศรษฐกิจ คือทำให้มีการติดต่อการตลาดภายนอกได้ง่ายขึ้น โดยเฉพาะการปลูกข้าวถูกเชื่อมโยงกับระบบการตลาดของประเทศโดยรวม กรณีนี้เห็นได้จากในช่วงทศวรรษ ๒๕๒๐ วิถีการทำการเกษตรของคนลุ่มน้ำห่มันมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิต และวิถีการผลิตของชุมชนเพื่อเพิ่มผลผลิตต่อพื้นที่ให้สูงขึ้น เช่น การเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าว มีการลงทุนเครื่องจักรกล และใช้ปัจจัยการผลิตให้มากขึ้น

ดังนั้นลักษณะที่สำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชนลุ่มน้ำห่มันในช่วงเวลานี้ ยังคงเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีวิถีชีวิตแบบพอเพียงที่สามารถพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง ขณะเดียวกันก็ต้องพึ่งพาทภายนอกเช่นกัน โดยชุมชนได้เน้นการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลัก แต่ยังไม่สามารถผลิตได้พอเพียงต่อความต้องการบริโภคของสมาชิกในชุมชน ทั้งนี้เนื่องจาก

ประการแรก ทรัพยากรธรรมชาติที่มีจำนวนมาก เพียงพอต่อการรองรับจำนวนประชากรในการดำรงชีวิตอยู่แบบพอเพียงและโดยเฉพาะที่ดินสามารถขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกได้อย่างไม่จำกัด **ประการที่สอง** ความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่สามารถช่วยเหลือเกื้อกูล **ประการที่สาม** มีระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงสามารถแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างชุมชน ยังไม่ต้องพึ่งพาทภายนอกมากนัก ใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก ไม่ต้องใช้สารเคมีในการเพิ่มผลผลิตทางด้านการเกษตร

ส่วนข้อจำกัดของชุมชนต่อการพึ่งตนเอง คือ **ประการแรก** การขาดแคลนแหล่งน้ำ ซึ่งเป็นปัจจัยในการผลิตข้าวทำให้ชุมชนไม่สามารถผลิตข้าวไว้บริโภคได้เพียงพอตลอดปี ต้องแลกเปลี่ยนหรือซื้อจากภายนอกชุมชน **ประการที่สอง** ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากเดิมเป็นป่าซากที่มีนายทุนมาโค่นไม้ใหญ่หมดไป พื้นที่บริเวณนี้กลายเป็นป่าไผ่ที่มีความแห้งแล้ง ไม่อุดมสมบูรณ์ ทำให้มีข้อจำกัดในการปลูกพืชได้เพียงไม่กี่ชนิดที่ทนทานต่อความแห้งแล้งได้ เช่น สับปะรด กล้วย ข้าวโพด เป็นต้น **ประการที่สาม** การขนส่งและคมนาคมแม้จะมีการสร้างถนนถนนทางแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่สะดวกมากนัก ทำให้ต้องใช้เวลานาน

เศรษฐกิจชุมชนช่วงขยายตัวหลัง พ.ศ. ๒๕๓๐ ชุมชนช่วงขยายตัวยุคนี้เริ่มมีการพัฒนาระบบไฟฟ้า ถนน และน้ำประปา ชุมชนสามารถขยายพื้นที่ในการเพาะปลูก ปลูกพืชได้หลากหลายมากขึ้น สามารถปลูกข้าวไว้บริโภคได้เพียงพอ พื้นดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ปลูกพืชแบบเข้มข้น ใช้ปุ๋ยและสารเคมีมากขึ้น ลักษณะการพึ่งตนเองของชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงและพึ่งพาบางส่วน วิถีชีวิตของชุมชนยังเป็นแบบเรียบง่ายประหยัด เน้นความพอเพียง แต่ต้องพึ่งพปัจจัยการผลิต ตลาด และ

แหล่งเงินลงทุนจากภายนอกมากขึ้น จนนำไปสู่การเป็นหนี้สินทั้งในและนอกระบบ ดังนั้นในช่วงเวลาดังกล่าวกิจการธนาคารจึงได้เริ่มมาเปิดกิจการในชุมชนด้านซ้าย

วิธีการผลิตดังกล่าว เห็นได้จากการปลูกพืชไร่ พืชหลักๆ ได้แก่ ข้าวโพด ทำให้ต้องเร่งเพิ่มผลผลิตด้วยการใช้ยาปราบศัตรูพืชและปุ๋ยเคมีอย่างเข้มข้น ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ชาวบ้านเริ่มเป็นหนี้สินทั้งในระบบและนอกระบบ แหล่งเงินทุนที่สำคัญของชุมชนได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ขณะเดียวกันชุมชนก็เริ่มรับวัฒนธรรมจากชุมชนภายนอกเข้ามาในวิถีชีวิตของชุมชน มีการพึ่งพาชุมชนภายนอกมากขึ้น

ช่วงเวลานี้สภาพการณ์ของชุมชนจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ประสบกับปัญหาทางด้านเศรษฐกิจอยู่ด้วยเช่นกัน เนื่องจากต้นทุนการผลิตสูงขึ้น เพราะต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ทั้งด้านเงินทุน เทคโนโลยี และการตลาด ขณะเดียวกันราคามูลผลิตทางการเกษตรก็มักตกต่ำ ทำให้ชาวบ้านต้องไปกู้ยืมเงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรฯ

ขณะที่การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม วัฒนธรรมของชุมชน ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ภายในชุมชน ที่มีลักษณะส่งเสริมความเป็นอยู่แบบปัจเจกชนมากขึ้น ความเป็นชุมชนลดน้อยลง ชุมชนแตกแยก เน้นการบริโภคนิยมมากขึ้น ให้ความสำคัญทางด้านวัตถุมากกว่าด้านจิตใจ สมาชิกในชุมชนออกไปหางานทำข้างนอก

อย่างไรก็ตาม ปัจจัยที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ คือ ความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และความเชื่อท้องถิ่นบางอย่าง ที่ยังคงช่วยเหลือเกื้อกูลกันในด้านแรงงานและสังคม ประการต่อมาในเรื่องของระบบน้ำทางธรรมชาติที่สมบูรณ์ ทำให้ชุมชนสามารถปลูกพืชที่หลากหลายได้มากขึ้น เช่น ปรังพื้นที่ทำนาข้าว การปลูกพืชผักไว้ขายและบริโภคในครัวเรือน การทำสวนผลไม้ เลี้ยงสัตว์ สมาชิกในชุมชนประกอบอาชีพหลากหลายมากขึ้น

การจัดการดูแลสุขภาพกับสภาพสังคม

และความเชื่อของคนลุ่มน้ำห่มัน

สภาพทางกายภาพของชุมชนลุ่มน้ำที่มีลักษณะเฉพาะตัว ถือเป็นหนึ่งในหลายปัจจัยสำคัญที่จะส่งผลต่อวิถีการดำรงชีวิตด้านต่างๆ รวมทั้งระบบสาธารณสุขด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ทำให้การเดินทางของคนลุ่มน้ำห่มันในสมัยก่อนเป็นไปด้วยความลำบากยิ่ง จะไปที่ไหนๆ ก็ต้องเดินเท้า แม้แต่จะไปธุระเมืองเลยหรือหล่มสักก็ต้องเดินเท้า ใช้เวลาเดินทางถึง ๒-๓ วัน อย่างดีก็ใช้ช้าง ม้า ล่อ เกวียน เป็นพาหนะ ดังนั้นเมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วยจึงต้องอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าไปจัดการ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของหมอยาพื้นบ้าน พืชสมุนไพรรอบบ้าน หมอตำแย รวมไปถึงระบบความเชื่อต่างๆ อาทิ ความเชื่อเรื่องผีต่างๆ ที่ส่งผลในด้านภาวะจิตใจเป็นอย่างสูง

จากความเชื่อผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ นี้เอง อำนาจหรืออิทธิฤทธิ์ของผีจึงเข้ามามีบทบาทต่อชีวิตจิตใจของคนลุ่มน้ำห่มันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่เจ็บไข้ได้ป่วย มักจะคิดว่ามีสาเหตุมาจากผีเป็นส่วนใหญ่ ผู้ที่เจ็บป่วยด้วยโรคต่างๆ เมื่อรักษาด้วยยาสมุนไพรแล้วยังไม่หาย ดังนั้นคนในบ้านก็จะมุ่ง

ความรู้ การประยุกต์ใช้ความรู้ การเรียนรู้ของคนในท้องถิ่นต่อกระแสการติดต่อจากภายนอกไม่ได้รับการจัดระบบที่ดีพอจากคนในท้องถิ่น เพราะส่วนใหญ่มีเจ้าหน้าที่รัฐเป็นผู้ดำเนินการชี้แนะและจัดการเกี่ยวกับสุขภาพ โดยขาดการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านและสถานบริการจึงเปลี่ยนไปในแง่ของความห่างเหินระหว่างกัน

ชีวิต ประเพณี และความเชื่อหัวใจหลักของวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน

ความเชื่อของคนลุ่มน้ำหมันมีทั้งความเชื่อในพุทธศาสนา มีวัดประจำหมู่บ้านเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน กล่าวคือบ้านด่านซ้ายมีวัดโพนชัย บ้านนาเวียงมีวัดโพธิ์ศรี และบ้านนาหอมีวัดศรีภูมิ

นอกจากนี้ยังมีความเคารพและศรัทธาในองค์พระธาตุศรีสองรัก ที่สำคัญยังเชื่อดังสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติต่างๆ มากมาย เช่นความเชื่อเรื่องผีและหอเจ้าบ้านของหมู่บ้าน ความเชื่อเรื่องการถือผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติของชาวด่านซ้าย ในสมัยก่อนเชื่อว่าตามป่า ตามภูเขา ถ้ำ แม่น้ำ ห้วยหนอง คลองบึง และตามบริเวณหมู่บ้านจะมีผี ดวงวิญญาณของสิ่งศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่ ผู้ใดละเมิดหรือไม่เคารพบูชาจะได้รับอันตราย เจ็บไข้ได้ป่วย หรือประสบเคราะห์กรรมต่างๆ นานา

หากครอบครัวใดเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยก็อาจไปหาหมอยามหรือหมอตระกูลตรง ถ้ามอยามทั่วทั้งทักว่ามีเหตุมาจากผีตนใดตนหนึ่งจะทำให้เจ็บป่วยไข้ ญาติผู้ป่วยจะบอกกล่าวขอขมาลาโทษ แล้วนำเครื่องเซ่นพวกข้าวปลาอาหารทั้งหวานและเค็ม ไปเซ่นไหว้ผีที่หมอยามอ้างถึง

ปัจจุบันความเชื่อต่างๆ เกี่ยวกับเรื่องผียังคงปรากฏอยู่ในโลกทัศน์ทางความเชื่อของคนรุ่นผู้ใหญ่อยู่ เพียงแต่ธรรมเนียมปฏิบัติในเรื่องความเชื่อไม่เข้มงวดเท่าสมัยก่อน ในขณะที่เด็กรุ่นใหม่ส่วนใหญ่กลับเห็นว่าเป็นเรื่องเล่าของคนรุ่นก่อนมากกว่าที่จะเป็นเรื่องจริง แต่ก็ไม่ถึงกับลบหลู่

ส่วนความเชื่อในรอบปีมักสัมพันธ์กับการทำเกษตรและวิถีชีวิตทางการเกษตร รวมทั้งยังเป็นที่พึ่งทางจิตใจเมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วยหรือได้รับความเดือดร้อน คนในลุ่มน้ำหมันก็มักมีแบบแผนศาลกล่าวและแก้ชะ (บน)

ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้คนลุ่มน้ำหมันประกอบพิธีกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมในรอบปีและพิธีกรรมในวัฏจักรชีวิตที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนาและความเชื่อท้องถิ่น ดังเห็นได้จากการประกอบพิธีกรรมยึดสิบสองที่เป็นธรรมเนียมปฏิบัติทั่วไป ในท้องถิ่นอีสาน ชาวบ้านยังผนวกพิธีกรรมท้องถิ่นเข้าไปเป็นข้อปฏิบัติด้วย เช่น งานไหว้เจ้าเมืองวังเดือน ๔ งานไหว้เจ้าเมืองกลางเดือน ๕ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ชุมชนลุ่มน้ำหมันแต่ละหมู่บ้านยังมีทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีร่วมของชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม และงานบุญไหว้พระธาตุศรีสองรัก เป็นต้น (ดังที่จะกล่าวเป็นหัวข้อสำคัญถัดไป) ขณะเดียวกันก็มีงานบุญประเพณีที่มีลักษณะเฉพาะของแต่ละชุมชน เช่น งานไหว้ภู่อังสัจ บ้านนาเวียง และภูผาแดดบ้านนาหอ เป็นต้น ส่วนประเพณีสำคัญทางศาสนาจะร่วมกันจัดที่วัดประจำชุมชน แต่เนื้อหาโดยหลักๆ มีลักษณะคล้ายๆ กัน กล่าวคือเป็นประเพณีของหมู่บ้านที่มีมาแต่โบราณของทั้ง ๒ หมู่บ้าน แต่ชาวบ้านหมู่บ้านอื่นที่เคารพศรัทธาหรือมีความเชื่อต่อ

ประเด็นไปหาผีทันที จะต้องมีการไปหาสาเหตุของการป่วยจากหมอยาม และหมอยามนี้มักจะมีอยู่แทบทุกหมู่บ้าน เป็นต้น

ต่อมาเมื่อชุมชนได้รับการพัฒนาจากภาครัฐ โดยเฉพาะในช่วงหลัง พ.ศ. ๒๕๐๐ เริ่มสร้างถนนหนทาง ความเจริญจากต่างถิ่นเริ่มเข้ามา ได้ส่งผลทำให้คนลุ่มน้ำหมันมีการพึ่งตนเองของท้องถิ่นมีรูปแบบที่หลากหลายมากขึ้น เช่น มีความเชื่อว่ายาแผนปัจจุบันสามารถรักษาโรคได้หายขาดและทันใจ และยาที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นพวทยาถ่ายพยาธิ ยาแก้ปวด ยาใส่แผลสด ยารักษาโรคพื้นๆ เป็นต้น

ขณะเดียวกันก็มีหมอเถื่อนซึ่งเป็นคนท้องถิ่นที่พอมีความรู้ทางการแพทย์บ้าง รวมทั้งเริ่มมีร้านขายยาแผนปัจจุบัน จำหน่ายยาให้กับคนในท้องถิ่น และจัดจำหน่ายยาเป็นชุดๆ เช่น ยาแก้ปัญหการปวดข้อและปวดหลัง เป็นต้น ส่วนการคลอดลูกยังพึ่งพาหมอตำแยเหมือนเดิม แต่หมอพื้นบ้านที่ใช้สมุนไพรเริ่มมีบทบาทน้อยลง และความเชื่อสาเหตุของความเจ็บป่วยค่อยๆ เปลี่ยนไป เนื่องจากป่าไม้ลดลง คนท้องถิ่นเริ่มได้รับการศึกษามากขึ้น ประการสำคัญยังมีข้าราชการจากท้องถิ่นอื่นเข้ามาปฏิบัติงานในด้านซ้ายมากขึ้นเช่นกัน โดยเฉพาะทหารและตำรวจที่เข้ามาต่อสู้กับคอมมิวนิสต์

ผลของการพัฒนาดังกล่าว ทำให้ความรู้ในการดูแลสุขภาพของตนเองของท้องถิ่นที่เป็นความเชื่อ เช่นสมัยก่อนเริ่มเปลี่ยนไป คือชาวบ้านหันมาให้ความสำคัญกับการดูแลสุขภาพที่อาศัยความรู้ทางการแพทย์แผนปัจจุบันมากขึ้น แต่ก็ยังไม่ได้รับการพัฒนาดังที่พอ คือมีสถานบริการสาธารณสุขที่มีบุคลากรจำกัด กระจุกตัว พ.ศ. ๒๕๒๐ อำเภอด่านซ้ายอยู่ในพื้นที่ที่มีการสู้รบระหว่างทหารฝ่ายรัฐบาลกับคอมมิวนิสต์ จึงได้รับการคัดเลือกให้ตั้งโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราช อันเป็นผลพวงของนโยบายของภาครัฐที่ต้องการจะทำให้ชาวบ้านที่อยู่ในท้องถิ่นดังกล่าวมีความศรัทธาต่อรัฐบาล เป็นส่วนหนึ่งของสงครามแย่งชิงประชาชน บริการพื้นฐานหลายอย่างมาพร้อมๆ กัน เช่น ไฟฟ้า ถนนลาดยางใช้ได้ทุกฤดูกาลติดต่อกับจังหวัดเลย เพชรบูรณ์ พิษณุโลก เป็นต้น ทำให้คุณภาพในการบริการประชาชน การเข้าถึงดีขึ้นมาก นอกจากนี้ยังมีการสร้างสถานอนามัยตามตำบลต่างๆ ให้บริการสุขภาพขั้นพื้นฐาน มีระบบการให้ภูมิคุ้มกันโรคที่ดีขึ้น

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาอย่างก้าวกระโดดในลุ่มน้ำหมันเช่นนี้ ทำให้ชาวบ้านมีความศรัทธาต่อระบบบริการที่รัฐจัดให้เป็นอย่างมาก และละเลยต่อการดูแลสุขภาพของตนเอง หมอตำแยและหมอพื้นบ้านเริ่มมีบทบาทลดลง

ส่วนการดูแลสุขภาพยุคปัจจุบันหรือหลัง พ.ศ. ๒๕๓๐ การพึ่งตนเองของชาวบ้านน้อยลง ความรู้ในการดูแลสุขภาพไม่ได้รับการสานต่อจากคนรุ่นก่อน โดยเฉพาะวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ กลับไม่ได้รับความสำคัญ เมื่อยามเจ็บป่วยมักใช้บริการร้านขายยา และมีความเชื่อว่าสุขภาพที่ดีจะต้องได้รับการรักษาพยาบาลที่ดี ดังนั้นชาวบ้านจึงละเลยที่จะปฏิบัติตนให้มีสุขภาพดี เพราะมีความเชื่อว่าถ้าสุขภาพเสียก็สามารถใช้บริการของรัฐกันได้

ขณะเดียวกัน หมอเถื่อนได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบเข้าไปรักษาในท้องถิ่นทุรกันดาร ระบบธุรกิจขายตรงที่เกี่ยวกับสุขภาพเริ่มเข้ามาในท้องถิ่นที่มีรายได้เพิ่มขึ้น ทั้งหมดเป็นเพราะว่ากระบวนการสืบทอด

ภู่อังล้งและภูผาแดง ก็นิยมเดินทางเข้ามาประกอบพิธีด้วยเช่นกัน และจะประกอบในเดือน ๔ โดยบ้านนาเวียงจะประกอบพิธีกรรมก่อนบ้านนาหอสักประมาณ ๑ สัปดาห์

ทั้งนี้ชาวบ้านเชื่อว่าทั้งภู่อังล้งและภูผาแดงเป็นที่สิงสถิตวิญญาณลูกแก้ว (เป็นประเภทหนึ่ง) ที่ช่วยเหลือให้ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุข หมดเคราะห์ และทำการเกษตรได้ผล ปัจจุบันความเชื่อดังกล่าวเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คือคนเริ่มให้ความสำคัญน้อยลง ดังเห็นได้จากจำนวนชาวบ้านที่ขึ้นไปบูชาลดลงมาก ต่างกันอย่างสิ้นเชิงจากสมัยก่อนที่ผู้คนนิยมขึ้นไปบูชาเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะชาวบ้านได้รับการศึกษามากขึ้น จึงเปลี่ยนแปลงอาชีพไปทำงานด้านอื่นที่ไม่ใช่ภาคเกษตร เช่น รับราชการ และเป็นลูกจ้าง เป็นต้น จึงไม่มีเวลาว่างพอที่จะมาร่วมงานดังกล่าว อย่างไรก็ตามทางหมู่บ้านยังคงปฏิบัติสืบสานประเพณีนี้อยู่อย่างต่อเนื่องทุกๆ ปี นอกจากนี้ยังพบว่าสาเหตุที่ชาวบ้านไม่นิยมขึ้นไปบูชาทั้งสอง เพราะสถานที่ประกอบอยู่บนภู ต้องเดินทางไกลขึ้นเขา การเดินทางลำบาก ทำให้เดินขึ้นเขาไม่ไหว สะท้อนให้เห็นว่าคนยุคปัจจุบันคุ้นเคยกับการนั่งรถ ไม่ต้องเดินทางด้วยเท้าไปไหนไกลๆ ต่างจากสมัยก่อนที่ต้องอาศัยการเดินทางเท้าเป็นหลัก คนสมัยก่อนจึงมีความอดทนสูงกว่า

ประเพณีบุญหลวง ในเดือนแปด ซึ่งเป็นประเพณีสำคัญและเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นด่านซ้าย มีรายละเอียดดังนี้

๕

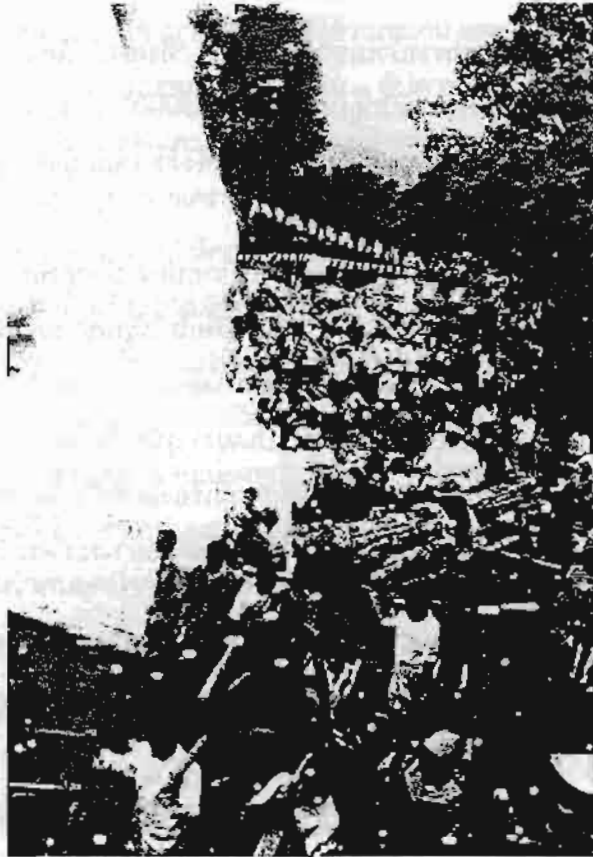
โดยทั่วไปงานบุญหลวงของชาวอีสานมักจัดขึ้นในช่วงเดือน ๔ แต่บ้านนาเวียงจัดขึ้นเดือน ๔ แต่จะจัดขึ้นหลังจากงานบุญหลวงวัดโพธิ์ชัยบ้านด่านซ้ายจัดเสร็จสิ้นแล้ว เหตุที่ถือเช่นนี้เพราะถือว่าวัดโพธิ์ชัยเป็นวัดเก่าแก่ของอำเภอด่านซ้าย ต้องให้วัดเก่าแก่ประกอบพิธีก่อน เดิมพิธีทำบุญหลวงจะให้กวนจ้ำและพระภิกษุปริกษาหารือเพื่อเลือกวันที่จะประกอบพิธี แต่ปัจจุบันผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดพิธีกรรมงานบุญหลวงด้วย

เมื่อหารือกำหนดวันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ถึงมีการประชุมในส่วนของชาวบ้านเพื่อจัดเตรียมความพร้อมเรื่องข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ที่จะนำมาประกอบพิธีในวันงาน โดยทั่วไปงานบุญหลวงจัดขึ้น ๔ วัน คือ วันแรกคือวันแต่งวัด วันที่สองเป็นวันโหม ถัดมาวันที่สามเป็นวันแห่พระ ท้ายสุดเป็นวันพึ่งเทศน์

วันแรกเป็นวันแต่งวัด ชาวบ้านจะนำกล้วย อ้อย เมี่ยง หมาก กล้วยเหียน ปิน ดาบ ข้าวตอกดอกไม้ และโองน้ำเพื่อใช้เตรียมทำนํ้ามนต์ที่พระเทศน์ตลอด ๑ วัน ๑ คืน ในวันสุดท้าย ฝ่ายชายจะช่วยกันประกอบประตูปอง ทำดอกบัว ทำดอกธนู และทำดาบ เสร็จแล้วจะทำกระทงแต่งเครื่องร้อยเครื่องพันไว้ใช้วันเลิกงาน ขณะที่ฝ่ายหญิงจะช่วยกันทำความสะอาด และช่วยกันเย็บ "ธงพันชั้น" ที่ใช้เศษผ้าหลายผืนและหลากสีมาเย็บ แล้วช่วยกันติดสายรุ้งรอบศาลาและรอบลานวัด ฝ่ายหญิงอีกกลุ่มหนึ่งจะช่วยกันทำกับข้าวไว้ต้อนรับแขกเหรื่อจากหมู่บ้านอื่นๆ ที่จะนำภัตตาหารมาถวายวัด

นอกจากนี้ยังจัดเตรียมสถานที่ที่จะใช้แห่พระในวันสุดท้ายให้เป็นที่ยอมรับ เพื่อที่ระหว่างงานของวันต่างๆ ชาวบ้านจะได้สนุกสนานเฮฮากันเต็มที่ ไม่เช่นนั้นงานจะดำเนินไปไม่สะดวก ข้อสำคัญอีกประการหนึ่งคือหากไม่ปฏิบัติตามก็จะทำให้เกิดธรรมเนียม

เสร็จจากการแต่งวัดแล้ว ช้างฝ่ายผู้เฒ่าแม่แก่จะเตรียมอาบน้ำอาบทั่ว กระทั่งกินข้าวเย็นเสร็จจะจัดเตรียมที่นอนไม่ว่าจะเป็นหมอน ผ้าห่ม ผ้านวม และหัวขันทะนาคมาอนที่ศาลาวัดเพื่อเตรียมการเบิกฤกษ์ฤกษ์ในเช้าของวันโหม ประมาณหนึ่งถึงสองทุ่ม ผู้เฒ่าผู้แก่จะเดินทางมาที่วัด ใครมาก่อนจะเตรียม

ขบวนแห่เจ้าพ่อกวานรอบองค์พระธาตุศรีสองรักในงานบุญหลวง

คำว่า “บุญหลวง” ใครๆ ก็รู้ว่าต้องมีผีตาโขน เมื่อก่อนเขาเรียก “ผีนำคน” พอนานเข้าเรียกเพี้ยนเป็นผีตาโขน ส่วนเหตุที่เรียกผีนำคน เพราะเวลาประกอบงานบุญหลวง ผีตาโขนจะคอยนำคนออกตลาดตอนดึก เวลาช่วงเช้าแม่ค้าจะเอาของไปขายที่ตลาดสด แม่ค้าส่วนมากจะเดินหาบกระบุงใส่สิ่งของไปขายตลาดเช้าทุกวัน ผีตาโขนจะต้องออกไปคอยดักรับของขายของแม่ค้าหรือแบ่งเอาไปกิน บุคคลที่ใส่ผีตาโขนจะไม่มีใครรู้เลยว่าเป็นใคร แต่มีความรู้สึกว่าในสมัยนั้นถ้าใครได้ใส่ผีตาโขนจะรู้สึกเท่และโก้มากสำหรับหนุ่มๆ สาวๆ เพราะไม่มีอะไรที่จะให้ชาวบ้านได้แสดงออกการละเล่นผีตาโขนจะเล่นโดยเฉพาะผู้เฒ่าผู้แก่ และเด็กจะไม่มีโอกาสเลย เด็กหนุ่มวัยรุ่นก็ไม่มีโอกาสได้ใส่เลย จะมีก็แต่คนแก่เพราะเขาถือกันว่า “เด็กปากบ่แล้ว ข้าว (ฟัน) บด้าเล่นบุญบ่ได้ไม่ดี”

ผีตาโขนยุคต่างๆ ผีตาโขนยุคอดีตจะใช้วัสดุที่มีตามธรรมชาติ มีอุปกรณ์ที่สำคัญ คือ หวดไม้ ข้าวเหนียว เย็บติดกับปลีมะพร้าว ใช้น้ำมันเชื้อเพลิงทำจุก ไม่มีการแต่งแต้มสีสันทันทีมากนัก เสื้อผ้าของผีตาโขนจะทำด้วยเศษผ้า และมุ้งเก่าๆ ผู้ใดจะทำหน้ากากผีตาโขนจะต้องไปแอบทำหน้ากากผีตาโขนเพื่อไม่ให้ใครจำหน้าของตนเองได้ และเมื่อเสร็จสิ้นงานแล้ว หน้ากากผีตาโขนนั้นจะต้องนำไปทิ้งน้ำ

ปัจจุบันผีตาโขนมีรูปแบบที่เปลี่ยนไปจากเดิมมาก โดยมีการนำวัสดุสมัยใหม่ เช่น สีเรซิน ยูรีเทน มาเป็นส่วนประกอบ ในการตกแต่งมีการเพิ่มลวดลายสีสันทันทีมาเป็นส่วนประกอบมากขึ้น แต่วัสดุที่ใช้ก็ยังคงอนุรักษ์เดิมอยู่ เสื้อผ้าผีตาโขนมีการดัดแปลงมาใช้ผ้าลายไทย ผ้าสมัยใหม่ที่มีสีสันทันทีมากขึ้น การเต้นก็มีลีลาท่วงท่าอันงดงามตามยุคสมัย

ผู้เล่นมีดาโชนมีอุปกรณ์การเล่นมีดาโชนที่สำคัญอยู่ ๒ อย่าง คืออาวุธมีดาโชนน้อยทุกๆ ตัวจะมีอาวุธประจำกายคือดาบหรือจ้าวที่ทำจากไม้เนื้ออ่อน เช่น ไม้จืด ไม้จืดอา ส่วนด้ามของดาบแกะสลักเป็นรูปอวัยวะเพศชาย และนิยมใช้สีแดงทาตรงปลายดาบ ส่วนเครื่องดนตรีที่ทำให้เกิดเสียงดังจิ้งหะ ประกอบทำเดินหรือทำเดินได้แก่ "หมากกะແສງ" (ปกติใช้แขวนคอวัวหรือคอควาย) กระดังกระพรวน หรือกระป๋อง ที่บรรจุก้อนหินไว้ข้างใน

จึงเห็นได้ว่าประเพณีการเล่นมีดาโชนของคนลุ่มน้ำหมัน มีพัฒนาการสืบเนื่องมายาวนาน เดิมจะเล่นตามธรรมชาติ เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อทางราชการได้มองเห็นความสำคัญของประเพณีท้องถิ่น จึงได้ให้การสนับสนุน อนุรักษ์ และส่งเสริมงานประเพณีบุญหลวงเป็นที่รู้จัก และแพร่หลายของนักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างประเทศ

พอถึงวันที่สามคือวันแห่พระ ทั้งคนและพระภิกษุจะมารวมตัวกันที่วัดเป็นจำนวนมาก เพราะชาวบ้านใกล้เคียงเดินทางมาร่วมงานบุญด้วย หมู่ๆ สาวๆ จะแต่งตัวออกมาขบวนในงาน ผู้บ่าวจะมาเที่ยวบ้านผู้สาว ฝ่ายผู้สาวจะมาเที่ยวบ้านผู้บ่าว ใครเป็นเจ้าของบ้านหรือเจ้าภาพต้องเตรียมอาหารการกินและเหล้ายาปลาเบี่ยงคอยต้อนรับแขกผู้มาเยือน พอถึงเวลาบ่ายราวสองสามโมง จึงเริ่มเข้าสู่พิธีการแห่พระ ทางวัดจะจัดฝ่ายชายที่แข็งแรงขันไปหามพระพุทธรูป พระสงฆ์ และสามเณร ไปบริเวณที่คณะกรรมการจัดไว้

หลังจากนั้นจะเป็นหน้าที่ของพราหมณ์ต้องทำพิธีสู่ขวัญพระพุทธรูป หลังสิ้นสุดพิธีสู่ขวัญจะเตรียมหามสามเณรและพระภิกษุพร้อมแห่บังไฟ ตามด้วยขบวนแห่ของกลุ่มชาวบ้านที่มาร่วมงาน

ขบวนแห่ดังกล่าวจะมีคนจ้ำเป็นผู้นำ ตามด้วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้เฒ่า ผู้แก่ และชาวบ้าน ระหว่างแห่พระภิกษุจะตีฆ้องและกลอง ส่งเสียงให้ร้องเป็นทีสนุกสนานไปจนกว่าครบสามรอบ หลังจากนั้นพระภิกษุจะขึ้นไปศาลาเพื่อจะได้ทำพิธีทางศาสนาและให้พรแก่ผู้ที่มาร่วมทำบุญ

ฝ่ายชาวบ้านที่เสร็จจากแห่พระแล้วจะจุดบังไฟแข่งกันของใครขึ้นสูงกว่าคนนั้นชนะเลิศ ส่วนผู้เฒ่าก็ไปนั่งฟังเทศน์ต่ออีก ๑ คืนกับ ๑ วัน

วันสุดท้ายเป็นวันฟังเทศน์ ชาวบ้านต้องเตรียมแห่ "กันหลอน" ส่วนทางวัดจะนิมนต์พระภิกษุตามวัดต่างๆ มาร่วมเทศน์ เพราะพระภิกษุที่วัดในหมู่บ้านเทศน์ไม่ไหว เนื่องจากต้องสวดทั้งวันทั้งคืน แม้จะมีหลายรูปแต่พระบางรูปก็ยังไม่ไหวแล้วพระบางรูปยังบวชไม่ถึงเวลา พระภิกษุที่ขึ้นธรรมาสน์เทศน์ต้องจำพรรษาหลายพรรษา และต้องอ่านตัวธรรมที่อยู่ในใบลานได้

ชาวบ้านที่นั่งฟังเทศน์เมื่อหิวข้าวก็ลากลับบ้าน มาอาบน้ำเปลี่ยนเสื้อผ้า กินข้าว เสร็จค่อยกลับไปวัดฟังเทศน์ต่อ ตกกลางคืนใครว่างก็นอนหลับได้พอประมาณ แต่ห้ามนอนเคล็ด นอนพอพักผ่อนสายตา

กลางวันจะมีกันหลอนของชาวบ้านเพื่อไปถวายพระที่วัด ก่อนถวายต้องนำกันหลอนไปแห่รอบบ้านเพื่อให้พี่น้องชาวบ้านได้ทำบุญร่วมกันหลายๆ คน ชาวบ้านเรียกว่า "บุญแห่รอบไปบ้านโน้นบ้านนี้" พอคล้อยปลายชาวบ้านจะแห่กันหลอนกลับมาที่วัด ถ้ากันหลอนแห่มาถวายพระองค์ใดที่กำลังเทศน์อยู่ถูกกันหลอนที่แห่มาถวายพระองค์

กันหลอนตั้นนั้น คนที่แห่กันหลอนก็ยังไม่รู้เลยว่าที่ได้ทำกันหลอนมานั้น พระภิกษุรูปใดจะได้รับ ชาวบ้านถึงได้เรียกกันว่า "ตั้นกันหลอน" พอถวายตั้นกันหลอนเสร็จเรียบร้อยแล้ว จะรอให้พระเทศน์เสร็จก่อน มัคคนายกวัดก็ได้แต่งขันห้า ขันแปด พาญาติโยมทั้งหลายคารวะเจ้าอาทิ พระพุทธ และพระสงฆ์

สิ้นสุดวันฟังเทศน์แล้วคำพอดี พอรุ่งขึ้นวันใหม่ก็ตักบาตรที่วัด เลิกแล้วก็ทำกระพวงแต่ง กระพวงเครื่องร้อย เครื่องพันสวด ขำระสะสางส่งกระพวงลงแม่น้ำน่าน เป็นอันเสร็จพิธีทั้งหมดพอเสร็จจากงานบุญหลวงหรืองานมีตาโชนแล้วก็เข้าพรรษาต่อฟังเทศน์กันที่ทุกคืนจนครบ ๓ เดือน ออกพรรษา

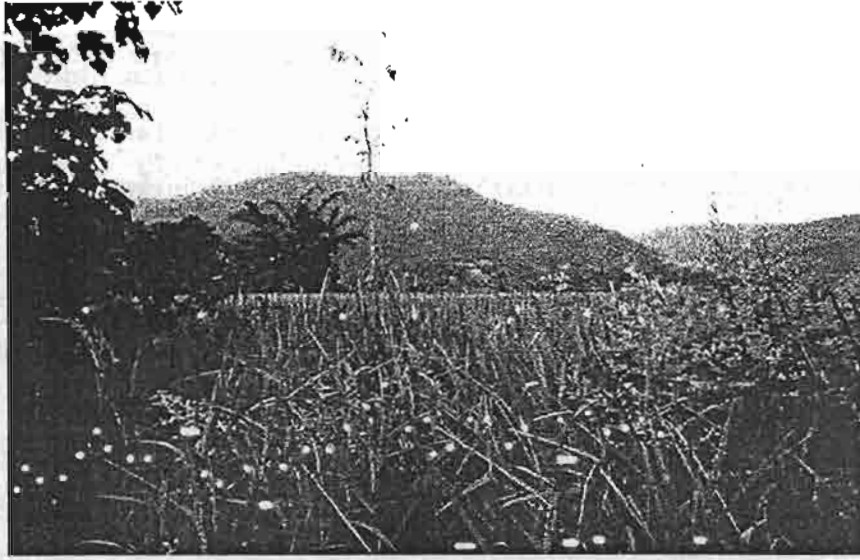
ประเพณีไหว้ภู่อังล้ง งานไหว้ภู่อังล้งเป็นประเพณีของหมู่บ้านนาเวียงที่มีมาแต่โบราณ แต่ชาวบ้านหมู่บ้านอื่นที่เคารพศรัทธาหรือมีความเชื่อต่อภู่อังล้งก็นิยมเดินทางเข้ามาประกอบพิธีด้วยเช่นกัน กล่าวคือเมื่อถึงเดือน ๔ วันอาสาฬหบูชาหรือวันก่อนเข้าพรรษา ๑ วัน ชาวบ้านนาเวียงและหมู่บ้านใกล้เคียงจะไปตักบาตรทำบุญที่วัดตอนเช้าเสร็จเรียบร้อยแล้ว กวนจ้ำ นางแตง ชาวบ้าน และพระภิกษุสงฆ์ ๔ รูปจะร่วมกันเดินทางขึ้นภู่อังล้ง ในส่วนของชาวบ้านจะจัดเตรียมน้ำ กับข้าว และเครื่องที่จะนำไปแต่งสักกระบุงภู่อังล้ง ระหว่างทางก็จะตีฆ้อง ตีกลอง และตีฉาบ เป็นที่สนุกสนาน เมื่อเหนื่อยก็พักกันระหว่างทาง หายเหนื่อยก็เดินกันต่อ แต่มีข้อกำหนดว่าต้องเดินทางไปถึงภู่อังล้ง และระหว่างเดินขึ้นห้ามดื่มน้ำและกินอาหารเป็นอันขาด จึงต้องอาศัยความศรัทธาและความอดทนสูง ดังนั้นหากครอบครัวใด ผู้เฒ่าผู้แก่ขึ้นไปไม่ได้ก็จะส่งลูกหลานเป็นตัวแทนขึ้นไปไหว้ภู่อังล้ง

พอไปถึงสถานที่ประกอบพิธี ชาวบ้านจะช่วยกันแต่งเครื่องบูชา แต่งเครื่องร้อย เครื่องพัน และจัดหาใบไม้ใหญ่มาเย็บจอกให้ได้ ๑๒๕ จอก เครื่องไหว้แต่ละจอกประกอบด้วย กล้วย-อ้อย, แกงส้ม, แกงหวาน, เมี่ยง, หมาก, เทียน, ดอกไม้, ขนมหวาน, เนื้อย่าง, ปลาย่าง, ผลไม้, ข้าวโพด, ข้าวต้ม, ข้าวตอก และใบพลู ทั้งหมดที่กล่าวมานี้อย่างละ ๑๐ ชิ้น

บริเวณลานประกอบพิธีมีข้อกำหนดว่าห้ามคนเข้านั่งเล่น ห้ามผู้หญิงผ่านลานหินซึ่งจัดทำเป็นอาสนะของพระภิกษุ ดังนั้นเวลาประกอบพิธี ผู้หญิงนั่งข้างหนึ่ง ผู้ชายจะนั่งอีกฟากหนึ่ง

หลังจากนั้นกวนจ้ำจะเป็นผู้จัดศาลทำหิ้ง ๕ หิ้ง ใส่เครื่องไหว้หิ้งละ ๒๕ จอก โดยกวนจ้ำจะเป็นผู้ประกอบพิธีถวายเครื่องสักกระบุงบูชาเจ้าภู่อังล้ง ต่อจากนั้นชาวบ้านจะร่วมกันถวายภัตตาหารเพลแก่พระสงฆ์ เมื่อฉันเสร็จแล้วเทศน์ ๑ กัณฑ์ ก่อนที่กวนจ้ำจะประกอบพิธีต่อเพื่อขอฟ้าขอฝนให้ตกตามฤดูกาล ขอให้พี่น้องได้มีน้ำใช้ในนา ขอเจ้าป่า เจ้าเขา และเหล่าเทวดาทั้งหลายไม่ว่าจะเป็น ภู่อังล้ง ภูผาแดด ภูผาด่าง ผาแดงนางไอ่ มาร่วมเพื่อเป็นสักขีพยาน เพื่อให้ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุขหมดเคราะห์หมดโศก ขอให้ท่านทำไร่ได้ผลอุดมสมบูรณ์ เสร็จแล้วจึงแขวนธงสักกระบุงบูชาภู่อังล้ง แล้วจุดบั้งไฟเป็นการเสี่ยงทายว่าปีนี้มีปริมาณน้ำฝนจะดีไหม ถ้าฝนดีจะได้ทำนา ก็ขอให้บั้งไฟที่จุดเสี่ยงทายขึ้นดี ถ้าไม่มีฟ้าไม่มีฝนก็อย่าได้ขึ้น

พอเสร็จแล้วจากพิธีต่างๆ สุดท้ายก็กวนจ้ำนำทำพิธีคารวะต่อเจ้าภู่อังล้ง เพื่อว่าลูกหลานทุกคนที่ขึ้นไปร่วมพิธีในครั้งนี้อาจจะไปทำอะไรไม่ถูกไม่ควรขอคารวะขออภัยเจ้าของพื้นที่ สิ่งนี้เราทุกคนมองไม่เห็นอย่าลบลนรู้ ใครที่รับผิดชอบหอบหิ้วสิ่งของขึ้นไปก็ต้องรับผิดชอบเอาลงมา ระหว่างการเดินทางขึ้นลงจะมีการตีฆ้องและกลองร้องรำสนุกสนาน เมื่อกลับลงมาเชิงเขาสาदन้าชีโคลนเล่นกันเป็นที่สนุกสนาน ก่อนแยกย้ายกลับบ้านเป็นอันเสร็จพิธี

ทิวเขาหลังนาข้าวคือภูอึ้งล้ง
ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้านนาเวียงและหมู่บ้านใกล้เคียง

ชาวนาเวียงเชื่อกันว่าหากครอบครัวไหนไม่ไปร่วมไหว้ภู ปีถัดๆ จะต้องนำเครื่องเซ่นไปทำบุญ เป็นสองเท่า หากปฏิบัติไหว้ภูทุกปีจะทำให้หมู่บ้านอยู่เป็นสุข ไม่เกิดความเดือดร้อน ประสบแต่ความสุข อีกทั้งยังเป็นการเตรียมตัวว่าปีต่อไปควรจะวางแผนในการเพาะปลูกอย่างไร ถ้าฝนฟ้าดีก็ตัดดินใจ ทำนา แต่หากน้ำท่าขาดแคลนก็ให้ชาวบ้านระมัดระวังในการทำกิน

นอกจากนี้ชาวบ้านยังเชื่อว่าบนภูอึ้งล้งมีลูกแก้วขนาดเท่าลูกมะพร้าวมาสถิต ก่อนที่จะวิ่งไปภูผาแดด พร้อมกับระเบิดส่งเสียงดัง แต่เดี๋ยวนี้ลูกแก้วไม่ค่อยเกิดแล้ว ชาวบ้านเองก็ไม่ทราบว่าเป็นเพราะอะไร แต่ก็ยังสักการบูชาเหมือนเดิม ลูกแก้วไม่เกิดให้ชาวบ้านนาเวียงเห็นมาแล้ว ๑๐ ปีแล้ว

ปัจจุบันประเพณีไหว้ภูอึ้งล้งในแง่พิธีกรรมไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก ของที่ใช้แต่งบูชาภูอึ้งล้งยังเหมือนเดิม และจุดประสงค์ก็คล้ายๆ กันคือเพื่อให้ปกป้องรักษาคุ้มครอง คนที่อยู่ในหมู่บ้านให้ปลอดภัย แต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไป คือจำนวนชาวบ้านที่ขึ้นไปบูชาลดลงมาก คือนับจำนวนคนได้ในแต่ละปี ต่างกันอย่างสิ้นเชิงจากสมัยก่อนที่ผู้คนนิยมขึ้นไปบูชาเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามทางหมู่บ้านยังคงปฏิบัติสืบสานประเพณีนี้อยู่อย่างต่อเนื่องทุกๆ ปี

ส่วนสาเหตุที่ชาวบ้านไม่นิยมขึ้นบูชาภูอึ้งล้งเพราะว่าสถานที่ประกอบอยู่บนภู ต้องเดินทางไกลขึ้นเขา การเดินทางลำบาก ทำให้เดินขึ้นเขาไม่ไหว ผู้คนสมัยก่อนไม่ได้ขึ้นเขาเก่ง มีความอดทนสูง ประกอบกับหลายครอบครัวเปลี่ยนอาชีพจากการเกษตรไปทำอาชีพอื่น เช่น รับจ้าง และรับราชการ เป็นต้น รวมไปถึงการที่ชาวบ้านได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น ก็มีส่วนสำคัญต่อการทัศนคติและโลกทัศน์ต่อความเชื่อดังกล่าว

ประเพณีไหว้ภูผาแดด งานไหว้ภูผาแดดเป็นประเพณีของหมู่บ้านนาหอที่ธรรมเนียมปฏิบัติเช่นเดียวกับประเพณีไหว้ภูอึ้งล้งของชาวนาเวียง เพียงแต่จะประกอบพิธีขึ้นหลังจากงานไหว้ภูอึ้งล้งราวหนึ่งสัปดาห์ ส่วนความเชื่อต่อภูผาแดดก็มีลักษณะเช่นเดียวกับภูอึ้งล้ง คือชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อได้ประกอบพิธีไหว้ภูทุกปีจะทำให้หมู่บ้านอยู่เป็นสุข ไม่เกิดความเดือดร้อน ประสบแต่ความสุข อีกทั้ง

ยังเป็นการวางแผนในการเพาะปลูกว่าจะตัดสินใจอย่างไรในการทำนา เพราะแต่นวน้ำท่าขาดแคลนก็ให้ชาวบ้านระมัดระวังในการทำนอยิ่งขึ้น

นอกจากนี้คนลุ่มน้ำหมันยังมีการ “ประดิษฐ์” ประเพณีและพิธีกรรมขึ้นมาใหม่ในชุมชน ดังเห็นได้จากกรณีสานไหว้พระพุทธรูปที่จัดขึ้นเดือน ๓ หรือเดือน ๔ งานจัดฉลอง ๓ วัน ๓ คืน เป็นประเพณีที่ไม่เคยปฏิบัติมาก่อนในลุ่มน้ำหมัน เพิ่งสร้างมาไม่เกิน ๕๐ ปี โดยนายเฉื่อย คำเกษม แรกเริ่มมีจุดประสงค์การสร้างพระพุทธรูปเพื่อให้ชาวพุทธทั้งหลาย ได้ระลึกถึงบุญคุณพระพุทธรูป ปีนึงจะมีงานปิดทองพระพุทธรูปเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตัวเอง เป็นการสืบทอดศาสนาเป้าหมายของเขามีจุดประสงค์หลักในการสร้างความคิด แต่คนรุ่นหลังโดยเฉพาะภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดงาน (ย้อนหลังไม่เกินสิบปี) เริ่มมีการนำสิ่งบันเทิงเริงรมย์ เน้นความสนุกสนานเกินขอบเขตทำให้เกิดปัญหาทะเลาะเบาะแว้งในกลุ่มวัยรุ่นและนักท่องเที่ยวตามมา จนถึงกับเลือดตกยางออก งานบุญจึงกลายเป็นงานแห่งโศก-นาฏกรรม ทำให้คนลุ่มน้ำหมันปัจจุบันแยกที่จะไปมีสการพระพุทธรูป

การ “ประดิษฐ์” ทางประเพณี ยังเห็นได้จากกรณีสานลอยกระทง เพราะถือเป็นประเพณีใหม่ของบ้านด่านซ้ายเช่นกัน เริ่มก่อนปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ไม่นานเท่าไร โดยหลายหน่วยงานร่วมกันจัด เช่น อำเภอ ตำรวจ ตำรวจตระเวนชายแดน โรงเรียน และตัวแทนบ้านคุ้มต่างๆ ทำแบบการลอยกระทงสุขุขิทัยของภาคกลาง ให้ชาวบ้านทำคนละกระทงใบเล็กๆ มารวมกัน แล้วประธานในพิธีจะกล่าวบูชาพระแม่คงคาไปลอยกันที่หนองน้ำใกล้ตลาดใหม่ เป็นการลอยกระทงเหมือนกับทางภาคกลาง

หลังจากนั้นไม่ถึงสิบปี รูปแบบของการจัดงานได้พัฒนาขึ้น มีการจัดประกวดนางนพมาศ สร้างกระทงใหญ่ๆ ลอยอยู่ไปมาในน้ำเพื่อให้นางนพมาศลงไป ระหว่างสร้างไฟฟ้าเกิดตูดคนงานตาย เพราะต่อสายไฟลงไปในน้ำ แต่ทุกวันนี้ก็ยังจัดอยู่ เพียงแต่ย้ายมาสร้างกระทงบนบก

นอกจากนี้ยังมีการประกวดประชันนางนพมาศ ประกวดกระทงน้อยกระทงใหญ่ เป็นเหตุทำให้คนทะเลาะกัน เพราะเมื่อมีการแข่งขันประกบกับมีการกินเหล้าเมายา ก็มีการโง่กันขึ้นมา สร้างความขัดแย้งให้กับคนในชุมชนตามมา

ความเชื่อต่อเจ้าพ่อกว๋น เจ้าแม่นางเทียม พ่อแสน และนางแดง เจ้ากว๋นคือผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลหอบ้านและเข้าทรง เมื่อถึงเวลาประกอบพิธีเลี้ยงบ้านประจำปี การดำรงตำแหน่งของเจ้ากว๋นจะได้รับการแต่งตั้งโดยผีเจ้าเมืองที่มาเข้าทรง กล่าวคือเมื่อเจ้ากว๋นคนก่อนถึงแก่กรรม หรือถูกถอดจากตำแหน่งเพราะมีความประพฤติตนไม่เหมาะสม มักจะเลือกลูกหลานของเจ้ากว๋นคนก่อนเป็นผู้สืบทอดแทนต่อไป (แต่ไม่เคยปรากฏ เพราะเจ้ากว๋นประพฤติตัวดี)

เจ้ากว๋นแต่งตัวแตกต่างจากชาวบ้านธรรมดา คือไว้ผมยาวและมีผ้าขาวคาดศีรษะเสมอ ปุงผ้าโจงกระเบนและเสื้อขาว เจ้ากว๋นนอกจากเข้าทรงในพิธีเช่นไหว้ประจำปีแล้ว ยังเข้าทรงเมื่อมีผู้อุ้มเชิญให้ทรง เพื่อสอบถามถึงสาเหตุบางอย่าง เช่น มีผู้เจ็บป่วย เป็นต้น และเป็นหัวหน้าในการทำพิธีกรรมต่างๆ ของหมู่บ้าน เช่น งานบุญหลวง หรืองานสมโภชและนมัสการพระธาตุศรีสองรักประจำปีดังกล่าวแล้ว เป็นต้น

ส่วนนางเทียมเป็นหญิงได้รับแต่งตั้งโดยวิญญาณผีเมืองเข้าทรง การสืบทอดตำแหน่งโดยส่วนใหญ่มักเลือกตั้งลูกหลานของนางเทียมคนก่อนๆ เช่นเดียวกับเจ้ากวน คือ เมื่อตำแหน่งนางเทียมว่างลงโดยการถึงแก่กรรม หรือเมื่อไม่สามารถปฏิบัติภารกิจได้ เช่น เจ็บป่วยนานๆ หรือชราภาพ เป็นต้น

นางเทียมมีหน้าที่เข้าทรงเหมือนเจ้ากวน ไว้ผมยาวเกล้าไว้บนกระหม่อม นุ่งผ้าถุงและสวมเสื้อขาว ชาวบ้านมักเรียกกันว่า "เจ้าแม่นางเทียม"

ในขณะที่แสนคือผู้มีหน้าที่เป็นข้าเฝ้าวิญญาณผีบ้าน ขณะที่มาเข้าเจ้ากวนและนางเทียม และมีหน้าที่ปฏิบัติพิธีการต่างๆ ในขณะที่มีงานเช่นไหว้หอบ้านประจำปี รวมทั้งยังเป็นผู้ประกอบพิธีบนบานและแก้บนบานต่างๆ เมื่อมีผู้นำสิ่งของมาแก้บน ที่สำคัญยังเป็นผู้ที่มีหน้าที่ดูแลสถานที่หอเจ้า การแต่งตั้งแสนกระทำโดยเมื่อวิญญาณเจ้าบ้านเข้าทรงเจ้ากวน เลือกโดยใช้ด้ายผูกข้อมือคนนั้น ผู้ที่จะเป็นแสนจะจำกัดเฉพาะผู้ชายเท่านั้น

ส่วนคุณสมบัติที่สำคัญของแสนคือต้องเป็นผู้ประพฤติดี อยู่ในศีลธรรม หากประพฤติไม่เหมาะสม เช่น กินเหล้ากินยา จะต้องถูกถอดถอนจากตำแหน่ง หรือไม่ตำแหน่งแสนอาจว่างลงจากการตายหรือปลดเมื่อชรา

ดังนั้นเมื่อตำแหน่งแสนใดว่างลง เจ้ากวนจะทำการเลือกตั้งบุคคลอื่นแทนตำแหน่งที่ว่าง โดยวิธีผูกข้อมือขณะเข้าทรงดังกล่าวแล้ว

นางแต่งคือข้าเฝ้าและผู้ปรนนิบัติฝ่ายหญิง นางแต่นั้นนางเทียมเป็นผู้แต่งตั้ง ขณะเข้าทรงโดยผูกข้อมือเช่นเดียวกับเจ้าพอกวนแต่งตั้งแสน

ไม่ว่าจะเป็นแสนหรือนางแต่ง เมื่อมีพิธีเช่นไหว้ประจำปีจะต้องไปช่วยงานพิธี และเข้าเฝ้าทั้งหอหลวงและหอน้อย บ้านเจ้ากวน และบ้านเจ้าแม่นางเทียม

ระบบความเชื่อดังกล่าวทำให้เห็นว่า พอกวนเป็นตำแหน่งสูงสุดของฝ่ายชาย ซึ่งเป็นร่างทรงของพระเสื้อเมือง พระทรงเมืองฝ่ายขวาคือฝ่ายไทย และทำหน้าที่เป็นหัวหน้าใหญ่ของผู้เข้าทรง และข้าเฝ้าระองวิญญาณของเจ้านายที่เข้าทรงเจ้าพอกวนมีอยู่ด้วยกัน ๔ องค์ คือ เจ้าเมืองวัง เจ้าแสนเมือง เจ้าองค์หลวง เจ้าองค์ไทย

ส่วนเจ้าแม่นางเทียมเป็นตำแหน่งสูงสุดของฝ่ายหญิง เป็นร่างทรงของพระเสื้อเมือง พระทรงเมืองฝ่ายซ้าย (ฝ่ายลาว) คือ เจ้าเมืองกลางและเจ้าองค์ไทย และทำหน้าที่เป็นร่างทรงของเจ้านางต่างๆ ที่เป็นฝ่ายหญิง ได้แก่ เจ้านางเค้า เจ้านางจวง เจ้านางจัน และเจ้านางน้อย

พอแสนเป็นข้าเฝ้าฝ่ายชาย มีทั้งหมด ๑๔ คน แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย แต่ละฝ่ายมีลำดับความสำคัญและเรียกชื่อตำแหน่งดังนี้ ข้าเฝ้าเจ้าเมืองวัง หรือฝ่ายเจ้าพอกวน คือข้าเฝ้าฝ่ายขวา มีทั้งหมด ๑๐ คน ได้แก่ แสนด่าน (หัวหน้า) แสนหอม แสนทอง แสนหนูรินทร์ แสนศรีสงขลักษ์ แสนต่างใจ แสนศรีรักษา แสนศรีสมบัติ และแสนกำกับ

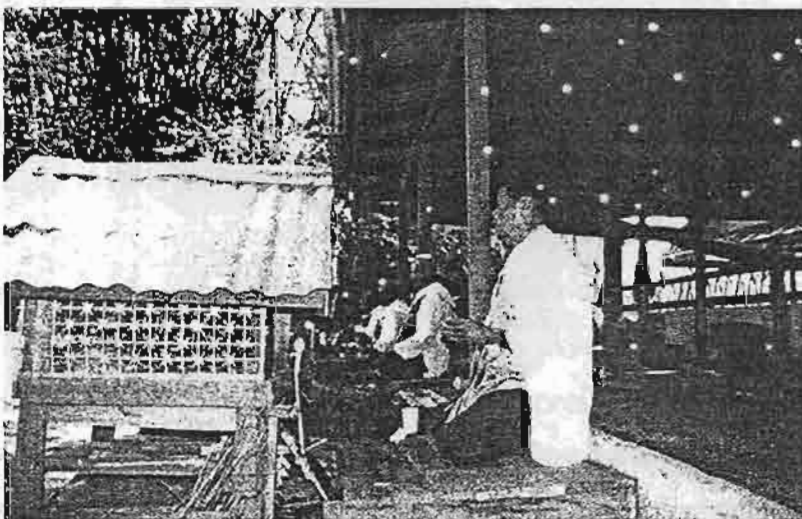
ส่วนข้าเฝ้าเจ้าเมืองกลางหรือฝ่ายเจ้าแม่นางเทียม คือ ข้าเฝ้าฝ่ายซ้าย ฝ่ายลาว มี ๔ คน ประกอบด้วย แสนเชื่อน (หัวหน้าแสนฝ่ายซ้าย) แสนคำบุญยอ แสนจันทร์ แสนแก้วอุ่นเมือง แสนบัวโถม แสนกลางโฮง แสนสุขะ เมืองแสน และเมืองจันทน์

ชาวบ้านรดน้ำเจ้าพ่อกวณเจ้าแม่นางเทียมในประเพณีบุญหลวง

การบ่น (บะ) ก่อนจะมีการบ่นทำพิธีทุกครั้งที่มีเจ้าพ่อกวณ เจ้าแม่นางเทียม เป็นผู้นำในการประกอบพิธี ต้องมีการสวดมนต์ตามหลักพุทธศาสนาทุกครั้ง ก่อนจะทำพิธีในลำดับขั้นตอนต่อไป เมื่อสัมฤทธิ์ผลก็จะการแก้บน (บะ) ในการแก้บน เจ้าพ่อกวณจะเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม จะมีการสวดมนต์ตามหลักพุทธศาสนาทุกครั้ง ก่อนจะทำพิธีอื่นในลำดับต่อไป

นอกจากนี้ยังเห็นได้จากพิธีเลี้ยงวิญญาณเจ้านาย การเลี้ยงวิญญาณเจ้านายในบางครั้ง จะมีพระสงฆ์เข้ามาร่วมพิธีด้วย และก่อนพิธีเลี้ยงจะมีการเจริญพระพุทธมนต์ตามหลักพุทธศาสนา เช่นเดียวกัน แม้กระทั่งในฮีตสิบสอง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการนำความเชื่อท้องถิ่นปรับให้เข้ากับพุทธศาสนา สถานที่ประกอบพิธีกรรม ทำบุญในพระพุทธศาสนาของเจ้าพ่อกวณ เจ้าแม่นางเทียม แสน นางแตง และชาวด่านซ้าย คือ วัดโพนชัย วัดพระธาตุศรีสองรัก วัดโพธิ์ศรีนาเวียง วัดโพธิ์ศรีบ้านนาหอ เป็นสถานที่จัดงานประเพณีบุญหลวง การละเล่น ผีตาโขน เป็นต้น

การประกอบพิธีแก้บน (แก้บน) ที่หอหลวงด่านซ้าย ในภาพจะมีเหล่าพ่อแสนเป็นผู้ประกอบพิธี

แสนมีหน้าที่ปรนนิบัติขณะพระเสื่อเมือง พระทรงเมืองต่างๆ มาเข้าทรงหรือมาใช้ร่างเจ้าพ่อ กวน เจ้าแม่นางเทียมและมีหน้าที่ปฏิบัติพิธีกรรมต่างๆ ขณะที่ม้งงานเช่นไหว้พระเสื่อเมือง พระทรงเมือง ประจำปี ผู้ที่ได้รับมอบหมายจากเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม ทำการบะบน แก่บะบนให้แก่ผู้ที่ต้องการ ให้เป็นสื่อกลาง ตลอดจนทำหน้าที่ดูแลศาลเจ้าประจำเมืองด้านซ้ายจำนวน ๒ แห่ง วัด ๒ แห่ง และทั้ง ๒ แห่ง คือ วัดพระธาตุศรีสองรัก วัดโพธิ์ชัย หอนหลวง หอน้อย ห้างบ้านเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียม

นางแต่งเป็นข้าเฝ้าฝ่ายหญิง มี ๔ คน มีหน้าที่ช่วยพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับพิธีเช่นไหว้ประจำปี ทั้งฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย รวมทั้งคอยแต่งตัวปรนนิบัติและรับใช้เจ้านางทั้ง ๔ ที่มาเข้าทรงเจ้าแม่ นางเทียม

การแต่งตั้งบุคคลที่ทำหน้าที่ผู้เข้าทรงและข้าเฝ้า การศึกษาพบว่าการแต่งตั้งบุคคลที่ทำหน้าที่ ผู้เข้าทรงและข้าเฝ้า โดยการบัญชาของ "เจ้านาย" ด้วยวิธีการอัญเชิญวิญญาณของเจ้านายหรือพระเสื่อ เมือง พระทรงเมือง มาเข้าทรง ให้เลือกบุคคลที่เหมาะสมโดยวิธีผูกข้อมือในขณะที่เข้าทรง ซึ่งการสืบ ทอดตำแหน่งและอำนาจมักจะสืบทอดกันตามระบบเครือญาติ

"เจ้าพ่อกวน" และ "เจ้าแม่นางเทียม": ระบบความเชื่อโบราณในโลกปัจจุบัน ปัจจุบัน เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม มีบทบาทต่อวิถีชีวิตชุมชนอำเภอด่านซ้ายในด้านต่างๆ ทั้งด้านศาสนาเป็น อย่างมาก ดังเห็นได้จากการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของชาวบ้านมักจะต้องมีการบอกกล่าวเจ้านายทุก ครั้ง เช่น ขึ้นบ้านใหม่ วันสงกรานต์ วันเข้าพรรษา พิธีบุญหลวง พิธีอุปสมบท และพิธีแต่งงานเป็นต้น ซึ่ง จะพบว่าคนลุ่มน้ำหมัน เมื่อจะประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับเจ้านายในแต่ละครั้ง จะนำเอาความเชื่อทาง พระพุทธศาสนาเข้ามาผสมกับความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณบรรพบุรุษเจ้านายได้อย่างกลมกลืน ซึ่ง ปรากฏในพิธีต่างๆ คือ

เจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียม ในประเพณีบุญหลวง

บทบาทเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม ทางด้านศาสนาจึงเป็นผู้นำชุมชนในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ คนลุ่มน้ำมันเป็นผู้เลื่อมใสในพุทธศาสนา ทุกครั้งที่มีการประกอบพิธีกรรมแบบนหรือแก่ระบบรวมทั้งประกอบพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งจะต้องมีพิธีกรรมทางศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง พิธีกรรมทางศาสนาเพื่อช่วยลดความวิตกกังวลจิตใจ

สถานภาพ "เจ้าพ่อกวน" ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมลุ่มน้ำมันเจ้าพ่อกวนดำรงตนหลายสถานภาพรวมอยู่ในคนเดียวกัน แต่ต่างกาลและสถานที่กัน คือมีสภาพเป็นตัวของตัวเอง มีสภาพเป็นร่างทรงวิญญาณเจ้านาย และมีสภาพเป็นตัวแทนของวิญญาณเจ้านาย ดังนี้

- ร่างทรงของเจ้าพ่อกวนที่เป็นตัวของตัวเอง มีการดำรงชีวิตเช่นเดียวกับชาวบ้านโดยทั่วไป มีการแต่งงาน มีลูกหลานสืบสกุล มีความเป็นอยู่เหมือนกับชาวบ้านทั่วไป
- เจ้าพ่อกวนในสถานภาพเป็นร่างทรงวิญญาณเจ้านาย คือในช่วงเวลาที่มีการประกอบพิธีกรรม เชิญวิญญาณเจ้านายมาเข้าทรงในร่างกายเจ้าพ่อกวน
- เจ้าพ่อกวนในสถานภาพเป็นตัวแทนของวิญญาณเจ้านาย คือส่วนที่ร่างทรงเข้าไปมีบทบาทร่วมกิจกรรมต่างๆ กับสังคมชาวด่านซ้าย โดยไม่ต้องมีการเข้าทรง แต่ชาวอำเภอด่านซ้ายจะให้ความเคารพเป็นอย่างมาก

๙

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้สถานภาพของเจ้าพ่อกวนมีสถานะทางสังคมอยู่ในลำดับที่สูงกว่าชาวบ้านโดยทั่วไป เพราะชาวบ้านมีความเคารพต่อวิญญาณเจ้านาย เมื่อร่างทรงที่ชาวบ้านเชื่อว่า เป็นสื่อติดต่อกับวิญญาณเจ้านายได้ จึงให้ความเคารพร่างทรงจนตราบนานเท่านานนี้

ขณะที่เจ้าแม่นางเทียมมีสถานภาพเป็นร่างทรงให้เจ้านาย คือในช่วงเวลาที่มีการประกอบพิธีกรรมเชิญวิญญาณเจ้านายมาเข้าร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียม จะสังเกตได้ว่าในขณะที่วิญญาณเจ้านายมาเข้าทรง ร่างทรงจะมีปฏิกิริยาท่าทางเปลี่ยนแปลงมีบุคลิกเป็นที่เกรงขาม ซึ่งได้รับความเคารพจากชาวบ้านเป็นอย่างมาก

ส่วนพ่อแสนมีสถานภาพเป็นบริวารให้กับวิญญาณเจ้านาย คือ ในช่วงเวลาที่เจ้านายมาเข้าทรงในร่างทรงของเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียม บรรดาแสน จะต้องปฏิบัติหน้าที่ตามที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างเคร่งครัด จะไม่แสดงกิริยาอาการไม่สุภาพต่อร่างทรงวิญญาณเจ้านายไม่มีสัมมาคารวะ ถึงแม้ในยามปกติก็จะต้องแสดงกิริยามารยาทต่อร่างทรงของเจ้านายด้วยความเคารพยำเกรง ถ้าไม่ปฏิบัติตามดังกล่าวก็จะถูกวิญญาณเจ้านายปลดออกจากตำแหน่ง

ท้ายสุด นางแตงมีสถานภาพเป็นบริวารวิญญาณเจ้านาย คือในระหว่างที่เจ้านายใช้ร่างทรงของเจ้าพ่อกวนและร่างทรงเจ้าแม่นางเทียม นางแตงแต่ละคนต้องปฏิบัติหน้าที่ตามที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างเคร่งครัด นางแตงทุกคนต้องมีสัมมาคารวะต่อร่างทรงเจ้านายฝ่ายขวา ละฝ่ายซ้าย แต่ถ้าไม่ปฏิบัติตามดังกล่าวจะถูกวิญญาณเจ้านายปลดออกจากตำแหน่ง

เป็นที่น่าสังเกตว่า นอกเหนือจากความเชื่อ "เจ้าพ่อกวน" ในตัวอำเภอด่านซ้ายจะเป็นที่เคารพนับถือของคนด่านซ้าย หากยังรวมถึงคนในท้องถิ่นใกล้เคียงอีกหลายชุมชนก็ให้ความเคารพนับถือความเชื่อนี้เช่นกัน ประการสำคัญ ในหมู่บ้านนาเวียงและบ้านนาหอ ยังมีความเชื่อ "เจ้ากวน" ปลักย่อยเป็นของตัวเอง เพียงแต่ไม่เรียก "เจ้า" หากเรียกว่า "พ่อกวน" อีกทั้งยังมีนางเทียม พ่อแสน และนางแตง ทั้งนี้

เพราะร่างทรงพอกวนในระดับชาวบ้านถือคนทรงที่ติดต่อกับผีบรรพบุรุษระดับหมู่บ้าน ไม่ใช่เจ้านายเหมือน "เจ้าพอกวน"

อย่างไรก็ตาม ระบบ "พอกวน" ตามหมู่บ้านต่างๆ เหล่านี้ยังต้องขึ้นตรงกับเจ้าพอกวนด้วยเช่นกัน ดังเห็นได้จากการประกอบพิธีกรรมสำคัญต่างๆ พอกวนจะต้องมาร่วมงานเพื่อแสดงถึงความเคารพและศรัทธาเสมอ หรือในการประกอบพิธีกรรมงานบุญหลวงที่มีการเห่ผีตาโขน คนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำมันทันก็ต้องให้วัดโพนชัยที่เจ้าพอกวนมีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรมจัดขึ้นก่อน แล้วถึงให้วัดต่างๆ ที่พอกวนประจำหมู่บ้านนั้นๆ อยู่จัดขึ้นได้

นอกจากนี้ยังมีบทบาทต่อการรักษาพระธาตุศรีสองรักและสิ่งแวดล้อมรอบข้าง กล่าวคือ เป็นการสร้างจิตสำนึกและความผูกพัน โดยการอบรมสั่งสอน การสร้างเจตคติและข้อผูกพันตลอดชีวิตที่จะรักษามรดกทางด้านโบราณสถาน โบราณวัตถุของท้องถิ่น สำหรับอนุชนรุ่นปัจจุบันและรุ่นต่อไปในอนาคตให้กับพ่อแสนและนางแตง และชาวบ้านให้รู้จักและช่วยกันดูแลองค์พระธาตุและสิ่งแวดล้อมรอบข้างให้มีสภาพสมบูรณ์

ประการสำคัญ ยังมีบทบาททางด้านเศรษฐกิจชุมชน กล่าวคือคนลุ่มน้ำมันทันส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม ชาวบ้านจึงเชื่อว่าการที่จะมีผลผลิตอุดมสมบูรณ์ต้องมีการบอกกล่าวเจ้านายโดยผ่านทางเจ้าพอกวน เจ้าแม่นางเทียม เพื่อให้เจ้านายใช้อำนาจอิทธิฤทธิ์ของท่านดลบันดาลให้ได้ผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์ ต้องเป็นไปตามอำนาจเหนือกว่าธรรมชาติเป็นผู้ดลบันดาลให้เป็นไป เมื่อถึงฤดูทำนา ทำไร่ จะมีการประกอบพิธีการเลี้ยงวิญญาณบรรพบุรุษหรือเจ้านาย เพื่อบอกกล่าวต่อท่านว่า จะเริ่มฤดูกาลทำการเกษตรแล้ว ให้ท่านช่วยดลบันดาลให้ฟ้าฝนตกตามฤดูกาล ให้มีน้ำอุดมสมบูรณ์พืชพันธุ์ธัญญาหาร ตลอดจนสัตว์เลี้ยงต่างๆ มีความอุดมสมบูรณ์ และไม่มีอุปสรรคในการปฏิบัติงาน

บทบาทเจ้าพอกวนในยุคปัจจุบันยังต้องประกอบพิธีเป่าเผ็กพวงมาลัยรถยนต์
เนื่องจากชาวบ้านในท้องถิ่นเชื่อว่าเมื่อนำมาให้เจ้าพอกวนประกอบพิธี
จะทำให้เกิดสิริมงคลและไม่เกิดอุบัติเหตุ

แม้กระทั่งปัจจุบัน มีชาวบ้านหลายคนเปลี่ยนไปประกอบอาชีพค้าขาย รับราชการ รับจ้างทั่วไป และการนำเอาสัญลักษณ์ต่างๆ ในอีตกรของประเพณี ๑๒ เดือนมาประยุกต์ให้เกิดรายได้ในการประกอบอาชีพ เพื่อให้ประสบความสำเร็จ ทุกคนในชุมชนเชื่อว่า ต้องบอกกล่าวเจ้านายโดยติดต่อสื่อสารผ่านตัวแทนเจ้านาย คือ เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียมทุกครั้งไป

เช่นเดียวกัน หากพิจารณาในด้านจิตใจ จะพบว่าระบบความเชื่อดังกล่าวเปรียบเสมือนจารีตสังคม ให้คนมุ่งทำความดี อยาได้ประพุดตอกนอกกลุ่มนอกทาง เพราะจะทำให้เจ้านายโกรธและดลบันดาลให้พบกับความวิบัติได้

ดังนั้นจึงไม่ใช่ภาพแปลกตาแต่ประการใด หากจะเห็นคนลุ่มน้ำหมันนิยมไปกราบไหว้บนบต่อเจ้านายตามสถานที่สำคัญ คือ เจดีย์ศรีสองรัก หอและห้องต่างๆ เพื่อขอให้ท่านได้ใช้อำนาจของท่านในการดลบันดาลให้ผู้มาขอบนบ ให้สมหวังในสิ่งที่ตนปรารถนา

เช่นเดียวกัน หากพิจารณาในแง่ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของคนลุ่มน้ำหมัน จะพบว่าความเชื่อเรื่อง “เจ้าพ่อกวน” และ “เจ้าแม่นางเทียม” ยังถือเป็นสื่อกลางในการติดต่อวิญญาณของบรรพบุรุษของกลุ่มตนกับโลกมนุษย์ปัจจุบัน ที่ทำให้เห็นพัฒนาทางประวัติศาสตร์สังคมของสยามประเทศกับอาณาจักรล้านช้าง

๙

ทั้งนี้พิจารณาได้จากประวัติศาสตร์และเรื่องเล่าในตำนานการสร้างพระธาตุศรีสองรัก ที่มีมาตั้งแต่สมัยพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยาและพระไชยเชษฐาธิราชแห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต เมื่อปี พ.ศ. ๒๑๐๓ และเชื่อกันว่าทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายลาวได้ส่งอำมาตย์ราชครูมาร่วมกันสร้าง และในระหว่างการสร้างก็มีเรื่องเล่าที่สัมพันธ์กับการเกิดระบบความเชื่อ “เจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียม” ที่เป็นสื่อกลางเชื่อมโยงวิญญาณผีเจ้านายกับชาวบ้าน และยึดถือปฏิบัติมาจนกระทั่งปัจจุบัน

ในกรณีดังกล่าว จะเห็นได้ว่าการนำเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์หรือตำนานมาสนับสนุนเพื่อให้ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ยังคงอยู่ โดยเฉพาะการเน้นให้เห็นว่าเจ้านายที่มาทำให้เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียมมีบทบาทเด่น ต้องการเน้นให้เห็นว่าเจ้านายที่คนลุ่มน้ำหมันให้ความเคารพนับถือก็คือวิญญาณของกษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ หรือเจ้านายชั้นสูงที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการสร้างเจดีย์ศรีสองรัก การประกอบพิธีกรรมที่ทั้งเจ้าเมืองวัง ทั้งเจ้าเมืองกลาง หอหลวง หอน้อย ตามลำดับ

ส่วนขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ดังกล่าวย่อมสะท้อนให้เห็นว่าขั้นตอนดังกล่าวได้ยึดแนวคิดหลักมาจากราชสำนักของเจ้านาย ดังนั้นในรายละเอียดของทุกๆ พิธีกรรม ล้วนมีนัยที่สำคัญทั้งสิ้น ขณะเดียวกันพิธีกรรมบางอย่างยังมีการผสมผสานให้เข้ากับความเชื่อตามพุทธศาสนา จนกลายเป็นสิ่งที่คนลุ่มน้ำหมันยึดถือและปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ระบบความเชื่อเจ้าพ่อกวนในพลวัตการเปลี่ยนแปลงทางสังคม พระธาตุศรีสองรัก ตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบกลางหุบเขาในเขตอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ไม่เพียงแต่เป็นพุทธสถานศักดิ์สิทธิ์ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นสักขีพยานแห่งการทำสัญญาพระราชไมตรี และเครื่องหมายเขตแดนระหว่างสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งอาณาจักรล้านช้าง (พ.ศ. ๒๑๐๓) หากยังเชื่อมโยงกับโลกทัศน์ของคนท้องถิ่นที่เชื่อว่า องค์พระธาตุที่เป็นที่สิงสถิตวิญญาณผีเจ้านายและขุนนางที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมาก ในฐานะเป็นผู้ดูแลเมือง และดลบันดาลสิ่งต่างๆ ให้

เป็นไปตามประสงค์ รวมทั้งยังเป็นที่พึ่งทางใจเมื่อยามที่เดือดเนื้อร้อนใจ โดยมี "เจ้าพ่อกวน" ผู้ทำหน้าที่ดูแลองค์พระธาตุและเป็น "สื่อกลาง" ในการประกอบพิธีกรรมติดต่อกับวิญญาณดังกล่าว

หากทว่าในรอบทศวรรษที่ผ่านมา พิธีกรรม "ชาวบ้าน" ดังกล่าวได้รับผลกระทบอย่างต่อเนื่องจากพิธีกรรมของ "รัฐ" ทั้งในแง่ของการทำลายพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์และช่วงชิงผลประโยชน์ด้านการเงิน ซึ่งไหลบ่าเข้ามาพร้อมกับนโยบายส่งเสริมให้งานไหว้พระธาตุศรีสองรัก เป็นประเพณีเชิดหน้าชูตาของจังหวัด ทำให้มีผู้คนและนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาสัมผัสการพระธาตุมากขึ้น จนนำไปสู่ปัญหาด้านการจัดการต่างๆ ตามมา

ท้ายสุด (ปัจจุบัน) "รัฐ" ได้คิดพิธีกรรมที่จะเปลี่ยนระบบการบริหารจัดการแบบเดิมที่มี "เจ้าพ่อกวน" เป็นผู้ดูแลองค์พระธาตุ มาอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของ "พระภิกษุสงฆ์" โดยใช้ "ระบบวัด" มาบริหารให้เหมือนกับวัดทั่วไป

หากนโยบายดังกล่าวถูกนำมาปฏิบัติจริง นับว่าสร้างความละเทือนใจให้กับคนท้องถิ่นเป็นอย่างยิ่ง เพราะไม่เพียงแต่สะท้อนภาพพิธีกรรมของ "รัฐ" ที่ไม่เข้าใจพื้นฐานประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น หากยังเป็นการทำลายจิตวิญญาณของคนท้องถิ่นที่มีต่อความเชื่อดั้งเดิมอย่างไม่ไยดี

พิธีสงฆ์ธาตุศรีสองรัก ในงานประเพณีไหว้
พระธาตุศรีสองรัก เมื่อ ๘๐-๘๑ ปีก่อน

พิธีสงฆ์ธาตุศรีสองรัก ในงานประเพณีไหว้
พระธาตุศรีสองรักในปัจจุบัน

ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนลุ่มน้ำหมัน อาจกล่าวได้ว่าพื้นฐานดั้งเดิมของคนลุ่มน้ำหมันมีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติ ระบบอาวุโส มีผู้นำท้องถิ่นเป็นของตนเอง อาทิ นายอ้อย พระภิกษุ และปราชญ์ชาวบ้าน เป็นต้น ขณะเดียวกันก็มีความเชื่อท้องถิ่นของตนเองเป็นจารีตทางสังคม เพื่อใช้เป็นกลไกควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคม

กระทั่งหลังการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. ๒๔๔๒ ที่ภาครัฐพยายามรวบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ชุมชนลุ่มน้ำหมันก็ได้รับผลกระทบเพียงบางมิติ เช่น มีการเปลี่ยนผู้นำท้องถิ่นแบบดั้งเดิมมาเป็นผู้นำผ่านระบบรัฐ เกิดตำแหน่งผู้นำทางสังคมแบบใหม่ เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ หัวหน้าหน่วยราชการต่างๆ กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น ในขณะที่สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมโดยรวมยังขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์แบบเครือญาติและจารีตประเพณีเป็นหลัก

ขณะเดียวกันความสัมพันธ์ของคนลุ่มน้ำหมันกับคนต่างถิ่นก็เริ่มชัดเจนมากยิ่งขึ้นในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง โดยเฉพาะในแง่การค้าขาย เริ่มมีคนท้องถิ่นอื่น เช่น คนเหนือค้าผ้า คนจีนค้าขายอาหารและเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน และคนเวียดนามขายอาหาร เริ่มเดินทางเข้ามาทำการค้าเล็กๆ น้อยๆ และภาพของการค้าดูจะชัดเจนและคึกคักยิ่งขึ้นหลังปี พ.ศ. ๒๕๐๐ นับจากเริ่มแผนเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่มีการตัดถนนสายสำคัญเข้าสู่ด่านซ้าย ประกอบกับการเข้ามาพัฒนาของราชการหน่วยต่างๆ โดยเฉพาะหน่วยทหารที่เข้ามาปราบปรามผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ในเขตอำเภอด่านซ้าย ด้านซ้าย จังหวัดเลย ยิ่งส่งผลให้กลุ่มคนต่างๆ เหล่านี้เดินทางเข้ามาจับจองซื้อหาและเช่าที่ดินคนท้องถิ่นในเขตตัวอำเภอด่านซ้าย เพื่อประกอบการค้าตามที่ตนเองถนัด

ภาพของตลาดด่านซ้ายจึงมีสีสันมากยิ่งขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว แต่สิ่งที่น่าแปลกใจก็คือประการแรก คนท้องถิ่นในลุ่มน้ำหมันกลับไม่นิยมทำการค้า เรื่องดังกล่าวหลายคนให้เหตุผลว่า ดันเคยกับการทำการเกษตร งานธุรกิจค้าขายไม่เคยจับ จึงทำไม่ได้ ประการต่อมา คนต่างถิ่นที่ย้ายถิ่นฐานเข้ามาทำการค้าส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย และการเดินทางก็ไม่ได้เป็นกลุ่มก้อนที่ใหญ่โต กลุ่มหนึ่งอาจเป็นแค่ ๒-๓ คนเท่านั้น

ด้วยเหตุนี้จึงพบว่าในแง่ความสัมพันธ์ของคนต่างถิ่นต่างเชื้อชาติที่เข้ามาอาศัยในตลาดด่านซ้าย มักจะไม่เกิดปัญหากับคนท้องถิ่น เนื่องจากกลุ่มคนเหล่านี้ค่อนข้างปรับตัวให้เข้ากับคนท้องถิ่นได้ง่าย เช่น แทบทุกคนมาสร้างหลักปักฐานและแต่งงานกับคนท้องถิ่น จนคนรุ่นต่อมากลายเป็นคนท้องถิ่นด่านซ้ายโดยปริยาย ตัวอย่างดังกล่าวยังเห็นได้จากคนต่างถิ่นหลายคนก็ยังหันมาให้ความสำคัญและเคารพนับถือความเชื่อเรื่อง "ผี" โดยเฉพาะเจ้าพ่อกวน เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ช่วงที่ชุมชนมีการปรับตัวเป็นอย่างมาก น่าจะนับตั้งแต่ปลาย พ.ศ. ๒๕๒๐ ต่อต้น พ.ศ. ๒๕๓๐ อันเนื่องมาจากการพัฒนาโครงสร้างของภาครัฐหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะในเรื่องเศรษฐกิจที่ทำให้เศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเองต้องไปผูกโยงกับนโยบายหลักของรัฐ ที่เร่งส่งเสริมให้เกษตรเร่งผลิตผลผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะการปลูกข้าวและพืชไร่ ทำให้คนลุ่มน้ำหมันจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนวิถีการทำการเกษตรของตนให้ทันกับระบบดังกล่าว

ผลที่ตามมาก็คือชาวบ้านต้องลงทุนในการเกษตรมากกว่าเดิม เช่น ต้องซื้อเมล็ดพันธุ์จากพ่อค้าซื้อปุ๋ย สารเคมีต่างๆ เพื่อกำจัดแมลงและศัตรูพืช ประการสำคัญ ยังมีการเปลี่ยนมาใช้เครื่องทุ่นแรงทำ

การเกษตรทดแทนการ “เอาแรง” หรือใช้วัวควายแบบดั้งเดิม สิ่งเหล่านี้เองที่ทำให้ความสัมพันธ์ของคน
 สุ่มน้ำหมันแบบดั้งเดิมเริ่มขาดหายไป เปลี่ยนมาเป็นความสัมพันธ์แบบการรับจ้างแรงงาน ประการ
 สำคัญยังเกิดความสัมพันธ์รูปแบบใหม่คือ “ลูกหนี้” กับ “เจ้าหนี้” ทั้งในระบบก็คือธนาคาร (จะเห็นว่าใน
 ช่วงเวลาดังกล่าว ธนาคารพาณิชย์ได้เริ่มเข้ามาก่อตั้งในอำเภอด่านซ้ายบ้างแล้ว) และนอกระบบก็คือ
 การกู้หนี้ยืมสินจากผู้มีฐานะ โดยการใช้ที่ดินไปจำนอง หรือต้องจ่ายผลผลิตเป็นค่าตอบแทน เป็นต้น

ขณะเดียวกัน ในช่วงเวลานี้ระบบการศึกษาได้พัฒนาไปมาก ชาวบ้านมีการศึกษามากขึ้น
 ประกอบกับเมื่อหนทางสะดวก คนจึงเดินทางไปศึกษาในเมืองง่าย ไม่ว่าจะเป็นเมืองเลย หล่มสัก
 จังหวัดเพชรบูรณ์ หรือในเมืองพิษณุโลก จึงทำให้ชาวบ้านหลายคนมีโอกาสประกอบอาชีพหลากหลาย
 มากขึ้น อาทิ รับราชการ รับจ้าง เป็นต้น ส่งผลทำให้แรงงานสำคัญในภาคเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมขาด
 แคลน ซึ่งเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเครือญาติดั้งเดิมต้องปรับเปลี่ยนมาใช้
 แรงงานค่าจ้างเป็นสิ่งที่ทดแทน

อย่างไรก็ตาม แม้ความสัมพันธ์ทางสังคมในปัจจุบันจะมีการพัฒนาและปรับเปลี่ยนไปจากเดิม
 เพียงใด แต่ในโลกทัศน์ทางความเชื่อในเรื่อง “ผี” โดยเฉพาะระบบความเชื่อต่อองค์พระธาตุศรีสองรัก
 และความเชื่อ “เจ้าพ่อกวาน” ยังคงสืบเนื่องมาแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน โดยเฉพาะกับคนรุ่นก่อนนั้น
 เคารพและศรัทธาต่อความเชื่อดังกล่าวมาก แม้ในโลกทัศน์ของคนรุ่นใหม่ที่ผ่านการศึกษาจากระบบรัฐ
 จะมีที่ทำการปรับเปลี่ยนไปจากเดิม คือเชื่อและศรัทธาน้อยลง แต่ก็ไม่มีใครกล้าที่จะลบหลู่ ยกเว้นก็เฉพาะ
 การแทรกแซงของหน่วยงาน “รัฐ” บางหน่วยที่เข้าไปส่งเสริมรูปแบบของงานพิธีกรรมรูปแบบใหม่ จนทำ
 ให้ชาวบ้านหลายคนมองว่า ความเชื่อดังกล่าวมีจุดประสงค์หลักเพื่อ “การค้า” ดังที่กล่าวมาแล้ว

ประเด็นสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือทำให้เกิดกลุ่มผู้นำชุมชนแบบใหม่ร่วมกับชุมชนแก้ปัญหาสังคม
 สู่การรวมกลุ่มแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจ เน้นการรวมกลุ่มกิจกรรมหลากหลายมากขึ้น สร้างกระบวนการมี
 ส่วนร่วม จัดสวัสดิการให้กับชุมชน ผู้นำโดดเด่น ปรับรูปแบบใหม่ในการบริหารชุมชนในรูป “สภาผู้นำ
 ชุมชน” จัดเวทีทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง นำไปสู่กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมอื่นๆ ตลอดเวลา พัฒนา
 เป็นศูนย์การเรียนรู้ด้านกระบวนการมีส่วนร่วมและธุรกิจของชุมชน การได้รับการสนับสนุนจาก
 หน่วยงานภายนอก กองทุนเพื่อสังคม / พัฒนาชุมชน

ตัวอย่างของการรวมกลุ่มดังกล่าว ยังเห็นได้จากการรวมกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาเวียง เพื่อ
 พัฒนาฝีมือและหัตถกรรมท้องถิ่นให้กลับมาเติบโตได้ในยุคปัจจุบัน และการจัดตั้งโครงการพิพิธภัณฑ์
 หอถาวรวัดศรีภูมิ บ้านนาหอ เพื่อใช้รวบรวมสิ่งของเครื่องใช้และของมีค่าต่างๆ ที่มีมาแต่อดีต สิ่งของ
 ดังกล่าวนั้น เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเรื่องราวความเป็นอยู่ของบรรพบุรุษในอดีต ว่าในสมัยก่อนบรรพ
 บุรุษของพวกเขาว่ามีที่มาและมีพัฒนาทางสังคมอย่างไร

ตัวอย่างเหล่านี้ถือเป็นภาพสะท้อนความสัมพันธ์หรือการรวมกลุ่มรูปแบบใหม่ของคนใน
 วัฒนธรรมลุ่มน้ำหมันท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรุนแรงในยุคปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น:
กรณีศึกษาบ้านสำโรง ตำบลทรายขาว
และบ้านสวนส้ม ตำบลสะตอน อำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี

คณะนักวิจัยบ้านสำโรง ตำบลทรายขาว อำเภอสอยดาว จันทบุรี

นายภูษงค์ บุญอภัย ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดสำโรง
นางชวนพิศ หมั่นเตี้ย ผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงเรียนวัดสำโรง
นางสาววิภาดา เกตุกัลยา อาจารย์โรงเรียนวัดสำโรง
นางวรรณิต สุขสิงห์ อาจารย์โรงเรียนวัดสำโรง
นายลิขิต สุเมธานุสรณ์ อาจารย์โรงเรียนวัดสำโรง

คณะนักวิจัยบ้านสวนส้ม ตำบลสะตอน อำเภอสอยดาว จันทบุรี

นายสุธรรม รัตนชัย ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านสวนส้ม
นางละมุล พรหมวี อาจารย์โรงเรียนบ้านสวนส้ม
นางรัตนา ฉัตรทอง อาจารย์โรงเรียนบ้านสวนส้ม

ผู้ดูแลโครงการ

จิราพร แซ่เตียว
พนักงานในสังกัดทบวงมหาวิทยาลัย
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ตำบลขามเรียง
อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ๔๔๑๕๐

ข้อมูลทางด้านกายภาพและความเป็นมาของชุมชน

จันทบุรีเป็นเมืองชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ไทยในแต่ละยุคสมัย ทั้งสมัยก่อนกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏหลักฐานสิ่งก่อสร้างทางประวัติศาสตร์ให้เห็นอยู่ทุกวันนี้ เป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติทั้งในดินและในน้ำ เคยเป็นแหล่งอัญมณีหลากหลายชนิดที่มีราคาแพง แม้ปัจจุบันอัญมณีต่างๆ จะลดน้อยลง แต่ยังคงเป็นศูนย์กลางสำคัญของธุรกิจด้านอัญมณี เป็นแหล่งรวมช่างฝีมือในการเจียระไนอัญมณี และทำเครื่องประดับมีค่าต่างๆ

นอกจากนี้สภาพดินฟ้าอากาศและผืนดินยังเอื้ออำนวยแก่การปลูกพืชผลการเกษตรต่างๆ โดยเฉพาะผลไม้ที่ขึ้นชื่อของจังหวัด ได้แก่ เงาะ ทุเรียน มังคุด ลองกอง และผลิตผลพริกไทย บริเวณชายฝั่งทำการประมงและผลิตภัณฑอาหารทะเล มีสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่สวยงามหลายแห่ง เขตพื้นที่ทางภาคตะวันออกของไทยนับได้ว่าเป็นภูมิภาคที่ได้เปรียบทางการท่องเที่ยวมากกว่าภาคอื่นๆ เนื่องจากในเขตพื้นที่เหล่านี้มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ และปัจจัยการท่องเที่ยวต่างๆ

สอยดาวเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดจันทบุรี ประกอบด้วยป่าดิบชื้นและป่าเบญจพรรณ เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำลำคลองหลายสาย เหมาะแก่การเพาะปลูก ทำไร่ ทำนา ทำสวน และการปลูกพืชหลายชนิด เช่น ลำไย ส้มเขียวหวาน มะขามหวาน เงาะ ทุเรียน มังคุด ลองกอง เป็นต้น ในฤดูหนาวอากาศจะหนาวเย็น ฝนตกชุกในฤดูฝน ฤดูร้อนอากาศไม่ร้อนจัด สัตว์ป่าใหญ่ไม่ค่อยชุม แต่เดิมอำเภอสอยดาวขึ้นอยู่ในการปกครองของอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี ซึ่งในขณะนั้นมีตำบลต่างๆ อยู่ในการปกครองของอำเภอโป่งน้ำร้อนรวม ๙ ตำบล ได้แก่ ตำบลทับไทร ตำบลโป่งน้ำร้อน ตำบลหนองตาตง ตำบลทรายขาว ตำบลเทพนิมิต ตำบลปะตง ตำบลทุ่งขนาน ตำบลทับช้าง ตำบลสะตอน ในการไปติดต่อราชการของราษฎร ณ ที่ว่าการอำเภอโป่งน้ำร้อน ปรากฏว่าบางตำบล เช่น ตำบลทับช้าง และตำบลทุ่งขนาน ราษฎรต้องเดินทางไกลถึง ๔๐-๕๐ กิโลเมตร ซึ่งเป็นการไม่สะดวกเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุนี้ทางราชการจึงเห็นความเดือดร้อนของราษฎร จึงได้ทำเรื่องขอแยกพื้นที่ตำบลปะตง ตำบลทรายขาว ตำบลทับช้าง ตำบลทุ่งขนาน และตำบลสะตอน ตั้งเป็นกิ่งอำเภอ โดยใช้ชื่อว่ากิ่งอำเภอสอยดาว ที่ใช้ชื่อว่าสอยดาวก็เนื่องมาจากเขาสอยดาวเป็นเอกลักษณ์ที่คนทั่วไปรู้จักดี เป็นเทือกเขาสูงและ มีน้ำตกสวยงาม

ต่อมาได้มีประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ ประกาศตั้งกิ่งอำเภอสอยดาวอย่างเป็นทางการ มีผลตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๑ และได้มีพระราชกฤษฎีกายกฐานะกิ่งอำเภอสอยดาวเป็นอำเภอสอยดาวเมื่อวันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๕ มีผลใช้บังคับตั้งแต่วันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นต้นมา

จากการแยกตัวออกมาจากอำเภอโป่งน้ำร้อนเป็นอำเภอสอยดาว ได้มีการแบ่งพื้นที่เขตการปกครองออกเป็น ๕ ตำบล คือ ตำบลทับช้าง ตำบลสะตอน ตำบลทรายขาว ตำบลทุ่งขนาน และตำบล

ปะตง ซึ่งในแต่ละตำบลมีประชากรอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ส่วนหนึ่งเป็นประชากรในพื้นที่ที่อาศัยอยู่ดั้งเดิม และอีกส่วนหนึ่งเป็นประชากรที่ย้ายมาจากถิ่นอื่นมาอาศัยอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ

บ้านสำโรง ตำบลทรายขาว เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่เก่าแก่ มีประชากรในพื้นที่อาศัยอยู่มายาวนานนับร้อยปี มีพื้นที่ติดกับอำเภอโป่งน้ำร้อน เป็นหมู่บ้านชายแดนไทย-กัมพูชา บ้านสำโรงถือได้ว่าเป็นพื้นที่ทางผ่านสู่ชายแดนประเทศกัมพูชา จึงเป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะเด่นมาศึกษาในด้านประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน วัฒนธรรมประเพณีที่หลากหลาย ความเชื่อ การประกอบอาชีพ การดำรงชีวิต และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างไทยกับกัมพูชา

นอกจากการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมไทยกับกัมพูชาซึ่งดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของคนบ้านสำโรง ตำบลทรายขาวซึ่งเป็นหมู่บ้านเก่าแก่สืบทอดความเป็นชุมชนที่มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานแล้วด้วยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทำให้จันทบุรีในเขตนี้อย่างเป็นพื้นที่ซึ่งตอบรับการขยายตัวของประชากรที่ย้ายมาจากถิ่นอื่นเข้ามาทำมาหากิน จึงไม่ใช่แต่เพียงพื้นที่ของผู้คนที่มีวัฒนธรรมเขมรที่เข้มแข็งนับแต่อดีตมาเช่นบ้านสำโรงเท่านั้น แต่อำเภอสอยดาวแห่งนี้ยังเป็นพื้นที่สำหรับชุมชนใหม่ที่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วงไม่กี่สิบปีที่ผ่านมา ชุมชนใหม่ที่เติบโตอย่างรวดเร็วตั้งอยู่ในพื้นที่ติดชายแดนเขมรชนิดมีเพียงสะพานไม้เล็กๆ กัน และเป็นภาพสะท้อนหนึ่งถึงชีวิตของผู้คนในแถบนี้ที่แตกต่างจากบ้านสำโรง คือ บ้านสวนส้ม ตำบลละดอน

บ้านสำโรง

บ้านสำโรงตั้งอยู่หมู่ที่ ๒ และหมู่ที่ ๖ ตำบลทรายขาว อำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี

อาณาเขต ทิศเหนือจรดหมู่ ๑ บ้านทรัพย์เจริญใต้ ตำบลละดอน อำเภอสอยดาว ทิศใต้จรดคลองพระพุทธรุทิศตะวันออก จรดหมู่ที่ ๓ บ้านนาสนามดัด ตำบลหนองตาคง อำเภอโป่งน้ำร้อน ทิศตะวันตกจรดหมู่ที่ ๑ บ้านตามูน ตำบลทรายขาว อำเภอสอยดาว

ลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และทรัพยากร ในอดีตบริเวณบ้านสำโรงมีลักษณะเป็นป่าเบญจพรรณ ประกอบด้วยป่าไผ่ ต้นไม้ใหญ่น้อย เช่น ต้นมะค่า ประดู่ ไม้แดง ตะแบก ตะเคียน ยางนา อินทรี เป็นต้น มีคลองทรายขาวไหลผ่าน ต้นกำเนิดมาจากป่าเบ้ง ป่าสะบ้า และป่าขนานที่อยู่ในเขาสอยดาว ไหลมารวมกันตรงคลองระกำ (เรียก ชื่อตามหมู่บ้านระกำ) ผ่านบ้านตามูลล่าง ผ่านหมู่บ้านดอนเจน บ้านวังยาว บ้านสำโรงบน บ้านสำโรงกลาง บ้างสำโรงล่าง ไหลผ่านต่อไปยังหมู่บ้านนาสนามดัด แล้วไหลไปบรรจบกับคลองพระพุทธร (ใกล้ๆ กับเขาพระพุทธรจึงเรียกว่าคลองพระพุทธร) ที่หมู่บ้านจางวางเหนือสะพานที่จะข้ามไปหมู่บ้านคลองคต ส่วนคลองพระพุทธรที่สร้างอ่างเก็บน้ำคลองพระพุทธรในปัจจุบัน เกิดจากเขาน้ำเขียว เขาลำโพง ไหลผ่านหมู่บ้านพังงอน ดงจิก ไหลผ่านที่สร้างเก็บน้ำปัจจุบันไหลต่อไปหมู่บ้านคลองใหญ่ล่าง หมู่บ้านคลองคต หมู่บ้านสะแมต บรรจบกับคลองทรายขาวที่หมู่บ้านจางวาง แล้วไหลต่อไปหมู่บ้านโพธิ์ บ้านแปลง บ้างบึงชะนังบน บ้านบึงชะนังล่าง ไหลต่อไปเรื่อยๆจนถึงประเทศกัมพูชา

ในฤดูฝนน้ำที่ไหลหลากตามคลองสายดังกล่าวซึ่งมีต้นกำเนิดจากเขาสอยดาว จะหลากท่วมถึงที่ราบลุ่ม ปุ๋ยธรรมชาติที่มากับกระแสน้ำจะถูกสะสมไว้ตลอดเป็นระยะเวลายาวนาน สภาพแวดล้อมบาง

พื้นที่เป็นเนินเขาและที่ราบเชิงเขามีทุ่งหญ้าคาสลับ สัตว์ป่าน้อยใหญ่ชุมชุม ในน้ำมีกุ้งหอยปูปลา ความอุดมสมบูรณ์เหล่านี้ล้วนแต่เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่าต่อการเพาะปลูก การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ และการดำรงชีวิตของผู้ที่มาอยู่อาศัย

แม้จะไม่มีกรรมนาคมติดต่อกันทางน้ำในลำคลองสายนี้ เนื่องจากคลองทรายขาวและคลองพระพุทธรูปขุดหินและน้ำไหลเชี่ยวในฤดูน้ำมาก ส่วนคลองทรายขาวในฤดูแล้งน้ำแห้งขุดคลอง ทำให้ไม่สะดวกในการเดินเรือก็ตาม แต่การตั้งถิ่นฐานตามแหล่งน้ำและทำให้เกิดชุมชนริมน้ำ ชุมชนต้นน้ำ และชุมชนปลายน้ำคือหมู่บ้านต่างๆ ดังกล่าว ด้วยการอยู่อาศัยนับแต่อดีตที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งน้ำในการอุปโภคบริโภค พื้นที่อันอุดมสมบูรณ์ในการเพาะปลูก ในการเป็นแหล่งอาหารก็ทำให้คนในชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมลำคลองทั้งสองนี้ และยิ่งสำหรับคนสมัยก่อนก็จะมีความรู้สึกใกล้ชิดกัน เพราะใช้ประโยชน์จากลำคลองสายเดียวกัน

จากลักษณะภูมิประเทศที่เหมาะสม มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้บ้านสำโรงเติบโตขึ้น ประชากรที่เพิ่มขึ้นทั้งจากการขยายตัวของชุมชนเอง และการอพยพโยกย้ายเข้ามาทำมาหากินของผู้คนจากที่ต่างๆ ทำให้พื้นที่ป่าเขาดั้งเดิมค่อยๆ ถูกจับจองพลิกพื้นเป็นบ้านเรือน เป็นไร่ เป็นสวน จนกระทั่งการอยู่อาศัยด้วยการพึ่งพาทรัพยากรจากป่าอย่างที่เคยเป็นมาในอดีตนั้นลดลง อีกทั้งน้ำในลำคลองขณะนั้นไม่สามารถนำมาบริโภคได้ เนื่องจากมีน้ำเสียจากโรงงานและสารพิษจากการเกษตรปนเปื้อนอยู่เป็นจำนวนมาก สภาพของบ้านสำโรงในปัจจุบัน นอกจากบ้านเรือนที่มีการขยายตัวเพิ่มขึ้นมากแล้ว ก็เป็นพื้นที่ไรสวนของชาวบ้านตามแต่ความต้องการพืชเศรษฐกิจของตลาดในแต่ละช่วงเวลา

เส้นทางการคมนาคมและการติดต่อกับชุมชนอื่น การเดินทางไปมาหาสู่กันจากชุมชนบ้านสำโรงไปตัวจังหวัด อำเภอ และหมู่บ้านต่างๆ ในสมัยก่อนใช้การเดินทางเท้า ถนนของหมู่บ้านเกิดจากการช่วยกันขุดโดยคนในชุมชน การขนส่งสินค้าขึ้นมาขายจะเป็นคนจีนที่มาอาศัยอยู่บ้านสำโรง โดยการจ้างลูกจ้างหาบ จะหาบกระวานจากบ้านประดงที่หาบลงมาจากเขาสอยดาว หาบลงไปขายที่จันทบุรี

ขากลับจะซื้อกะปิ เกลือ ปูนกินหมาก น้ำตาลอ้อย น้ำมันก๊าด เป็นต้น จ้างลูกหาบขึ้นมาขายคนอื่น ๆ ที่ไม่ได้ไปขายกระวาน ถ้าไปก็ซื้อสินค้าแล้วหาบขึ้นมาเอง ต่อจากการจ้างคนหาบก็ใช้เกวียนบรรทุกกระวานลงไปขาย แล้วบรรทุกสินค้าจำพวก กะปิ เกลือ น้ำตาลอ้อย น้ำปลา (เป็นโหนดเล็ก ๆ ที่ผ่าไม้เป็นแผ่นกลมๆ ผนึกด้วยปูนจนแน่น) เสื้อผ้า ผ้ามุ้ง ใจกระแบน กางเกง ขนมห้าวพอง ถั่วตัด ขนมหัก ตาผูกหรือขนมหอยเปิด (ขนมของคนจีนมีลักษณะเหนียวๆ คล้ายกะละแม ตัดเป็นชิ้นสี่เหลี่ยมผืนผ้าเล็กๆ คลุกด้วยงาขาว) ไม้ขีด สบู่ตรานกแก้ว สบู่ซิลโลด น้ำมันก๊าด ตะเกียงแบบกระป๋องนม (แต่ใช้ได้ก็ยังไม่ค่อย)

ต่อมาประมาณ ๕๐ กว่าปีย้อนหลังจากปัจจุบัน มีรถบรรทุกแบบ จีเอ็มซี ของทหารบรรทุกพืชไร่ไปขายที่จันทบุรี เช่น ข้าวโพด ถั่วลิสง (นายทุนจากในเมืองมาตักลูกหนี้ คือให้เงินมาลงทุนก่อน เมื่อเก็บเกี่ยวพืชผลก็ขายสินค้าให้นายทุนของตน) เวลานั้นกระสอบพืชไร่ไปวางบนรถบรรทุกเป็นชั้นๆ พอถึงขั้นสุดท้ายใกล้จะเต็มก็วางเฉพาะข้างๆ รอบกระเบรกดัดด้วยเชือกมะนิลาให้แน่น เหลือที่ตรงกลางไว้ให้ผู้โดยสารนั่งไปด้วย ใช้เวลาเดินทางประมาณ ๒ วัน ค่ำคืนระหว่างทาง ๑ คืน ถ้าเวลาออกจากร้านเป็น

เวลาเช้า จะข้ามเขาเกลือกได้ทันก่อนมืดค่ำ ถึงอำเภอมะขามจะพักที่อำเภอมะขาม ถ้าออกจากบ้านปาย ถึงมาบคำจะค้างคืนที่นั่น ๑ คืน เพราะจะมีรถพอดีไม่กล้าข้ามเขาเกลือก รถสมัยนั้นมีรถของนายจันทร์ (จุมปี) ๑ คัน รถของนายยัง ๑ คัน นายอิน ๑ คัน เมื่อสามคนนี้เลิกกิจการไป มีรถของนายชีวรัตน์ และ นายชีวชื่น แซ่ลี สองคนพี่น้องอยู่ที่อำเภอมะขาม วิ่งรถบรรทุกสินค้า ในสมัยนี้จะมีพืชไร่เพิ่มขึ้น จาก ข้าวโพด ถั่วลิสง คือ ฝ้าย ถั่วเขียว ถั่วเหลือง ต่อมาสองพี่น้องนี้ได้เลิกกิจการไปจนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๑ ได้มีการสร้างทางสายจันทบุรี-สระแก้ว และราดยาง ในปี พ.ศ. ๒๕๑๒-๒๕๑๓

พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๑ ได้มีการสร้างถนนสายยุทธศาสตร์รอบชายแดน ซึ่งสูงสงวน แหลมแก้ว และเพื่อนบ้านเล่าว่า ถนนสายดังกล่าวมีการสร้างขึ้นโดยเริ่มจากทางแยกถนนสายจันทบุรี-สระแก้ว ตรงสถานีย่อยตำรวจภูธรตาบูน (เดิมเมื่อครั้งยังไม่แยกเป็นอำเภอสอยดาวยังขึ้นอยู่กับอำเภอโป่งน้ำร้อน) เข้ามาผ่านหมู่บ้านสำโรงตะวันตก-สำโรงบน ไปทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน สองข้างทางของ ถนนยังเป็นป่า และป่าซากประปราย สภาพถนนในสมัยนั้นยังเป็นหลุมบ่อและหล่ม เวลารถแล่นผ่านยัง ติดหล่มกันเป็นช่วงๆ รถโดยสารประจำหมู่บ้านจากบ้านสำโรงไปจันทบุรี มีวันละ ๑ เที่ยว คือรถของนาย เมื่อกและนายจวน (ไม่ทราบนามสกุลอยู่ที่บ้านมะขาม) เข้าหุ้นกัน รถคันเดียวแต่เปลี่ยนกันขับ เมื่อสอง คนนี้เลิกขับรถโดยสารสายสำโรง-จันทบุรี ต่อมา มีรถของนายเจ (ไม่ทราบชื่อจริงและนามสกุล) พำนักอยู่ บ้านพังงอน ตอนเช้าวิ่งรถมาสำโรงแต่เช้าเพื่อรับคนไปจันทบุรี หลังจากนายเจหยุดวิ่งรับผู้โดยสาร จึง มีรถของนายประทีป ผลบำรุง วิ่งประจำหมู่บ้าน ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๖ เป็นรถ ๖ ล้อ มีหลังคา ดัดแปลงเป็นรถโดยสาร มีที่นั่งเป็นเบาะยาว ๒ ข้างตัวถังรถ ค่าโดยสารในระยะแรกไปกลับ ๒๐ บาท โดยตอนเช้าเวลาประมาณ ๖.๐๐ น. นายประทีปจะขับรถบัสแตรเป็นระยะๆ ออกตระเวนรอบๆ หมู่บ้าน เวลาประมาณ ๖.๓๐-๗.๐๐ น. จะออกจากหมู่บ้านมุ่งหน้าสู่จันทบุรี เวลาประมาณ ๑๓.๐๐-๑๔.๐๐ น. จะออกจากจันทบุรีกลับสู่หมู่บ้านสำโรง จนถึงประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๔ นายประทีป ผลบำรุง ได้เลิก กิจการขับรถโดยสารจากชุมชนบ้านสำโรงไปกลับจันทบุรี เพราะนายประทีปต้องการเปลี่ยนอาชีพไปทำ ไร่สวนตัว และซื้อรถไถ (รถแทรกเตอร์) ไถไร่ของตนเองและรับจ้างไถไร่ของคนอื่นบ้าง ลูกหนี้บ้าง รวมทั้งประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๔ มีรถโดยสารขนาดเล็กวิ่งรับ-ส่ง โดยสารประจำทางสายปะตง-คลองใหญ่ แต่ยังไม่มีการกำหนดเวลาเข้า-ออกแน่นอน สภาพถนนยังเป็นถนนลูกรัง ๒ ข้างทางตลอดเส้นทาง ถึงแม้ว่าจะมีถนนสายยุทธศาสตร์ตัดผ่านหมู่บ้านก็ยังเป็นป่าและมีไร่นาของชาวบ้านเป็นหย่อมๆ รวมทั้งป่าซากประปราย

เมื่อชาวบ้านต้องการไปจันทบุรี สามารถนั่งรถโดยสารสายปะตง-คลองใหญ่ ไปลงปากทางแยก บ้านตาบูน (แยกจากสายจันทบุรี-สระแก้ว ตรงจุดตรวจบ้านตาบูน) แล้วต่อรถโดยสารขนาด ๖ ล้อ (สี่ เชี่ยว) สายปะตง-จันทบุรี โดยรถโดยสารประจำทาง (รถเมล์) สายจันทบุรี-บุรีรัมย์ จันทบุรี-สระบุรี ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๗ มีรถโดยสารปรับอากาศ (ป ๑) สายจันทบุรี-นครราชสีมา ต่อมาอีกกระยะหนึ่ง จึงมีรถปรับอากาศชั้น ๒ (ป ๒) สายจันทบุรี-สระบุรี และสายจันทบุรี-บุรีรัมย์ ตามลำดับจนถึงปัจจุบัน ส่วนรถโดยสารสายจันทบุรี-สระแก้วจะมีรถโดยสารผ่านตลอดเวลา

ส่วนถนนสายยุทธศาสตร์จากแยกบ้านตาบูนผ่านชุมชนบ้านสำโรง เริ่มราดยางประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๒๖ และรถโดยสารเวลาเข้าออกแน่นอน รถโดยสารจะออกจากคลองใหญ่ผ่านชุมชน

บ้านสำโรงตอนเช้า เวลาประมาณ ๐๗.๐๐ น. และออกจากคิวรถปะตงประมาณ ๑๗.๓๐ น. ถึงทางแยกบ้านตามุน จอดพักรอผู้โดยสารกลับจากจันทบุรี จะออกจากปากทางตามุนเที่ยวสุดท้ายเวลาประมาณ ๑๘.๐๐ น.

เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๔๒ มีรถตู้โดยสารวิ่งระหว่างเส้นทางปะตง-กรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ ต้นสุดที่อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ) ทำให้การเดินทางติดต่อของชุมชนในละแวกนี้สะดวกสบายขึ้นอีกมาก ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ได้มีการขยายถนนสายยุทธศาสตร์ให้กว้างขึ้น ตามโครงการก่อสร้างทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๓๑๙๓

ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน การติดต่อสื่อสารและการรับส่งข่าวสารในสมัยก่อนยังไม่เจริญเหมือนปัจจุบัน เดิมไปด้วยความยากลำบาก ด้วยการคมนาคมขนส่ง การเดินทาง ด้านถนนหนทาง และรถยนต์โดยสารยังไม่มี ต้องอาศัยการเดินทางเท้า ม้า เเกวียน ในช่วงเวลาประมาณเมื่อ ๖๐-๗๐ ปีก่อน ฉะนั้น การส่งข่าวสารและการรับข่าวสารจึงต้องอาศัยการฝากบอกด้วยปาก หรือไม่ก็เขียนจดหมายแล้วพับโดยไม่ใส่ซอง ฝากไปให้คนที่ต้องการบอกข่าว ส่วนโทรเลข โทรศัพท์นั้น ในชุมชนบ้านสำโรงยังไม่รู้จัก หรือไม่มีใครใช้เลย

ต่อมาประมาณ ๕๐ กว่าปีมานี้ การส่งข่าวสารและการรับข่าวสารยังเหมือนเดิม แต่การส่งจดหมายทางไปรษณีย์ ถ้ามีใครเดินทางไปจังหวัดก็ฝากไปถึงผู้ไปรษณีย์ที่นั่น และเมื่อมีใครขึ้นมาทางไปรษณีย์ก็ฝากต่อๆ มาอยู่ตามบ้านกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือฝากคนรู้จักต่อ ได้รับบ้าง นายระหว่างทางบ้าง เพราะไม่ทราบจะไปอยู่ที่ใคร

ประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๔ มีไปรษณีย์ที่อำเภอโป่งน้ำร้อน (ทับไทร) มีการติดต่อสื่อสารทางโทรเลข จดหมาย จะฝากกันทั้งที่ตู้ไปรษณีย์ทับไทร หรือฝากโทรเลข แต่กว่าจะได้รับต้องให้ผู้ใหญ่บ้านไปประชุมที่อำเภอเดือนละ ๑ ครั้งรับจดหมาย โทรเลขจากไปรษณีย์มาไว้ที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน แล้วจ่ายให้ลูกบ้าน การคมนาคมขนส่งไม่สะดวก ทำให้การส่งข่าวสารและรับข่าวสารล่าช้าไปด้วย

ประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๓๒ อำเภอสอยดาวได้แยกจากอำเภอโป่งน้ำร้อน มีไปรษณีย์รับจ้างนำจดหมาย โทรเลข และข่าวสารต่างๆ มาส่งตามหมู่บ้านในชุมชนบ้านสำโรง ประมาณอาทิตย์ละ ๑ ครั้งจนถึงทุกวันนี้

ส่วนโทรศัพท์นั้น เริ่มมีโทรศัพท์สาธารณะสำหรับหยอดเหรียญครั้งแรกเป็นจุดๆ ประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๑ ที่บ้านสำโรงตะวันตก ๑ ตู้ บ้านสำโรงบน ๑ ตู้ บ้านสำโรงล่าง ๑ ตู้ และประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๐ ได้มีโทรศัพท์เคลื่อนที่สถานีย่อยซึ่งเป็นส่วนของบุคคลที่ซื้อใช้สำหรับติดต่อสื่อสารจำนวน ๒ เครื่อง ต่อมาประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ได้มีโทรศัพท์สาธารณะแบบใช้การ์ด TOT ที่ทำการบ้านกำนัน ตำบลทรายขาวชนิดแขวนผนัง ๑ เครื่อง ที่ตู้ยามตำรวจหมู่บ้าน ๑ เครื่อง ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน ๑ เครื่อง และชนิดตู้ที่บ้านสำโรงกลาง ๑ ตู้

การติดต่อสื่อสารทางโทรศัพท์โดยเฉพาะโทรศัพท์มือถือ เริ่มมีคนใช้ประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๕ และได้เข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันของชุมชนชาวบ้านสำโรงมากในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ใช้กันมากเพื่อติดต่อสื่อสารตามความจำเป็นส่วนบุคคลและทางด้านธุรกิจค้าขาย แม้กระทั่งคนที่มาอาชีพรับจ้างก็ยังใช้มือถือเพื่อความสะดวกรวดเร็วในการแจ้งข่าวสาร ซึ่งการติดต่อทางจดหมาย โทรเลขได้ลดบทบาท

ไป แต่ก็ยังมีการติดต่อสื่อสารกันอยู่ ประมาณปลายปี พ.ศ. ๒๕๔๖ เริ่มมีการเดินสายเมนโทรศัพท์ขององค์การโทรศัพท์ในชุมชนบ้านสำโรง พอถึงต้นปี พ.ศ. ๒๕๔๗ บางครัวเรือนก็ได้ติดตั้งโทรศัพท์ตามบ้านแล้ว

ขนาดของชุมชน ชุมชนบ้านสำโรงในระยะก่อตั้งของชุมชน ปลุกสร้างบ้านเรือนอยู่กันเป็นกลุ่มๆ แต่ละกลุ่มมีไม่กี่หลังคาเรือน จำนวนคนก็ยังน้อย แบ่งกลุ่มกันอยู่เป็นบ้านสำโรงบน บ้านสำโรงกลาง บ้านสำโรงล่าง และบ้านสำโรงตะวันตก มีทางเดินเท้าและทางเกวียนสำหรับไปมาหาสู่กัน สองข้างทางระหว่างชุมชนที่แต่ละกลุ่มอาศัยอยู่จะเป็นป่า ฉะนั้นแต่ละกลุ่มจะปลูกบ้านที่อยู่อาศัยอยู่ในที่ทำการของตนเอง ซึ่งเป็นป่าไม้ถาวรนัก มุงหลังคาด้วยหญ้าคา ฝาน้ำและพื้นจะเป็นไม้ไผ่ฟาก (ไม้ไผ่เป็นลำความยาวขนาดตามต้องการ สับแล้วผ่าตลอดแล้วแบออก) โดยที่แต่ละกลุ่มจะมีบ้าน ๒-๓ หลังคาเรือน จำนวนคนไม่ กี่คน เมื่อลูกหลานเติบโตมีครอบครัว เริ่มมีครอบครัวขยาย จำนวนคนเพิ่มขึ้น ที่ดินที่เคยทำกินจะเปลี่ยนเป็นที่ปลูกสร้างที่อยู่อาศัย สองข้างทางที่เคยเป็นป่าระหว่างแต่ละกลุ่ม เริ่มมีบ้านปลูกติดต่อกันเรียงรายกลายเป็นชุมชนใหญ่ขึ้นเรื่อยๆ ในระยะก่อตั้งของชุมชนซึ่งเป็นเขมรพื้นบ้าน เขมรจากกัมพูชา คนจีนบ้างจำนวนหนึ่ง และคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือบ้าง ถึงแม้จะมีการขยายตัวของจำนวนครัวเรือน จำนวนประชากรจากการแต่งงานภายในหมู่บ้านเดียวกัน ต่างหมู่บ้าน หรือต่างถิ่นก็ตาม แต่ก็ยังไม่มากเท่าใดนัก การขยายตัวทั้งจำนวนครัวเรือนและประชากรยังเป็นไปอย่างช้าๆ ประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นต้นมา คนต่างจังหวัดเริ่มอพยพหลังไหลเข้ามามาก ทำให้การขยายตัวของชุมชนเร็วขึ้น จนกระทั่งถึงปัจจุบัน พ.ศ. ๒๕๔๖ ขนาดของชุมชนบ้านสำโรง ๒ หมู่ คือ หมู่ที่ ๒ และหมู่ที่ ๖ มีจำนวนประชากรรวมทั้งสิ้น ๒,๕๑๔ คน (ทั้งชาย หญิง ผู้ใหญ่ และเด็ก) โดยแยกเป็นประชากรชาย ๑,๒๙๓ คน หญิง ๑,๒๔๑ คน ถ้าแยกตามหมู่จะได้ดังนี้ คือ หมู่ที่ ๒ จำนวนครัวเรือน ๓๙๘ ครัวเรือน ประชากรชาย ๘๒๒ คน หญิง ๗๘๔ คน ส่วนหมู่ที่ ๖ มีจำนวนครัวเรือน ๓๑๕ ครัวเรือน ประชากรชาย ๔๕๑ คน หญิง ๔๕๗ คน รวมจำนวนครัวเรือนทั้ง ๒ หมู่ (หมู่ที่ ๒ และหมู่ที่ ๖) มีจำนวน ๗๑๓ ครัวเรือน

สาเหตุที่จำนวนประชากรและจำนวนครัวเรือนของชุมชนบ้านสำโรงขยายใหญ่ขึ้นและประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะมีการอพยพจากจังหวัดอื่นๆ โดยเฉพาะทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในชุมชนบ้านสำโรงเป็นต้นมาเรื่อยๆ จนกระทั่งถึงปัจจุบันเป็นจำนวนมาก ซึ่งคนที่อพยพมานี้มักประสบปัญหาในเรื่องเศรษฐกิจและการทำมาหากินจากบ้านของตน จึงแสวงหาที่อยู่และที่ทำมาหากินใหม่ที่ดีกว่าเดิม

สภาพการตั้งบ้านเรือน ตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษเริ่มการก่อตั้งของชุมชนการสร้างที่อยู่อาศัย เป็นบ้านที่สร้างไม่ค่อยถาวรนัก สร้างโดยวัสดุที่หาได้จากท้องถิ่น หลังคามุงด้วยหญ้าแฝก ฝาและพื้นใช้ฟากไม้ไผ่ พื้นยกสูง บางบ้านพื้นและฝาจะเป็นไม้

ต่อมาเมื่อบรรพบุรุษสืบเชื้อสายเข้ามาในหมู่บ้าน ผู้ที่มีเงินก็จะซื้อสังกะสีและกระเบื้องว่าวจากจันทบุรี มามุงหลังคา ะยะนี้เริ่มมีบ้านที่มุงหลังคาด้วยสังกะสี กระเบื้องว่าว ฝาน้ำและพื้นบ้านเป็นไม้ แต่เป็นส่วนน้อย ส่วนใหญ่ยังเหมือนเก่าแต่บ้านใหญ่ขึ้นและมั่นคงกว่าเดิม เพื่อรองรับจำนวนสมาชิกในครอบครัวให้พออยู่ได้ การปลูกสร้างจะเป็นบ้านชั้นเดียวยกพื้นสูง ใต้ถุนโล่ง สูงประมาณแค่เอว เสาเป็นไม้เนื้อแข็งทั้งกลมและเหลี่ยม แต่ก็มีไม่มากนัก

เมื่อประมาณ ๔๐-๕๐ กว่าปี บ้านหลังคามุงด้วยสังกะสีมีมากขึ้น แต่ฝาและพื้นยังเป็นไม้ไผ่ ต่อมาจะเป็นบ้านหลังคามุงด้วยสังกะสี ฝาปากไม้ไผ่แต่พื้นเป็นพื้นไม้ ส่วนบ้านมุงหลังคาด้วยหญ้าแฝก สมัยบรรพบุรุษยังมีอยู่ ต่อมาประมาณ ๓๐ กว่าปีมานี้ ผู้ที่มีรายได้จากผลผลิตเมื่อหักค่าลงทุน หนี้สิน และดอกเบี้ยจากนายทุนหมดแล้ว จะสร้างบ้านโดยนิยมสร้างบ้าน ๒ ชั้น หลังคามุงด้วยกระเบื้องลอน ฝาไม้พื้นชั้นบนเป็นพื้นไม้ ชั้นล่างเป็นพื้นปูน

เมื่อประมาณ ๔-๕ ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านที่ขายลำไยได้ราคาดีมีเงินเหลือ จึงสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยตามสมัยนิยม เป็นตึกมีความมั่นคงแข็งแรง ปลอดภัย และสวยงามขึ้น เนื่องจากไม้หายาก และแพง จึงสร้างบ้านปูนแทน ปัจจุบันลักษณะบ้านเรือนของชุมชนบ้านสำโรงมีทั้งแบบดั้งเดิมและแบบใหม่ ตามฐานะทางเศรษฐกิจของเจ้าของ

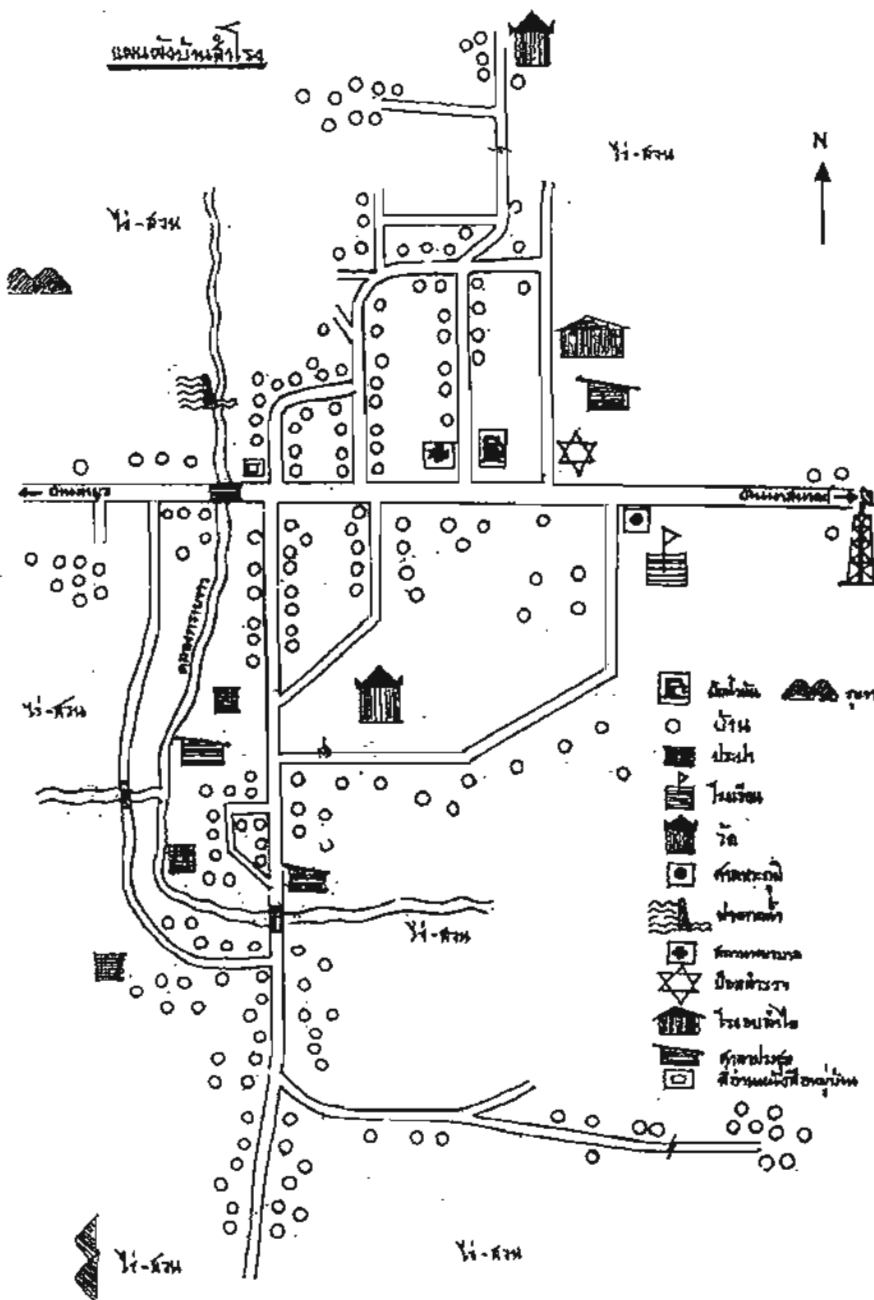
สภาพโดยทั่วไปของชุมชน สภาพของชุมชนตั้งแต่อดีตนั้นเต็มไปด้วยป่าเขาลำเนาไพร มีต้นไม้ใหญ่น้อย ลำห้วยหลายสายไหลลงคลองทรายขาวปัจจุบัน บรรยากาศร่มรื่น ไม่แห้งแล้งหรือร้อนจัด เพราะมีต้นไม้มากบริเวณรอบๆ บ้านหรือหมู่บ้านจะเป็นป่าและต้นไม้ เรือกสวนไร่ นา

ต่อมาเมื่อครอบครัวขยาย ประชาชนในชุมชนเพิ่มขึ้นตามลำดับ การหักร้างทางพงเพื่อทำกิน ปลุกสร้างบ้านเรือน ป่าเริ่มลดน้อยลง ลำห้วยเริ่มเหือดแห้งและหายสาบสูญจากการที่ป่าถูกทำลายหรือการเปลี่ยนแปลงจากการสร้างถนนหนทาง อากาศเริ่มเปลี่ยน ฝนไม่ตกตามฤดูกาล ฤดูร้อนร้อนจัด ฤดูหนาวบางปีหนาวจัดและยาวนาน บางปีไม่ค่อยหนาวและเป็นระยะสั้น พอถึงฤดูฝนแห้งแล้ง ร้อนมาก ฝนไม่ตก

ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๘-๒๕๒๐ เริ่มทำสวนกันมากขึ้น สภาพชุมชนที่เป็นไร่เป็นป่าจะมีบ้านปลูกติดต่อกันเป็นช่วงๆ แต่ก็ยังมีป่าบ้าง รอบๆ ชุมชนแต่ละหมู่ (หมู่ที่ ๒ หมู่ที่ ๖) จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๓๐ การอพยพของผู้คนจากต่างจังหวัดเข้ามาตามลำดับ ป่ารอบๆ หมู่บ้านที่เป็นซาก ไร่เริ่มหมดไป และมีส่วนลำไย มะขามหวาน ลองกอง เงาะ ทุเรียน มาแทนที่ รวมทั้งบ้านเรือนก็ปลูกติดต่อกันเรียงรายเป็นชุมชนใหญ่ มีปืมน้ำมัน ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๔-๒๕๔๐ มีตลาดนัดในชุมชน ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๔๕ ทุกวันอังคารและวันพฤหัสบดี มีสถานพยาบาล (คลินิกขนาดเล็ก)

ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๕ มีอุโมงค์มรดกจักรยานยนต์ อุโมงค์มรดกโก มีการสร้างอุทยานตำรวจประจำหมู่บ้าน การสร้างศาลาประชุมประจำหมู่บ้าน อยู่ในเขตพื้นที่หมู่ที่ ๒ มีโรงอบลำไยขององค์การบริหารส่วนตำบลทรายขาว ส่วนหมู่ที่ ๖ นั้นมีการสร้างสถานที่สำคัญคือ การสร้างโรงเรียนหลังใหม่แทนอาคารที่ใช้เป็นศูนย์พัฒนาเด็กเล็กและขยายโอกาสทางการศึกษาในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ การบูรณปฏิสังขรณ์พระอุโบสถใหม่โดยยังให้โครงสร้างเดิม สร้างเมรุและศาลาสวดศพ สร้างกุฏิสงฆ์ ๒ ชั้นเพิ่มขึ้นอีก ๑ หลัง ทั้งหมดเป็นความร่วมมือของชุมชนบ้านสำโรง มีป่อน้ำบาดาลแบบคันโยก มีระบบประปาหมู่บ้าน สิ่งเหล่านี้ทำให้สภาพและบรรยากาศของชุมชนแบบเก่าเลือนหายไป จากที่เงียบสงบ อยู่กับความมืดท่ามกลางธรรมชาติ อาศัยแสงสว่างจากขี้ไต้และแสงตะเกียงมาเป็นไฟฟ้าสว่างไสว เสียงจักจั่นเรไรหายไปเมื่อถึงฤดูหนาว เสียงดนตรีพื้นบ้านที่ผู้สนใจหัดเล่นกันในยามค่ำคืนหายไป ได้ยินแต่เสียงเพลงจากเครื่องเสียง โทรทัศน์ เสียงรถจักรยานยนต์ รถยนต์ อากาศเต็มไปด้วยฝุ่นละออง

สภาพอากาศ บรรยากาศจากธรรมชาติเก่าๆ และบ้านเรือนที่อยู่เป็นกลุ่มๆ ไม่มีให้เห็นในปัจจุบันนี้ เริ่มมีบ้านเรือนปลูกสร้างแบบตึก อาคารร้อนแห้งแล้ง น้ำในคลองทรายขาวขุดเกือบตลอดสายในบางปี เมื่อธรรมชาติถูกทำลาย (ป่าไม้) ทรัพยากรน้ำ เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา ซึ่งเมื่อก่อนอุดมสมบูรณ์ ปัจจุบันก็มีไม่มากนัก เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนแปลง การดำเนินชีวิตและบรรยากาศของชุมชนแบบเก่าได้เลือนหายไปทีละน้อยๆ ในที่สุดจนสูญสมัยปัจจุบันนี้

อาชีพของคนในชุมชน ชุมชนบ้านสำโรงตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น เพาะปลูก ทำไร่ ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ (เลี้ยงวัวควายไว้ใช้งาน

หมู เป็ด ไก่พื้นบ้านเลี้ยงไว้เป็นอาหารและขาย) ส่วนอาชีพค้าขายมีเป็นส่วนน้อย จะมีเฉพาะคนจีนที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านสำโรง เมื่อประมาณ ๗๐-๘๐ กว่าปีมาแล้ว อีกอาชีพหนึ่งก็คืออาชีพรับจ้าง รับราชการ ตามลำดับ

รายได้เฉลี่ยของผู้มีอาชีพรับจ้างหรือมีรายได้น้อยประมาณเดือนละ ๓,๐๐๐ บาท หรือประมาณ ๓๐,๐๐๐-๓๕,๐๐๐ บาทต่อปี มีประมาณร้อยละ ๕๕ รายได้เฉลี่ยของผู้มีฐานะปานกลางประมาณ ๖๐,๐๐๐-๒๐๐,๐๐๐ บาทต่อปี มีประมาณร้อยละ ๔๐ รายได้เฉลี่ยของผู้มีฐานะดีประมาณ ๓๐๐,๐๐๐-๕๐๐,๐๐๐ บาทต่อปี มีประมาณร้อยละ ๕

การศึกษา ในสมัยแรกเริ่มที่ผู้ก่อตั้งชุมชนบ้านสำโรง คือนายนอนและนายเพ็ญ สองพี่น้องชาวเขมรพื้นบ้านที่มาจากหมู่บ้านอื่นเข้ามาบุกเบิกถางไร่ทำนา จนขยายชุมชนไปเรื่อยๆ นั้น ชาวบ้านยังไม่ได้เรียนหนังสือเพราะไม่มีโรงเรียน สำหรับผู้ที่สนใจเรื่องคาถาอาคมจะเรียนจากครูเขมร ซึ่งมีการเรียนต่อกันมาเรื่อยๆ คาถาจะเป็นคาถาเขมร เช่น คาถาป้องกันตัว คาถาฟันหัว (เป็นวิธีหนึ่งของการรักษาการเจ็บป่วย) คาถากำกับเกี่ยวกับการใช้ยาสมุนไพรรักษาโรคต่างๆ ส่วนใหญ่ผู้ที่เรียนจะเป็นผู้ชาย ในสมัยนั้นชาวบ้านยังอ่านเขียนภาษาไทยไม่ได้ หรือแม้แต่พูดภาษาไทยก็ยังไม่ได้ ภาษาพูดก็ใช้ภาษาเขมรติดต่อสื่อสารกันในชุมชนหรือระหว่างชุมชนอื่น

ต่อมาเมื่อ ผู้ที่บวชจะได้ศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับมนต์พิธีต่างๆ และเรียนหนังสือหรืออาจจะเรียนคาถาต่างๆ ด้วย (เฉพาะผู้ที่สนใจ) ผู้ที่สึกจากพระ ชาวบ้านสมัยนั้นจะให้การนับถือว่าเป็นผู้มีความรู้ เพราะได้บวชได้เรียน และเริ่มมีการอ่านเขียนพูดภาษาไทยได้บ้าง ผู้หญิงยังไม่มีโอกาสได้เรียนหนังสือ เพราะยังไม่มีโรงเรียน

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ ได้มีการสร้างโรงเรียนขึ้นในบริเวณวัด หลังคามุงด้วยหญ้าคา เจ้าอาวาสวัดสำโรงสมัยนั้นกับชาวบ้านร่วมกันสร้างเพื่อให้ลูกหลานได้เรียนหนังสือ มีการส่งลูกหลานเข้ามาเรียนในโรงเรียน บางคนมีอายุมากกว่าเด็กตามเกณฑ์ก็ยังมาเรียน การพูดติดต่อสื่อสารในชุมชนเริ่มใช้ภาษาไทย เพราะมีคนจีนอพยพเข้ามาอยู่และค้าขายในหมู่บ้าน และคนจากถิ่นอื่นอพยพเข้ามาอยู่บ้าง จึงต้องพูดภาษาไทย ส่วนการพูดคุยในครอบครัวหรือระหว่างครอบครัวอื่น ชุมชนอื่น เป็นคนพื้นบ้านเขมร ก็ยังใช้ภาษาเขมรเป็นภาษาพูดสื่อสารกัน

ในสมัยนี้เด็กจะพูดภาษาเขมรพื้นบ้านในโรงเรียน บางคนยังพูดภาษาไทยไม่ได้ ต้องมาหัดพูดกับครู ทำให้การเรียนการสอนลำบากมาก เพราะเข้าใจไม่ตรงกัน แต่เด็กก็ไม่ได้เข้าเรียนทุกคนเพราะกฎหมายยังไม่บังคับเคร่งครัด บางครอบครัวจะให้ลูกช่วยทำงานในไร่ในนา ผู้หญิงจะเรียนน้อยกว่าผู้ชาย บางครั้งพ่อแม่จะให้อยู่บ้านเลี้ยงน้อง ต่ำข้าว ซ้อมข้าว หุงข้าว เฝ้าบ้าน พ่อแม่ยังไม่เห็นความสำคัญของการศึกษา เด็กๆ สมัยนี้ที่เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ แล้วออกมาช่วยพ่อแม่ทำไร่ทำนา มีการเอาแรง ลงแขก ทำไร่ ตำนาน เกี่ยวข้าว นวดข้าว ส่วนผู้ชายบางคนเมื่อมีอายุครบอุปสมบทจะบวชเรียน ถวายภัตตาหาร (ถ้าได้รับการคัดเลือกแล้วต้องเป็นทหาร) แล้วจึงจะแต่งงาน ประเพณีสมัยนั้นจะเป็นอย่างนี้สืบทอดเรื่อยมา

ต่อมาเมื่อประมาณ ๕๐-๖๐ กว่าปีมานี้ เด็กทั้งผู้หญิงและผู้ชายเริ่มเรียนหนังสือตามเกณฑ์มากขึ้น แต่ก็ยังไม่ครบหมดทุกคน เมื่อจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ แล้ว จะออกมาช่วยพ่อแม่ทำงาน บางคน

ศึกษาต่อจนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๗ มี ๒-๓ คน และเรียนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ แล้วไปเป็นทหารเกณฑ์ เมื่อปลดแล้วสมัครต่อเป็นทหารชั้นประทวน เลื่อนยศจนถึงเรือตรีจำนวน ๑ คน (ปัจจุบันเกษียณแล้ว)

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕-๒๕๐๖ พ่อแม่จะส่งลูกเข้าเรียนมากขึ้นเมื่อถึงเกณฑ์บังคับ แต่บางคนเข้าชั้นหลายๆ ปีกว่าจะจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ บางคนเรียนจบแต่งงานเลยก็มี ช่วงนี้เมื่อเรียนจนภาคบังคับแล้วก็ออกไปช่วยพ่อแม่ทำไร่ทำนาเหมือนเดิม พ่อแม่ยังไม่เห็นความสำคัญของการศึกษา ซึ่งมีสาเหตุใหญ่ๆ คือ เศรษฐกิจการทำมาหากินฝืดเคือง ฐานะยังยากจนมาก ไม่มีเงินส่งลูกเรียน การเดินทางลำบาก ไม่ทราบจะให้ลูกไปอยู่กับใคร เพราะในชุมชนบ้านสำโรงมีแต่ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ เท่านั้น มีโรงเรียนบ้านตามูล (ห่างจากหมู่บ้านสำโรงประมาณ ๔ กิโลเมตร เดินทางด้วยเท้าและขี่รถจักรยาน) และโรงเรียนบ้านทับไทร (ห่างจากหมู่บ้านสำโรงประมาณ ๓๐ กิโลเมตร) มีถึงระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๗

อีกสาเหตุหนึ่งคือถ้าเป็นผู้หญิงจะไม่ให้เรียน ชาวบ้านมีความคิดว่าลูกผู้หญิงให้เรียนแล้วเกรงจะมีสามีเสียก่อน เรียนไม่จบ และเมื่อแต่งงานไปก็ให้นามสกุลอื่น ช่วงนี้มีผู้เรียนต่อประมาณ ๑๐-๑๑ คน จบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๗ จำนวน ๑ คน เรียนถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ จำนวน ๓ คน จบปริญญาตรี ๕ คน ปริญญาโท ๑ คน

ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๙-๒๕๒๓ เด็กต้องเข้าเรียนตามเกณฑ์ภาคบังคับ เมื่อจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ รุ่นนี้มีเรียนต่อจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖, ระดับ ปวช. จนถึงปริญญาตรี ประมาณ ๖-๗ คน

ต่อมากระยะหลังจนถึงปัจจุบัน พ่อแม่เริ่มเห็นความสำคัญของการศึกษา เพราะเห็นคนรุ่นก่อนเรียนจบแล้วมีงานทำ ไม่ต้องทำงานลำบากเหมือนตนเอง จึงไม่ยอมให้ลูกหลานลำบากด้วย บางคนเริ่มมีฐานะดีขึ้น การคมนาคม การเดินทางทางรถยนต์โดยสารเริ่มสะดวกขึ้น ในเมืองมีหอพักสะดวกสบาย ผู้ที่ไม่มีญาติก็ให้ลูกหลานพักอยู่ในหอพัก อีกประการหนึ่งในชุมชนมีโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษาถึงระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ จึงได้ส่งลูกหลานเรียนมากขึ้น

ปัจจุบันนี้เมื่อเด็กเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ และชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ แล้ว พ่อแม่ผู้ปกครองนิยมส่งลูกหลานเรียนต่อเกือบทุกครอบครัว บางครอบครัวมีฐานะยากจนก็ยังมีโอกาสเรียนต่อ เพราะการศึกษาในสมัยปัจจุบันให้โอกาสแก่ผู้ด้อยโอกาสที่มีฐานะยากจน มีทุนการศึกษา มีที่พักฟรีให้ในบางสถาบัน เด็กๆ จึงมีโอกาสศึกษามากกว่าเด็กในสมัยก่อน ในชุมชนบ้านสำโรงปัจจุบันจึงมีคนเรียนจบระดับปริญญาตรีประมาณ ๑๐ กว่าคน ปริญญาโท ๑-๓ คน ระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ประมาณ ๑๐ กว่าคน ระดับ ปวช.-ปวส. ประมาณ ๑๐ กว่าคน นอกนั้นกำลังศึกษาระดับปริญญาตรีอีกหลายคน

การสาธารณสุข ในสมัยโบราณดั้งเดิม ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งหมู่บ้านมาขณะนั้นด้านการสาธารณสุขยังไม่เจริญ พื้นที่ในละแวกนี้ขาดแคลนทั้งบุคลากร สถานเฝ้าระวัง รวมไปถึงสถานพยาบาลอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นโรงพยาบาลหรือคลินิกเอกชนก็ตาม และเนื่องจากการคมนาคมติดต่อกันไม่สะดวก ถนนหนทางยังไม่ได้ตัดผ่าน ส่วนใหญ่ต้องเดินด้วยเท้า ม้า เกวียน นานๆ จึงจะมีรถบรรทุกสินค้าประเภทข้าวโพด ถั่วลิสง ลงไปจำหน่ายยังตัวเมืองโดยใช้รถ ๑๐ ล้อ ซึ่งกว่าจะไปถึงโรงพยาบาลที่มีในจังหวัด

แห่งเดียวคือ โรงพยาบาลพระปกเกล้า จันทบุรี จึงเป็นเรื่องที่เต็มไปด้วยความยากลำบาก ทำให้ผู้ที่มีความรู้พื้นบ้านในการรักษาพยาบาลเป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อการมีชีวิตอยู่รอดของคนในหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นหมอตำแย หมอสมุนไพรพื้นบ้าน หรือหมอรักษาโรคอื่นๆ บุคคลเหล่านี้จึงเป็นที่ยกย่องเคารพนับถือ และถือเป็นผู้ มีพระคุณที่ต้องตอบแทนบุญคุณเมื่อมีโอกาส คนในหมู่บ้านหรือหมู่บ้านใกล้เคียงจะต้องไปทำพิธียกครูทุกปี เช่น ยายนวนหมอตำแยและตาโดยผู้เป็นสามี ทั้งคู่เป็นหมอพื้นบ้านที่ให้การดูแลรักษาหญิงตั้งครรภ์ การคลอดบุตรของบ้านสำโรงในอดีต

นอกจากยายนวนและตาโดยแล้วนายช่วย โฉมฉาย ก็เป็นผู้หนึ่งที่ชาวบ้านให้ข้อมูลว่าเป็นผู้มีความสามารถในการรักษาโรคทั่วไปเล็กๆ น้อยๆ ด้วยการให้น้ำเกลือ ชีดยา หรือกระทั่งลงส่งที่เป็นหนึ่งในผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการทำวิจัยก็เป็นผู้หนึ่งที่มีความรู้เกี่ยวกับการรักษาแบบภูมิปัญญาพื้นบ้านแผนโบราณ เช่น โรคเรื้อรัง ที่มีลักษณะเป็นตุ่มแดงๆ พองๆ ตามตัว โรคตะมอย ที่มีลักษณะบวม ปวดแสบปวดร้อนตามซอกเล็บมือเล็บเท้า โรคงูสวัด ซึ่งมีลักษณะเป็นตุ่มและจะลามไปตามตัว เจ็บปวดร้อน มีความเชื่อว่าถ้าเป็นตุ่มแมลงรอบตัวเมื่อไร อาจเสียชีวิตได้ถ้ารักษาไม่ทัน โรคคางทูม ซึ่งมีลักษณะบวมจากข้างในกระพุ้งแก้มถึงคาง มีอาการเจ็บปวด ลงส่งได้เรียนวิธีรักษาจากบรรพบุรุษ การรักษาคือเมื่อมีใครเป็นโรคชนิดใด คนนั้นจะนำเหล้าขาวติดตัวไปด้วย ลงส่งเล่าว่าภาวรักษาด้วยวิธีดังกล่าวยังคงรักษาอยู่จนถึงปัจจุบันนี้ ยกเว้นคนที่ไม่เชื่อก็จะไปรักษากับหมอแผนปัจจุบัน

การสาธารณสุขอย่างที่เป็นอย่างนี้เป็นอยู่ในปัจจุบันเริ่มเข้ามามีบทบาทต่อบ้านสำโรงประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๒ ด้วยความช่วยเหลือของกระทรวงสาธารณสุขกับรัฐบาลญี่ปุ่นในด้านการสาธารณสุขมูลฐาน ครั้งแรกตั้งเป็นคณะผู้สื่อข่าวสาธารณสุข (ผสส.) จำนวน ๑๕ คน มีหน้าที่รับ-ส่งข่าวสารด้านสุขอนามัย มีกองทุนยาประจำหมู่บ้าน ให้จักรยาน ๑๕ คัน แก่ ผสส. ในการปฏิบัติงานและสร้างปอบาดาล เพื่อบรรเทาการขาดแคลนน้ำสำหรับอุปโภค ต่อมาเปลี่ยนชื่อจาก ผสส. เป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ยังคงทำหน้าที่เก็บข้อมูลพื้นฐาน กำจัดแหล่งเพาะพันธุ์ยุง ประสานงานระหว่างชุมชนกับสถานีอนามัยตำบลจนถึงปัจจุบัน

ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน

ชื่อของชุมชน จากข้อมูลที่ได้รับฟังจากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุเกี่ยวกับเรื่องราวในอดีตที่ย้อนกลับไปได้ถึง ๕ ชั่วรุ่นอายุคน ทำให้สามารถทราบได้ถึงกำเนิดและประวัติของชุมชนบ้านสำโรงซึ่งตั้งอยู่ริมสองฝั่งคลอง (ต่อมามีชื่อเรียกว่าคลองทรายขาว) ได้ดังนี้

เมื่อประมาณกว่า ๓๐๐ ปีที่ผ่านมา ดินแดนแถบนี้เต็มไปด้วยป่าไม้และสัตว์ป่า ได้เริ่มมีการก่อตั้งชุมชนหมู่บ้านขนาดเล็กขึ้น กระจายกันตามจุดต่างๆ เพียงไม่กี่แห่ง เป็นกลุ่มคนซึ่งมีเชื้อสายเขมรพื้นบ้านและเขมรจากประเทศกัมพูชา ชุมชนเหล่านี้แต่ละแห่งปลูกสร้างบ้านเรือนด้วยหญ้าคาพื้นบ้านและฝาทำด้วยฟากไม้ไผ่ ประกอบด้วยบ้านเรือนเพียงไม่กี่หลังคาเรือน ที่สำคัญคือที่ตั้งชุมชนบ้านสำโรงในปัจจุบัน แรกเริ่มในอดีตสองพี่น้องชื่อนายนอนกับนายเพ็ญ เป็นเขมรพื้นบ้านจากที่อื่น ได้อพยพมาหักร้างถางพงทำไร่ อยู่ตรงบริเวณชุมชนบ้านสำโรงกลางในปัจจุบันเป็นคนแรก ต่อมาเมื่อผู้อพยพตามมาเรื่อยๆ และได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า "บ้านสำโรง" ตามต้นสำโรงซึ่งเป็นต้นไม้ใหญ่อยู่ริมคลองใกล้เมรุวัดสำโรงปัจจุบัน (ปัจจุบันต้นสำโรงต้นนี้ได้โค่นล้มไม่เหลือซากแล้ว แต่ยังมีต้นสำโรงอยู่ใน

หมู่บ้านปรากฏให้เห็น) ผู้คนที่อาศัยอยู่ล้วนแต่มีอาชีพทำไร่ข้าว ทำนา และปลูกพืชบางชนิดแซมในไร่ข้าวเพื่อการยังชีพ การเพาะปลูกอาศัยน้ำจากน้ำฝนเป็นหลัก น้ำจะไหลหลากท่วมหมู่บ้านเฉพาะในฤดูฝนที่ฝนตกชุก ซึ่งนานปีจะมีครั้งหนึ่ง ในฤดูแล้งน้ำคลองจะแห้งขอดหรือไม่มีน้ำเลย ฤดูหนาวอากาศจะหนาวเย็นจัด

สภาพความอุดมสมบูรณ์ที่มีอยู่มากในอดีตที่กล่าวมานี้ นับเป็นปัจจัยดึงดูดที่ก่อให้เกิดการย้ายถิ่นของประชากร เพื่อเข้ามาหักร้างถางพงเพื่อเปิดป่าทำเป็นพื้นที่ทำกินและพื้นที่อยู่อาศัย ในบริเวณบ้านสำโรงกลางในปัจจุบัน

การก่อตั้งของชุมชน จากคำบอกเล่าของชาวบ้านเกี่ยวกับเรื่องราวและความเป็นมาของชุมชนบ้านสำโรง ทำให้พอจะเชื่อได้ว่าบริเวณแถบชุมชนบ้านสำโรงนี้คงมีผู้คนอยู่อาศัยมานานแล้ว (ประมาณ ๓๐๐ ปีที่ผ่านมา) แต่มีจำนวนไม่มากนัก เมื่อนายนอนกับนายเพี้ยพลองพี่น้องเข้ามาอยู่แล้ว ก็มีครอบครัวอื่นๆ ย้ายตามมาไม่เกิน ๑๐ หลังคาเรือน

ในสมัยต่อมา ชาวบ้านผู้สูงอายุเล่าว่าเป็นสมัยของพระยาเสาร์ ซึ่งเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเชื่อถือและนับถือ เห็นว่ามีวิชาอาคม มีความสามารถดูแลปกครองชาวบ้านได้ จึงให้อำนาจสิทธิขาดในการปกครองตัดสินคดีความและข้อขัดแย้งต่างๆ ในหมู่บ้าน ในสมัยของพระยาเสาร์นี้เอง อีกฝั่งหนึ่งของคลองทรายขาวไปทางทิศใต้มีครอบครัวของนายชัวะ (โลย) กับนายแฉ้ ไปตั้งรกรากกันอยู่ก่อนแล้ว ๒ หลังคาเรือน และเมื่อนายคัมซึ่งเป็นลูกชายของพระยาเสาร์ได้แต่งงาน นายชัวะจึงได้ชักชวนนายคัมให้ไปตั้งรกรากอยู่ด้วยกัน

จากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุในหมู่บ้านแล้วว่า ชุมชนบ้านสำโรงกลางในปัจจุบันมีครอบครัวรุ่นราวคราวเดียวกับครอบครัวของนายคัม คือ ครอบครัวของนายเจียล นางเมียะ ซึ่งเป็นญาติพี่น้องของพระยาเสาร์ นายจู้ก นางเอา (ต้นตระกูลคลองคต) นายเข้ม นางเราะ (ต้นตระกูลสารภต) นายวัด นางวัด (ต้นตระกูลเสาร์ทอง) นางเท็ด นายพอก นางเต็ม (ต้นตระกูลเครือศรี) นายเสาร์ นางเมา (ต้นตระกูลธรรมเสถียร) นายเย็น นางติง (ต้นตระกูลครองบ้าน) นายแยม นางอวน (ต้นตระกูลจันทร์ผล) นายไต้ด นางบัว (ต้นตระกูลศรีประจักษ์) นายเจีย นางฮิม (ต้นตระกูลพุทธศรี) นายนิน นางแก้ว (ต้นตระกูลชำนาญ) นายไต้ด นางเกิด (ต้นตระกูลมีกระโดน) นายแหม่ม (ต้นตระกูลสายทอง) นายแยม นางเอา (ต้นตระกูลโพธิ์เดช) ส่วนชุมชนสำโรงล่างปัจจุบัน มีครอบครัวของนายชัวะ (โลย) นางยิม (ต้นตระกูลของจันทร์เทศ) นายลด นางวา นายแฉ้ นางเยาะ นายคัม นายเมีย นางเราะ (ต้นตระกูลชำนาญ) นายสอน บ้านสำโรงตะวันตกริมคลอง ผู้ที่มาตั้งรกรากอยู่เป็นจวนแรกคือครอบครัวนายดวง นางปอน นายแอก นางโร นายเทพ นางต่วน

บ้านสำโรงตะวันตกไกล ครอบครัวของนายหงส์กับเจ็กใช้มาตั้งรกรากอยู่ก่อน ต่อมานางป๊อดน้องสาวของนางหงส์ตามมาอยู่ด้วย ซึ่งสองคนพี่น้องนี้มาจากกัมพูชา หมู่บ้านโกรนเปรย บ้านสำโรงบนสุด นายแอ็ก (เดิมอยู่บ้านป่าปลูจรม) มีภรรยาชื่อนางไว้ด โดยย้ายมาตั้งรกรากที่บ้านสำโรงบนสุดพร้อมครอบครัวของนายแฉ้ นางจอง บ้านสำโรงบน นายจิบมาจากกัมพูชา แต่งงานกับนางเมาเป็นคนเขมรพื้นบ้าน มาตั้งรกรากบ้านบนพร้อมครอบครัวสามภรรยา ๒ ครอบครัว คือ นายไต้ด นางบู (เดิมนางบูอยู่บ้านป่าปลูจรม) และครอบครัวนายพอก นางเนีย

ผู้สูงอายุได้ถ่ายทอดเรื่องราวที่เคยได้รับคำบอกเล่าจากบรรพบุรุษของพวกเขาเกี่ยวกับสาเหตุของการย้ายถิ่นเข้ามายังบริเวณชุมชนบ้านสำโรงของแต่ละกลุ่มว่า ผู้คนบางครอบครัวประสบปัญหาที่ทำกินเดิมเกี่ยวกับพื้นที่ปลูกข้าวขาดความอุดมสมบูรณ์ ประสบปัญหาความแห้งแล้ง ทำให้ปลูกข้าวไม่ค่อยได้ผลดี บางครอบครัวต้องอพยพหนีภัยจากการถูกโจรปล้น (เพราะโจรเคยปล้นชาวบ้านไปปลูจรม) อย่างไรก็ตามเรื่องราวที่ผู้สูงอายุได้บอกถึงการทำมาหากินในครั้งนั้น ก็ทำให้พออนุมานได้ว่าของป่าและสัตว์ป่าที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์น่าจะเป็นปัจจัยดึงดูดที่มีคุณค่าและน่าหนักต่อการตัดสินใจย้ายถิ่นเข้ามาของผู้คนในครั้งนั้นไม่น้อยเช่นกัน

เมื่อพิจารณาถึงจุดกำเนิดของชุมชน ทำให้พอจะเห็นภาพในอดีตของผู้คนที่เข้ามาและตั้งบ้านเรือนกระจ่ายกันอยู่ตามแหล่งที่เป็นหมู่บ้านต่างๆ ในภายหลังตามที่กล่าวชื่อมานี้ ในครั้งนั้นยังไม่มีจำนวนมากมายนักจนพอที่จะตั้งเป็นชุมชนหมู่บ้าน แต่ก็นับเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการขยายตัวและพัฒนาการจนกลายเป็นชุมชนหมู่บ้านอย่างเต็มรูปแบบในลักษณะที่ว่า มีบ้านเรือนที่ตั้งอยู่รวมกันอย่างถาวร ที่นับวันก็มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ทั้งด้วยการเพิ่มขึ้นจากสมาชิกที่เกิดใหม่เติบโต แต่งานแล้วจึงสร้างบ้านเรือนเพื่ออยู่อาศัยเพิ่มขึ้น และด้วยการเพิ่มขึ้นเนื่องจากการย้ายถิ่นเข้ามาของประชากรจากที่อื่นเข้ามาสมทบ มีพื้นที่เพาะปลูกอยู่ใกล้ๆ บริเวณที่อยู่อาศัยแต่ต่อมาภายหลังก็มีศูนย์กลางของชีวิตชุมชนร่วมกัน มีการสร้างวัด ศาลพระภูมิ

โดยระบบเศรษฐกิจที่ขึ้นอยู่กับการเพาะปลูก ทำไร่ ทำนา โดยอาศัยน้ำฝนหรือจากแหล่งน้ำธรรมชาติ ด้วยเครื่องมือทำมาหากินที่รับสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษเป็นหลักนั้น แม้ว่าจะให้หลักประกันที่มั่นคงกว่าการแสวงหาอาหารจากธรรมชาติในป่า แต่ขนาดพื้นที่เหมาะสมก็จำเป็นต้องแสวงหาสำหรับการเพาะปลูกเพิ่มขึ้น ตามจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้นตลอดเวลา

เมื่อระยะเวลาผ่านไป พื้นที่เพาะปลูก ทำไร่ ทำนา ที่ขยายออกไปก็ต้องห่างไกลจากหมู่บ้านเดิมมากขึ้น ประกอบกับพื้นที่ปลูกบ้านเรือนที่อยู่อาศัยในชุมชนหมู่บ้านเดิมเริ่มจะถูกใช้อย่างเต็มที่แล้ว จำนวนสมาชิกในครอบครัวที่อยู่ในชุมชนเดิมที่ไม่ได้รับบ้านเรือนของพ่อแม่เป็นมรดก และไม่มีภาระที่จะต้องเลี้ยงดูพ่อแม่อย่างจริงจัง ก็จะเริ่มใช้วิธีแก้ปัญหาเรื่องความจืดจางของพื้นที่สำหรับปลูกที่พักอาศัยในบริเวณบ้านของพ่อแม่ที่อยู่ในชุมชน มีผลทำให้บริเวณที่เคยเป็นพื้นที่ทำกินเริ่มเปลี่ยนสภาพเป็นบริเวณที่ตั้งของกลุ่มบ้านเรือนของผู้คน ที่พร้อมจะพัฒนาเป็นชุมชนหมู่บ้านต่อไป ชาวบ้านในหมู่บ้านก็จะไปทำบุญหรือประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่วัด ซึ่งจะกลายเป็นพื้นฐานแห่งความสัมพันธ์อันดีต่อกันระหว่างชุมชนหมู่บ้านต่างๆ เช่น ประเพณีในการร่วมงานกันระหว่างหมู่บ้านในเทศกาลต่างๆ ในท้องถิ่น

เมื่อประชากรและจำนวนบ้านเรือนในบริเวณบ้านสำโรงบนสุด บ้านสำโรงบน บ้านสำโรงกลาง บ้านสำโรงล่าง บ้านสำโรงตะวันตกริมคลอง และบ้านสำโรงตะวันตกไกลหนาแน่นขึ้น พร้อมๆ กับพื้นที่ที่ประชาชนแต่ละกลุ่มอยู่เดิมมีคลองทรายขาวและป่าคันระหว่างแต่ละกลุ่ม โดยมีเส้นทางเดินเท้าและทางเกวียนติดต่อไปมาหาสู่กัน พื้นที่บริเวณดังกล่าวเริ่มถูกหักร้างทางพงตั้งบ้านเรือนเรียงรายติดต่อกันเป็นบ้านเรือนถาวร ด้วยเหตุผลด้านความปลอดภัยและการพึ่งพาอาศัยกันในด้านต่างๆ

ข้อเท็จจริงที่ได้รับจากการเก็บข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับการย้ายถิ่นของประชากรที่มาตั้งถิ่นฐานในชุมชนบ้านสำโรงปัจจุบัน ส่วนมากเป็นคนเชื้อสายเขมรพื้นบ้าน มาจากประเทศกัมพูชา ด้วยการมาตั้ง

รกรากและการแต่งงาน เมื่อประมาณ ๗๐-๘๐ ปีที่ผ่านมามีคนจีนมาตั้งรกรากจำนวนหนึ่ง (ปัจจุบันคนจีนเหล่านั้นได้ล้มหายตายจากและย้ายไปอยู่ที่อื่น) ชาวบ้านจะพูดถึงกระแสและทิศทางการย้ายถิ่นของคนในหมู่บ้านเดียวกันมักจะชวนกันไปอยู่ที่ใหม่ที่เดียวกัน หรือเป็นญาติกันย้ายไปอยู่ด้วยกัน

การแบ่งเขตชุมชนบ้านสำโรงแต่ละชุมชน โดยบ้านสำโรงบนอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้านจะมีลำห้วยเล็กๆ ไหลลงคลองทรายขาวทางทิศใต้ของหมู่บ้านสำโรงบน คั่นระหว่างบ้านสำโรงบนกับบ้านสำโรงกลาง ต่อจากนั้นจะเป็นบ้านสำโรงกลาง ข้ามคลองทรายขาวจากสำโรงกลางไปทางทิศใต้เป็นบ้านสำโรงล่าง ตรงข้ามบ้านสำโรงบนฝั่งซ้ายของคลองทรายขาวเป็นที่ตั้งของบ้านสำโรงตะวันตก

ปัจจุบันชุมชนบ้านสำโรงเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ มีคลองทรายขาวไหลผ่านกลางหมู่บ้าน คือบ้านสำโรงบนกับบ้านสำโรงกลางจะตั้งอยู่บนฝั่งขวาของลำคลอง บ้านสำโรงตะวันตกกับบ้านสำโรงล่างตั้งอยู่บนฝั่งซ้ายของลำคลอง เมื่อพิจารณาทิศทางของหมู่บ้านแล้ว บ้านสำโรงบนอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน บ้านสำโรงกลางและบ้านสำโรงล่างอยู่ทางทิศใต้ บ้านสำโรงตะวันตกอยู่ทิศตะวันตก (ฝั่งซ้ายของลำคลอง)

ชุมชนบ้านสำโรงบนปัจจุบัน ทางทิศเหนือและทิศตะวันออกมีพื้นที่ติดกับบริเวณหมู่บ้านของประชากรในพื้นที่ มีพื้นที่ทำกินเป็นไร่ข้าว ป่าซาก และสภาพป่าเป็นบางส่วน เจ้าของบางคนที่มียี่สิบติดต่อกับหมู่บ้านได้แบ่งขายให้กับคนต่างจังหวัดที่อพยพมาจากทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพราะหนีความแห้งแล้ง อดอยาก สภาพว่างงาน โดยมาจากจังหวัดศรีสะเกษ บุรีรัมย์ นครราชสีมา และเข้ามาตั้งรกรากเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๕-๒๕๑๖ ปลุกกระตือรือร้นกันเป็นหย่อมๆ ในที่ดินทำกินของตนเองที่ได้ซื้อมาปลูกข้าว ข้าวโพด มันสำปะหลัง มีไม่เกิน ๑๐ หลังคาเรือน สภาพบ้านเรือนยังไม่ดีนัก ต่อมาบางคนมีญาติพี่น้องเพื่อนฝูงตามมาเพื่อรับจ้างในฤดูเก็บเกี่ยวข้าวโพด ขุดมันสำปะหลัง เมื่อกลับไปบ้านของตนได้บอกเล่ากันต่อๆ ไปว่าค่าแรงทางนี้ดีกว่าทางอีสาน และพื้นที่ทำกินอุดมสมบูรณ์กว่า บางครอบครัวขายที่นาทางบ้านเกิดแล้วมาซื้อที่ดินปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่ โดยมีอาชีพรับจ้าง เพราะคิดว่ามีบ้านอยู่ มีงานทำ ค่าแรงแพงกว่าทางบ้านเกิดซึ่งไปคอยมีงานทำ จึงพากันอพยพมาเรื่อยๆ เมื่อมีผู้อพยพมาจากที่อื่นเข้ามาอยู่ในชุมชนบ้านสำโรง ก็ได้ปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาและประเพณีตามชุมชนในพื้นที่บ้านได้อย่างกลมกลืน

ชุมชนบริเวณนี้ยังมีสภาพเป็นป่าไผ่บ้างประปราย เป็นป่าซาก ไร่ข้าว ข้าวโพด มันสำปะหลัง การสาธารณสุขโรคและสุขอนามัยไม่ดี ประชากรในละแวกนี้เลี้ยงหมู ไก่พื้นบ้าน ให้หากินอิสระไม่ได้ขังไว้ในเล้า จะมีบ้างเป็นส่วนน้อย จะให้อาหารเฉพาะเวลาเช้า-เย็นเท่านั้น ตามครัวเรือนไม่มีส้วม ถนนยังเป็นทางดินและทางเกวียน

ตัวอย่างวิถีชีวิตของการอพยพจากที่อื่นเข้ามาเป็นคนบ้านสำโรง เห็นได้จากชาวบ้านและลุงสำอางค์ บิดดาพงษ์ ซึ่งได้อพยพมาอยู่เป็นคนแรกบริเวณชุมชนบ้านสำโรงบน ซึ่งถัดจากบ้านของชาวบ้านพื้นบ้านดั้งเดิม ก่อนชุมชนบ้านสำโรงบนจะขยาย ใหญ่ขึ้น

ลุงสำอางค์ บิดดาพงษ์ ได้เล่าให้ฟังว่า บ้านเดิมนั้นอยู่ที่อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น ย้ายมาอยู่ที่บ้านสำโรงบน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๔ อาชีพเดิมที่ขอนแก่นทำนา โดยทำไว้เฉพาะกินเท่านั้นและรับจ้างทั่วไป ก่อนจะมาอยู่บ้านสำโรงได้ติดต่อกับญาติซึ่งมีอาชีพรับจ้างอยู่ที่บ้านทุ่งเพล อำเภอมะขาม จังหวัด

จันทบุรี และได้ย้ายมาอยู่กับญาติที่บ้านทุ่งเพล เมื่อญาติหนีไป (ไม่ทราบสาเหตุ) ลุงสำอองจึงอยู่ทุ่งเพลต่อ ส่วนลูกๆ ก็เรียนหนังสือที่นั่น ลุงกับภรรยาจับจ้างทั่วไป

ต่อมามีคนแถวตลาดปะตงไปซื้อกล้วยที่บ้านทุ่งเพล เขาเล่าให้ฟังว่าที่ปะตงมีงานทำมากกว่า ลุงสำอองอยู่ทุ่งเพลไม่ถึงปีก็ย้ายมาอยู่ที่บ้านทุ่งขนาน มีญาติอยู่ที่บ้านสำโรงซึ่งได้พบกันที่ตลาดปะตง ก็บอกให้ไปเที่ยวที่บ้านบ้าง จึงไปเยี่ยมญาติที่บ้านสำโรง ลุงสำอองอยู่บ้านทุ่งขนานไม่ถึงปีก็ได้ย้ายมาอยู่บ้านสำโรง โดยซื้อที่ดินจากนายประหยัด คงอยู่ ที่บ้านสำโรงบน ไร่ละ ๔,๐๐๐ บาท เจ้าของที่ดินลดให้ ๑,๐๐๐ บาท เหลือไร่ละ ๓,๐๐๐ บาท ซื้อจำนวน ๑ ไร่ มาปลูกขนากยุดครอบครัวเดียวกัน (ตรงบริเวณชุมชนปัจจุบัน) ซึ่งเป็นป่าล้อมรอบ ใช้น้ำจากคลองน้อย ฤดูแล้งใช้วิธีขุดบ่อกลางคลอง ใช้แสงสว่างจากตะเกียง เดิมเน้นขนาก (ที่อยู่ลักษณะชั่วคราวไม่มีตึกถาวร) หลังคามุงหญ้าคา ฝาบ้านตีด้วยไม้ไผ่ฟาก (ต้นไผ่ที่นำมาสับๆ ให้ยาวตลอดตามความยาวที่ต้องการ แล้วผ่าซีกตากแดดให้แห้ง นำมาปูเป็นพื้นบ้านและตีเป็นฝาบ้านได้) ต่อมาระยะหลังก็มีครอบครัวอื่นๆ อพยพมาอยู่รอบๆ บ้านของลุงสำออง จนเป็นชุมชนใหญ่ขึ้น เช่น อพยพมาจากระยอง ศรีสะเกษ และจังหวัดอื่นๆ

ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๒๖ ลุงสำอองได้ซื้อที่เพิ่มอีก ๓๐ ไร่ หน้าวัดคลองตานิล โดยซื้อจากนายพวง สุวรรณราช (ปัจจุบันนายพวงขายที่ดินหมดแล้วและไปอยู่ที่อุบลราชธานี) ที่ดินของลุงสำอองเดิมปลูกมัน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ได้เริ่มปลูกยางพารา ปี พ.ศ. ๒๕๔๖ เริ่มปลูกลำไย ตรงบริเวณบ้านของลุงสำอองต่อมามีคนอพยพมาอยู่เรื่อยๆ และมีไฟฟ้ามาถึงบ้าน ปี พ.ศ. ๒๕๒๖

ในละแวกชุมชนบ้านสำโรงบนที่ผู้อพยพจากถิ่นอื่นมาตั้งรกรากอยู่บริเวณรอบๆ บ้านลุงสำออง รวมกับบริเวณบ้านลุงสงวน แหลมแก้ว เป็นชุมชนใหญ่ที่มีบ้านเรือนมาตั้งเรียงรายติดต่อกันตามรอยต่างๆ ซึ่งเป็นชุมชนบ้านสำโรงบนกลุ่มใหม่ที่เป็นคนต่างจังหวัดอพยพมาอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น ศรีสะเกษ สุรินทร์ นครราชสีมา ขอนแก่น ระยอง นุรีรัมย์ อ่างทอง สุพรรณบุรี อุดรฯ โดยซื้อที่ดินปลูกบ้านจากชาวบ้านในพื้นที่เดิมแบ่งขายให้ปลูกบ้านอยู่ แล้วรับจ้างทั่วไป เพราะที่นี่ยังงานทำตลอดทั้งปี ไม่แห้งแล้งมาก หรือว่างงานเหมือนที่บ้านเดิมของตน ส่วนคนที่มีทุนมากพอจะซื้อที่ดินก็ซื้อที่ดินทำกินด้วย ส่วนคนทุนน้อยซื้อเฉพาะที่ปลูกบ้านและรับจ้างเลี้ยงชีพ

ปัญหาการอพยพของคนต่างจังหวัดเหล่านี้จะมีปัญหาล้ำๆ กัน คือ จากถิ่นเดิมการทำมาหากินผิดเคียง ทำนาทำไร่ไม่ได้ผล เพราะเกิดจากสภาวะความแห้งแล้ง เกิดการว่างงาน อดอยาก ต้องดิ้นรนหาที่อยู่ใหม่ที่พอจะทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดีกว่าเดิม ปัญหาเช่นนี้รวมทั้งลุงสำอองด้วย ยกเว้น ลุงสงวน แหลมแก้ว ที่ประสบกับปัญหาครอบครัว จึงคิดย้ายถิ่นฐาน ประกอบกับหมู่บ้านสำโรงในเวลานั้นสภาพป่ายังมีมาก เจ้าของที่ดินที่เป็นชาวบ้านดั้งเดิมไม่มีเงินในการลงทุนตัดหนัสนายทุนมาก คนที่มีที่ดินมากจึงแบ่งขายให้คนต่างจังหวัด การเล่าสู่กันฟังปากต่อปาก จากคนที่รู้จักกัน จึงพากันหลั่งไหลอพยพมาตั้งรกรากที่บ้านสำโรงบนเป็นจำนวนมาก เกิดชุมชนใหม่ซึ่งเป็นคนต่างถิ่นรวมเป็นสำโรงบนปัจจุบัน ซึ่งมีเขตพื้นที่การปกครองค่อนข้างมาก อยู่ในพื้นที่หมู่ที่ ๒ เขตรับผิดชอบของกำนันเลิศ ประเทืองสุขวัฒนา ซึ่งเป็นกำนันตำบลทรายขาวในปัจจุบัน ซึ่งพื้นที่หมู่ที่ ๒ นี้ขยายบริเวณไปถึงบ้านคลองตานิล ที่ติดกับคลองตานิล รวมทั้งบ้านเขามะละกอด้วย ทั้งหมดนี้เป็นคนต่างจังหวัดทั้งสิ้น

ลุงสงวน แหล่มแก้ว เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของผู้ย้ายถิ่นที่เข้ามาอยู่ในบ้านสำโรง ลุงสงวนเล่าว่า ตนเองอพยพมาจาก อ.ตาคี จ.นครสวรรค์ ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๐ เนื่องจากมีปัญหาครอบครัว ก่อปรกับมีหัวหน้าการค้าขาย เล็งเห็นว่าชุมชนนี้เป็นชุมชนใหญ่เหมาะที่จะค้าขายได้ จึงได้ขอซื้อที่ดินปลูกบ้านจากนายพวง ครั้งแรกสร้างบ้านเป็นเพิงเปิดเป็นร้านตัดผม ต่อมาจึงขยายเป็นร้านขายของชำ ในเวลาเดียวกันนี้ก็มีผู้อพยพมาจากจังหวัดต่างๆ มาตั้งบ้านเรือนอยู่ตรงชุมชนบริเวณนี้มากขึ้น เช่น ศรีสะเกษ บุรีรัมย์ นครราชสีมา อ่างทอง สุพรรณบุรี ขอนแก่น อุดรธานี บางคนมีที่ดินทำกิน สำหรับคนที่ไม่มีทุนมากพอจะซื้อได้ บางคนมีทุนเฉพาะซื้อที่ปลูกบ้านแล้วก็ประกอบอาชีพรับจ้าง

ชุมชนบ้านสำโรงบนบริเวณนี้กลายเป็นชุมชนเกิดใหม่ประมาณ ๒๐ กว่าปีมาแล้ว คือประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๖ โดยที่ผู้อพยพมาจากต่างจังหวัดหลายจังหวัดด้วยสาเหตุคล้ายๆ กัน คือหนีความแห้งแล้ง อดอยากผิวดเคือง สภาวะว่างงานจากถิ่นเดิมเพื่อชีวิตที่ดีกว่า เห็นว่าบริเวณนี้เหมาะสม อุดมสมบูรณ์ จึงพากันมาตั้งรกรากและอพยพตามกันมาเรื่อยๆ โดยมีลุงสงวน แหล่มแก้ว เป็นบุคคลที่ผู้อพยพมาใหม่ให้ความเคารพนับถือเพราะมีภาวะผู้นำ เนื่องจากในอดีตเคยเป็นผู้ใหญ่บ้านจากจังหวัดเดิมมาก่อน

การขยายตัวของชุมชนเช่นนี้สะท้อนได้ชัดเจนไม่เพียงแต่จากจำนวนครัวเรือนที่เพิ่มขึ้นเท่านั้น บ้านสำโรงก็เช่นเดียวกับชุมชนอื่นๆ แห่ง คือเมื่อมีการแยกบ้านขึ้น สถานที่สำคัญอยู่คู่กับความ เป็นชุมชนที่ตอบสนองต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านก็คือวัด ในปี พ.ศ. ๒๕๓๑ ลุงสงวน แหล่มแก้ว ร่วมกับนายเข้า นายชัย ทิมหลวง ได้ขอที่ดินจากนายศุภกิจ ตั้งเกียรติ พี่ชาย สจ.อสิสุณี ตั้งเกียรติ ที่ได้จับจองป่าด้วยปากเปล่าไม่มีหลักฐาน แล้วมอบให้ผู้ใหญ่เหียน ผลบำรุง ดูแลให้ เพื่อที่จะสร้างวัดคลอง ตานิล ซึ่งอยู่ห่างจากชุมชนนี้ไปประมาณ ๔ กิโลเมตร เพราะมาก่อนสร้างที่พัทลุงที่ที่ดินของนายศุภกิจที่จับจองไว้ได้มีชาวอีสานอพยพเข้ามาปลูกสร้างถางพง ปลูกกระท่อมทำไร่กัน ผู้ใหญ่เหียน ผลบำรุง สู้และขับไล่ไม่ได้เพราะไม่มีหลักฐาน จึงปล่อยให้ครอบครองโดยปริยาย เมื่อผู้ที่อพยพมาใหม่ปักหลักฐานบริเวณนี้ (คลองตานิล) และบุกเบิกที่ดินไปเรื่อย ๆ ลุงสงวน จึงขอที่ดินบนบริเวณเนินเขาไว้สร้างที่พัทลุงที่ เหลือประมาณ ๓๔ ไร่จากนายศุภกิจ โดยได้ทำหนังสือรับรองจากอำเภอเพื่อแสดงความยินยอมให้ลุงสงวนเก็บไว้เป็นหลักฐาน

การขยายตัวของชุมชนบ้านสำโรงเกิดจากอพยพเข้ามาอยู่ใหม่ของคนต่างจังหวัด จากคำบอกเล่าของลุงสงวน แหล่มแก้ว ตั้งแต่เข้ามาอยู่เห็นสภาพแวดล้อมต่างๆ ในชุมชนใหม่ต้องพัฒนาอีกมาก จึงได้ทำโครงการขออนุญาตทางอำเภอและติดต่อไฟฟ้าเข้ามาจากทางไฟฟ้า พ.ศ. ๒๕๓๕ จึงได้ไฟฟ้าเข้ามาในชุมชนแห่งนี้ และได้ขยายเขตไปจนถึงคลองตานิล สภาพชุมชนใหม่เริ่มเปลี่ยนแปลงและถนนหนทาง ไฟฟ้า น้ำ เริ่มดีขึ้น ก่อนจะได้รับความช่วยเหลือจากทางราชการ ลุงสงวนก็ได้รวบรวมกำลังคนกำลังทรัพย์ รวบรวม ชักชวนพัฒนาถนนในวันพระ

ประชากรที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานบริเวณคลองตานิล ส่วนใหญ่ยากจนและอยู่ห่างไกลจากวัด สำโรง ซึ่งเป็นวัดของชุมชนในพื้นที่เดิม ลุงสงวน แหล่มแก้ว ร่วมกับ นายวงศ์ นายเข้า ทิมหลวง ร่วมมือกันชักชวนชาวบ้านในบ้านสำโรงและคลองตานิลช่วยกันสร้างที่พัทลุงที่ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๑ และช่วยกันพัฒนาทุกวันพระ ขึ้น ๑๕ ค่ำ และแรม ๑๕ ค่ำ เดือนละ ๒ ครั้ง ร่วมกันสละแรงกายและเงินโดยความ

ร่วมมือของชาวบ้าน ต่อจากนั้นลุงสงวนจึงได้นิมนต์หลวงพ่อรามาจารย์พรหม ต่อมาเปลี่ยนเป็นสำนักสงฆ์ มีพระอาจารย์สุเทพมาจำพรรษาด้วย มีผู้มีจิตศรัทธาจากกรุงเทพฯ และชาวบ้านร่วมกันทอดกฐินได้เงินปีละหลายแสน สร้างถาวรวัตถุ และผู้มีจิตศรัทธาได้ซื้อที่ดินเพิ่มเติมอีก ปัจจุบันมีที่ดินที่เป็นของวัดประมาณ ๑๐๐ กว่าไร่

เมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๔๖ เวลาประมาณ ๑๖.๐๐ น. คณะวิจัยได้เดินทางไปสัมภาษณ์คุณลุงสง่า เหลือสาคร ซึ่งได้มาตั้งรกรากที่บ้านสำโรง ซึ่งเป็นเขตพื้นที่ของหมู่ที่ ๒ บ้านสำโรงบน อยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน มีก้านั้นเลิศ ประเทืองสุขวัฒนา คูแลรับนิศชอบ

คุณลุงสง่า เหลือสาคร เดิมเป็นคนจังหวัดชัยนาท บวชอยู่อำเภอโมโหมน้อย เมื่อสึกจากการบวชพระ ได้อพยพครอบครัวไปอยู่ที่อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ และได้แต่งงานกับคุณป้าเล็ก ซึ่งคุณป้ามีเชื้อสายลาวจากเวียงจันทน์ เมื่อมาอยู่ที่อำเภอตาคลีมีอาชีพทำนา ต่อจากนั้นอพยพไปอยู่อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ ประกอบอาชีพทำไร่ เนื่องจากฝนฟ้าอากาศแห้งแล้ง ทำไร่ไม่ได้ผล และมีลูกมากถึง ๔ คน คุณลุงสง่าทำงานคนเดียว คุณป้าเลี้ยงลูก เพราะลูกเกิดติดๆ กัน จึงคิดอพยพต่อและได้แบ่งขายที่ดินทำไร่ จากอำเภอตากฟ้าย้ายครอบครัวมาตั้งรกรากที่บ้านสำโรง ทิศตะวันออกของหมู่บ้าน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ โดยซื้อที่ดินจากนายย้อย เสาร์ทอง ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๖ ประมาณ ๑๕๐ ไร่ ในราคา ๑๒,๐๐๐ บาท ห่างจากหมู่บ้านเดิมไปประมาณ ๑ กิโลเมตร ที่ดินติดหน้าถนนลูกรัง

คุณลุงสง่าเล่าว่า สาเหตุที่อพยพจากอำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ เพราะการทำมาหากินที่นั่นมีติดเคือง อากาศฤดูหนาวปลูกแห้งแล้ง ทำไร่ไม่ได้ผล จึงแบ่งที่ดินขายที่ตากฟ้าแล้วมาซื้อที่ดินใหม่ ที่หมู่บ้านสำโรง โดยน้องชายของคุณลุงสง่ามาอยู่ก่อนบริเวณติดกับบ้านนาสนาตย์ คุณลุงสง่าจึงอพยพตามมาบ้าง เพราะราคาที่ดินบริเวณบ้านสำโรงสมัยนั้นถูก แต่ไม่ได้อยู่กับน้องชาย มาซื้อที่ดินบริเวณใกล้หมู่บ้านสำโรง มาอยู่ครั้งแรกมีครอบครัวคุณลุงมาหักร้างทางพงอยู่ครอบครัวเดียว ใช้แรงงานในครอบครัว เพราะมีลูกถึง ๔ คน คนโต ก็ช่วยกันทำงาน พลิกผืนป่าให้เป็นไร่ ปลูกข้าว ข้าวโพด ฝ้าย ถั่วลิสง มันสำปะหลัง สมาชิกในครอบครัวที่โตแล้วก็ช่วยกันทำงานจ้างแรงงานนอกครอบครัวบ้าง โดยใช้ทุนที่แบ่งขายที่ดินจากอำเภอตากฟ้าที่ละแปลงๆ มาลงทุนที่นี่

ประมาณกลางปี ๒๕๒๕ ถนนลูกรังที่ผ่านหน้าบ้านได้รับการปรับปรุงเป็นถนนลาดยาง ด้วยเหตุผลทางทหารจากภัยสงครามฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ในประเทศกัมพูชา ซึ่งมีผลกระทบต่อชีวิตและทรัพย์สินของคนไทยที่อาศัยอยู่ตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

คนบ้านสำโรงในปัจจุบันจึงมีทั้งคนเขมรพื้นบ้านที่อยู่อาศัยกันมานานสืบรากฐานการก่อตัวการตั้งหมู่บ้านได้เป็นร้อยปี กลุ่มคนที่อยู่แต่ตั้งแต่เดิมเหล่านี้ด้วยความเป็นญาติพี่น้องกัน ต่อมาในระยะหลังประมาณ ๒๐ กว่าปีที่ผ่านมามีการแบ่งปันขายที่ดินให้แก่คนภายนอก ซึ่งส่วนใหญ่เข้ามาด้วยเหตุผลของการหาแหล่งทำมาหากิน โดยมีเพื่อนมีญาติพี่น้องชักจูงแนะนำ กลุ่มอพยพเหล่านี้มาจากหลากหลายจังหวัดทั้งจากภาคกลาง ภาคเหนือ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งการเข้ามาอยู่ร่วมกันของความต่างทางวัฒนธรรมเหล่านี้จะได้กล่าวถึงในลำดับต่อไป

เหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นกับชุมชนในอดีต มีเรื่องเล่าจากการที่คณะวิจัยได้สัมภาษณ์ป้าสร้อย เกตุกัลยา เมื่อวันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๔๗ ป้าสร้อยได้เล่าว่าเหตุการณ์ที่ป่าพองจำได้เมื่อประมาณ

๕๕ ปีล่วงมาแล้ว ตอนนั้นป้าสร้อยอายุประมาณ ๑๖-๑๗ ปี มีการจัดงานสังคายนาขึ้น ประมาณเดือนสาม (กุมภาพันธ์) เพื่อให้ชาวบ้านมาร่วมบุญกัน และทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ผู้ที่เริ่มจัดงานนี้คือคุณยายน้อย ครอบครัว ได้ปรึกษากับหลวงพ่อยุ้ย ท่านเจ้าอาวาสวัดมะขามขณะนั้น โดยมีศักดิ์เป็นลูกพี่ลูกน้องกับคุณยายน้อย ท่านได้ช่วยเหลือในเรื่องนิมนต์พระวัดต่างๆ มาร่วมทำบุญประมาณ ๕๐-๖๐ รูป ส่วนคุณยายน้อยวิ่งเดินประสานกับชาวบ้านเตรียมงานล่วงหน้าเป็นเดือน โดยช่วยกันกรองหญ้าคา ตัดไม้ไผ่สับฟาก ปลุกโรงเรือนชั่วคราวมุงด้วยหญ้าคา ปูพื้นด้วยฟากไม้ไผ่ ข้างฝาผูกด้วยทางมะพร้าวผ่าซีก กันด้านข้าง ๓ ด้าน เหลือด้านหน้าไว้โล่งๆ ยกพื้นสูงจากพื้นดินประมาณ ๓ ฟุต เตรียมข้าวสาร ใครมีก็ช่วยกันนำมาบริจาคให้วัด ผักต่างๆ ส่วนเงินบริจาคช่วยทำบุญถวายพระ จัดงาน ๓ วัน ๓ คืน มหกรรมสืบทอด รำวง และหนังตะลุง โดยคุณยายน้อยได้หามาจากทางมะขาม แหยมสิงห์ ส่วนแม่ครัวคุณยายน้อยได้ติดต่อ ๒ คน แม่ลูกจากหมู่บ้านพญาบัน คือ นางเอก (แม่) และลูกสาวคือนางอิน ถือว่าเป็นงานที่จัดยิ่งใหญ่สนุกสนานในสมัยนั้น ชาวบ้านตามหมู่บ้านใกล้เคียง ในละแวกอำเภอโป่งน้ำร้อนมาเที่ยวและร่วมทำบุญงานสังคายนาด้วย และงานนี้จัดครั้งเดียวเท่านั้นไม่มีอีกเลย เมื่อคุณยายน้อยไม่ได้จัดก็ไม่มีใครจัดต่อ

เหตุการณ์สำคัญอีกเหตุการณ์หนึ่งที่คุณป้าสร้อย เกตุกัลยา เล่าให้คณะวิจัยฟังอีกเรื่องหนึ่งก็คือ สงครามอินโดจีน เมื่อญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกบุกประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ ประมาณ ๖๔ ปีล่วงมาแล้ว ป้าสร้อย เกตุกัลยา อายุประมาณ ๘ ปี แต่ก็จำความได้ ชาวบ้านต้องขุดอุโมงค์ในป่ารอบๆ บ้านของตนเองแต่ละครัวเรือนเพื่อหลบภัย เมื่อได้ยินเสียงเครื่องบินจะพากันเข้าไปอยู่ในอุโมงค์ ในบ้านจะมีเหลือแต่ผู้ชายที่เป็นเด็ก คนแก่หลายๆ เด็กผู้หญิง และหญิงสาว หญิงมีอายุเท่านั้น ส่วนชายฉกรรจ์จะถูกเกณฑ์ไปสร้างทางจากไทยไปกัมพูชาถึงหมู่บ้านพุมเรียงบ้านละ ๑ คน

ฝ่ายสัมพันธมิตรยึดพระตะบองได้หลังสงครามสิ้นสุดลง ในช่วงเกิดสงครามนั้น ตอนกลางวันไปทำไร่ทำนากัน เมื่อได้ยินเสียงเครื่องบินก็พากันหลบอบรบ ถ้าอยู่ในบ้านก็เข้าหลบในหลุมหลบภัยทุกครัวเรือนต้องรับประทานอาหารประมาณ ๕ โมงเย็น กลางคืนไม่กล้าจุดตะเกียงและไฟจากได้ อยู่กันมืดๆ นั่งคุยกันก็คุยกันมืดๆ อย่างนั้น สงครามเกิดประมาณ ๑ ปีจึงสงบลง

อีกเหตุการณ์หนึ่งเกี่ยวกับโรคระบาดครั้งใหญ่ ชาวบ้านเรียกว่าโรคห่า (อหิวาตกโรค) สาเหตุอาจเนื่องมาจากในสมัยโบราณ อาหารการกิน น้ำที่ใช้บริโภคอุปโภคยังไม่สะอาดพอ ยังไม่มีส้วม ด้านสุขอนามัยยังไม่มี พอถึงฤดูแล้งเกิดโรคระบาดอย่างรุนแรง เมื่อประมาณ ๖๐ กว่าปีมาแล้ว อาการของผู้ที่เป็นโรคห่า (อหิวาตกโรค) จะมีอาการท้องร่วงอย่างรุนแรง ถ้าใครเป็นประมาณ ๑-๒ ชั่วโมงก็ตายรักษาไม่ทัน เมื่อตายนำไปฝังดินทันที ไม่มีการทำบุญ ชาวบ้านจะไม่พูดถึงคนๆ นั้น ไม่ให้เหยียดคำว่ายกระซิบกระซาบกันไม่ให้เด็กรู้เรื่อง พูดว่าคนนั้นร่วงแล้วคนนั้นร่วงแล้ว โรคระบาดอยู่ประมาณ ๑ เดือน โรคนี้เป็นแล้วรักษาไม่ทัน มีแต่การป้องกัน มีหมอพื้นบ้าน ๓ คนพี่น้อง ชาวบ้านเรียกว่าครุ เป็นผู้รักษาเขตบ้านสำโรงบนชื่อหมอเข้ม พี่คนโต เขตสำโรงกลางชื่อหมอแป้น น้องคนรองจากหมอเข้ม ส่วนคนที่สามชื่อหมอเต่ารักษาเขตบ้านสำโรงล่าง สามพี่น้องนี้จะแบ่งเขตกันรักษาแต่ละกลุ่มมีการวิ่งสีมาด้วยคาถาอาคม โดยใช้ไม้ครุยาวประมาณ ๑ วา สีดำกลมๆ เท่าหัวแม่มือ ตอนเย็นๆ หมอจะใช้คาถาโดยมีไม้ครุตีรอบๆ หมู่บ้านท่องคาถากำกับมาด้วย วิ่งสีมาเสร็จ หมอจะกินไพล หนำพหลู และท่องคาถาไปด้วย

พันเป่ากระหม่อมทุกๆ คน ในระหว่างเกิดโรคระบาด พวกหมอครู ๓ คนพี่น้องจะไปมาหาสู่กันได้ แต่ชาวบ้านจะไปมาหาสู่กันไม่ได้ ภาษาเขมรเรียกว่า ตอม คือไม่ให้ไปไหนมาไหนเป็นเวลา ๗ วันทั้งหมู่บ้าน ไม่มีอะไรกินก็กินข้าวกับเกลือ กระบี่ พอดิบ ๗ วันหมอผู้ทำการรักษาจะทำการบอกครูขอยออกไปนอกบ้านได้เฉพาะผู้ชายบ้านละ ๑ คน ไปหาผักต่างๆ และอาหารสำหรับการกินอยู่ ไปเป็นกลุ่มๆ กับหมอครูเท่านั้นเป็นผู้คุมไป ไปลำพังตนเองไม่ได้ ส่วนผู้หญิงกับเด็กห้ามออกนอกบ้าน

เหตุการณ์รุนแรงครั้งที่ ๒ ได้เกิดโรคฝีดาษระบาดอย่างรุนแรง เกิดหลังโรคห่าระบาดประมาณ ๒ ปี ประมาณ ๕๗-๕๘ ปีมาแล้ว ลักษณะอาการจะพองเป็นตุ่มๆ เท้าเมสิดข้าวโพด เป็นประมาณ ๒ วัน ตุ่มๆพองจะแตก ผู้รักษาฝีดาษระบาดคือเจ้าอาวาสวัดสำโรง ท่านชื่ออาจารย์ตน โดยให้ดื่มยาสมุนไพรกับหา ยาทานั้นเมื่อแผลพองแตก ใช้น้อยหน่าแห้งคั่วตำ นำมาคั่ว แล้วตำให้ละเอียดผสมกับน้ำมันมะพร้าวที่เคี่ยวเอง ใช้ทา (พระเป็นผู้ทำเอง ใช้คาถาเป่าเสกให้) โรคนี้เป็นทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ระบาดอยู่หลายเดือน มีการตอมเฉพาะผู้เป็นเท่านั้นจนหาย ไปไหนไม่ได้ ไม่ให้เยี่ยมเพราะกลัวติดต่อ ถ้าเข้าตา ตาเกือบอด ส่วนชาวบ้านอื่นๆ ที่ไม่ได้เป็นโรคนี้ก็ไม้ออกไปไหนเพราะกลัว ไม่ได้ทำอะไรอยู่ แต่ในบ้านตลอด พอปีต่อมาไม่มีชาวบ้านต้องซื้อข้าวสารจากเขมร ซึ่งบรรพบุรุษเคยขาย

ขณะที่บ้านสำโรง ตำบลทรายขาว อำเภอสอยดาว เป็นชุมชนที่มีรากฐานยาวนาน บ้านสวนส้ม ตำบลสะตอน ในอำเภอเดียวกัน กลับเป็นพื้นที่ของกลุ่มคนในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศที่เข้ามาแสวงหาที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์กว่าภูมิลุ่มนาเดิมของตนเอง จนกระทั่งขยายตัวเป็นชุมชนใหญ่แห่งหนึ่งของอำเภอสอยดาวในปัจจุบัน

บ้านสวนส้ม

บ้านสวนส้มอยู่ในภาคตะวันออกของประเทศ ตั้งอยู่ในอำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี มีอาณาเขตติดกับชายแดนกัมพูชา แนวชายแดนห่างจากประเทศกัมพูชาประมาณ ๒.๗๐ กิโลเมตร

อาณาเขต ทิศเหนือ ติดกับหมู่บ้านชัยบุรี ทิศใต้ติดกับหมู่บ้านชัยตาเมา ทิศตะวันออกติดกับประเทศกัมพูชา ทิศตะวันตกติดกับหมู่บ้านชัยสมบูรณ์ (คลองแจ่ง)

ลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และทรัพยากร เป็นที่ราบเชิงเขา ในอดีตหมู่บ้านสวนส้มอยู่ในเขตตำบลทรายขาว อำเภอโป่งน้ำร้อน พื้นที่เดิมไปด้วยสัตว์ป่าและป่าไม้เบญจพรรณ เช่น ตะแบก มะค่า แต่ปัจจุบันจากป่าไม้กลายเป็นพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกของประชาชน เนื่องจากมีประชากรจากถิ่นอื่นอพยพเข้ามาตั้งรกรากถิ่นฐาน และได้จับจองเนื้อที่ในการทำมาหากินเป็นของตนเอง และมีการชักชวนญาติพี่น้องจากถิ่นเดิมเข้ามาจับจองเนื้อที่ที่ทำมาหากินมากขึ้น เนื้อที่ป่าไม้จึงเริ่มลดน้อยลง เพราะถูกจับจองเป็นที่ทำมาหากิน และปัจจุบันนี้ยังมีประชากรบางส่วนที่ยังไม่มีที่ทำมาหากินเป็นของตนเอง มีเพียงพื้นที่ในการปลูกบ้านพักอาศัยเท่านั้น ทำให้มีการบุกเบิกป่าไม้สงวนเป็นประจำ เนื่องจากประชากรที่เข้ามาใหม่ไม่มีทุนในการจัดซื้อที่ทำกินเป็นของตนเองได้ และพื้นที่ที่ถูกจับจองเกือบหมดแล้ว

ประชากรส่วนใหญ่ที่อพยพเข้ามามีพื้นฐานมาจากชาวนาชาวไร่ อาชีพส่วนใหญ่จึงยึดการเพาะปลูกเป็นหลัก ทั้งนี้สภาพภูมิอากาศสมัยนั้นก็เอื้ออำนวย ฝนตกต้องตามฤดูกาล มีปริมาณน้ำเพียงพอต่อการเจริญเติบโตของพืชไร่

ปัจจุบันนี้การทำมาหากินของประชากรก็ยังคงเป็นการเพาะปลูกพืชไร่เหมือนเดิม เพียงแต่ผลผลิตที่ได้น้อยลง เนื่องจากสภาพภูมิอากาศเปลี่ยนไป ฝนไม่ตกตามฤดูกาล ปริมาณน้ำไม่เพียงพอ ปีไหนฝนตกให้น้ำดี ราคาผลผลิตก็นั้นเกษตรกรก็มีรายได้ดีตามไปด้วย

หมู่บ้านสวนส้มมีสภาพภูมิอากาศร้อนขึ้น ในอดีตสภาพภูมิอากาศเป็นไปในลักษณะถูกต้องตามฤดูกาล เพราะเต็มไปด้วยป่าไม้หนานาชนิด แต่ปัจจุบันป่าไม้ได้ถูกทำลายเป็นที่อยู่อาศัยและทำกิน จึงทำให้สภาพภูมิอากาศเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือบางปีฝนตกน้อยกว่าปกติ ฤดูหนาวไม่หนาวมาก และมีระยะเวลาเพียงสั้นๆ ฤดูร้อนจะร้อนมากกว่าปกติ และบางวันสภาพอากาศจะดูขมุกขมัวเนื่องจากควันจากการเผาถ่านของประชาชนที่ยึดอาชีพเผาถ่านขายในหมู่บ้าน

ในฤดูหนาวของทุกปีสภาพภูมิอากาศจะเลวลง เนื่องจากฝุ่นละอองและควันจากการเผาถ่านที่เผ่ปกคลุมไปทั่วหมู่บ้าน โดยเฉพาะในเวลาเช้าตรู่จนกระทั่งสาย และจะหายไปในช่วงเวลาประมาณ ๐๙.๐๐ น. และจะปกคลุมอีกครั้งเมื่อเวลาประมาณ ๑๔.๐๐ น. จนกระทั่งเช้าตรู่ของวันรุ่งขึ้น จึงส่งผลกระทบต่อระบบทางเดินหายใจของประชากรในหมู่บ้าน เป็นสาเหตุของการเป็นโรคภูมิแพ้ แต่ก็เป็นที่น่าแปลกใจว่าคนที่อาศัยอยู่มานานจะไม่ได้รับผลกระทบทางด้านสุขภาพมากนัก แต่สำหรับผู้ที่มาอยู่ใหม่จะมีอาการแสบจมูก แสบตา และถึงขั้นเป็นโรคภูมิแพ้ ต้องรักษาตัวตลอดเวลา

ในการแก้ไขปัญหา มีการประสานงานระหว่างกองร้อยทหารพรานกับผู้นำหมู่บ้าน ในการจัดสถานที่ที่ใช้สำหรับเผาถ่าน ซึ่งเป็นพื้นที่นอกหมู่บ้าน คือบริเวณฝายน้ำล้นของหมู่บ้านและแนวถนนนอกเขตซึ่งห่างไกลจากชุมชน แต่ก็ไม่สามารถแก้ไขได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากยังคงมีผลกระทบจากควันถ่านบ้างเป็นครั้งคราว เจ้าหน้าที่ตำรวจให้มีการเปลี่ยนแปลงเผาถ่านในเวลากลางคืนแทน แต่ผู้เผาถ่านก็ทำการเจาะปล่องให้กว้างและมีหลายปล่อง เพื่อให้ไม่เผาไหม้เร็วยิ่งขึ้น เพราะจะได้ถ่านจำหน่ายเร็ว ส่งผลให้ควันอบอวลเต็มถนน เป็นอุปสรรคต่อการเดินทางของผู้ใช้รถใช้ถนนในยามค่ำคืน จึงมีการบังคับไม่ให้เจาะปล่องมากเกินไปจนเกิดความจำเป็น ซึ่งชาวบ้านก็ให้ความร่วมมือในการปรับปรุงแก้ไข

เส้นทางการคมนาคมและการติดต่อกับชุมชนอื่น ในอดีตเส้นทางการเดินทางจากหมู่บ้านสู่ตัวอำเภอจะเป็นการเดินทางด้วยเท้า เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าและไม่มียานพาหนะ ซึ่งใช้ระยะเวลาในการเดินทางไป-กลับเป็นเวลา ๑ วัน จากการใช้เส้นทางบ่อยๆ ก็ได้มีการถากถางทางไปภายในตัว จนทำให้เกิดเป็นทางเดินที่ใช้ในการเดินทางกันเรื่อยมาและพัฒนามาเป็นทางเกวียน ทางเกวียนจะใช้สัตว์จำพวกม้า วัว ควายเทียมเกวียน ซึ่งการใช้เกวียนจะใช้ได้เฉพาะหน้าแล้ง สำหรับหน้าฝนนั้นยังต้องเดินเท้า นอกจากนั้นยังมีการนำช้างมาเป็นพาหนะในการขนส่งของด้วย

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๗ ได้มีบริษัทศรีราชามหาราชเข้ามาสัมปทานป่าไม้ จึงได้มีการบุกเบิกเส้นทางคมนาคมขึ้นใหม่ โดยการนำรถมาปรับพื้นที่ให้เป็นเส้นทางที่สะดวกต่อการคมนาคมยิ่งขึ้น รถคันแรกที่เข้ามาคือรถจี๊ปของทางบริษัทสัมปทานป่าไม้ หลังจากนั้นก็ได้มีการตัดถนนเพิ่มขึ้นมาเรื่อยๆ โดยแบ่งออกเป็น ๒ สาย คือ

สายเขาแหลม หรือสายเขามะตอย โดยเริ่มจากสวนส้มไปตามูล และออกสู่ปะตง และ สายบ้านโพธิ์ หรือสายบ้านแปลง โดยเริ่มจากสวนส้มไปยังคลองบอน ขับตาเมา เข้าตามูล ออกปะตง เส้นทางสายบ้านแปลงนี้ได้ตัดขึ้นเพื่อใช้เป็นเส้นทางลำเลียงยุทธโปกรณ์ของหน่วยราชการ และเพื่อการ

เดินทางตรวจการของเจ้าหน้าที่บ้านเมือง (เรียกเส้นทางยุทธศาสตร์) ในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ ได้มีการปรับปรุงถนนใหม่และทำการลาดยางมะตอย คือ เส้นทางจากสวนส้มสู่สะพาน

ขนาดของชุมชน เริ่มแรกจำนวนประชากรที่เข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านสวนส้มมีจำนวน ๓๐ หลังคาเรือน ต่อมาเมื่อหมู่บ้านมีการพัฒนาเพิ่มมากขึ้น จำนวนประชากรก็เพิ่มมากขึ้นด้วย จนปัจจุบันมีจำนวนประชากรประมาณ ๑,๐๐๘ หลังคาเรือน โดยแยกเป็น ๒ หมู่ คือ หมู่ ๕ จำนวนประชากร ๑,๑๙๒ คน แยกเป็นชาย ๖๐๕ คน และหญิง ๕๘๗ คน มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด ๗๑๒ ครัวเรือน หมู่ ๑๒ จำนวนประชากร ๘๘๑ คน แยกเป็นชาย ๔๕๔ คน และหญิง ๔๒๗ คน มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด ๒๙๖ ครัวเรือน

สภาพการจัดตั้งบ้านเรือน / ลักษณะที่อยู่อาศัย เริ่มแรกประชากรจะสร้างบ้านในที่ทำกินของตนเอง แต่ละหลังคาเรือนมีความห่างไกลกัน จะมีการก่อสร้างแบบชั่วคราว ฝั่บ้านมีลักษณะการตีตะปูแบบปะไว้ไม่ถาวรนัก ทั้งนี้เนื่องจากสมัยนั้นมีเหตุการณ์ไม่สงบเกิดขึ้น คือประเทศกัมพูชาเกิดสงครามภายในประเทศ ซึ่งส่งผลกระทบต่อมายังหมู่บ้าน เช่น มีกระสุนปืนใหญ่มาตกในพื้นที่ของหมู่บ้านบ่อยครั้ง ทางกรมเห็นว่าถ้าสงครามในประเทศกัมพูชารุนแรงมากขึ้น มีการสู้รบกันข้ามเข้ามาถึงหมู่บ้าน บ้านที่ตีตะปูปะไว้ก็จะสามารถรื้อถอนและขนย้ายอพยพหนีภัยได้ง่าย

นอกจากนี้ประชากรของกัมพูชาบางส่วนได้ลี้ภัยเข้ามาอาศัยเป็นการชั่วคราว ก่อให้เกิดปัญหาตามมา คือ การลักขโมย เพราะความอดอยากหิวโหย บางบ้านจึงได้ก่อสร้างบ้านเป็นบ้านใต้ถุนสูง มีบันไดชักขึ้น-ชักลง ยามค่ำคืนจะมีการชักบันไดขึ้นเก็บไว้บนบ้าน เพื่อป้องกันการขึ้นขโมยของภายในบ้าน แต่ในเมื่อไม่สามารถขโมยของบนบ้านได้ก็ขโมยของที่อยู่ใต้ถุนแทน โดยขโมยทุกอย่างที่เป็นเครื่องยังชีพ เช่น ข้าวของเครื่องใช้ เปิดโกในเล้า เป็นต้น

ปัจจุบันสภาพบ้านเรือนในหมู่บ้านสวนส้มมีความหนาแน่นมากยิ่งขึ้น และสร้างบ้านที่มีความถาวรและมั่นคง หมู่บ้านมีการขยายตัวออกไปยังพื้นที่รอบๆ หมู่บ้าน ลักษณะบ้านเรือนในปัจจุบันนี้จะมีสภาพหลากหลาย อาทิ เป็นบ้านส่วนตัว เป็นบ้านเช่าหลังเดี่ยวและห้องแถว เป็นโรงงานประกอบเฟอร์นิเจอร์พร้อมบ้านในตัว ในลักษณะแออัดยัดเยียด ไม่มีต้นไม้ให้ความร่มรื่น รอบๆ บริเวณบ้านเต็มไปด้วยเศษขยะ เศษไม้ ทั้งนี้เป็นเพราะไม่มีที่ทิ้งขยะเป็นหลักแหล่งที่แน่นอน ประกอบกับความไม่มีระเบียบวินัยในการรักษาความสะอาด มักง่าย ใช้ชีวิตแบบง่าย ๆ ไม่ได้ยึดติดกับอะไรมากมาย แค่เพียงให้มีกินมีใช้ไปวันๆ ก็พอ บางคนก็มุ่งจะสร้างฐานะและหาเงินทองเพื่อความอยู่รอดของตนเองและครอบครัว

ในอดีตปัญหาเรื่องขยะ เศษไม้ ยังมีไม่มากนัก เพราะจำนวนประชากรมีน้อย และร้านประกอบการค้าไม้ยังมีไม่กี่ร้าน แต่เมื่อมีประชากรเพิ่มมากขึ้น ปัญหาเรื่องขยะก็มีเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย ปัจจุบันนี้ปัญหาเรื่องขยะยังคงแก้ไขไม่ได้ เพราะจิตสำนึกในการรักษาความสะอาดยังมีน้อย ถึงจะมีถังขยะที่ทางการนำมารองรับก็ยังคงทิ้งไม่เป็นที่เป็นทางเหมือนเดิม ผู้นำหมู่บ้านก็ไม่ได้แก้ไขอะไรอย่างจริงจัง ปรับปรุงแล้วไม่ดีขึ้นจึงปล่อยเลยตามเลย ส่วนปัญหาขยะจากเศษไม้นั้นปัจจุบันลดน้อยลงเล็กน้อย เนื่องจากในหมู่บ้านมีประชากรที่ประกอบอาชีพการเผาถ่านมารับซื้อเศษไม้ไปเผาถ่านเป็นประจำ เนื่องจากไม้ที่ได้มาจากต้นมะขามเริ่มจะหมดลงแล้ว

ความสัมพันธ์ของนักเรียนไทยกับนักเรียนกัมพูชา นักเรียนกัมพูชาที่เข้ามาเรียนในโรงเรียนจะมีความรักช่วยเหลือซึ่งกันและกันแบบแน่นแฟ้น แต่ก็สามารถเข้ากับนักเรียนไทยได้ แต่จะไม่ให้ความสนิทสนมเหมือนกับพรรคพวกของตัวเอง เวลาว่างหรือมีกิจกรรมของทางโรงเรียนมักจะจับกลุ่มกันอย่างเหนียวแน่น มีการใช้ภาษาพูดของตนเองในการสื่อสารกัน นอกจากนี้รุ่นพี่จะให้ความดูแลรุ่นน้องเป็นอย่างดี ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่พี่น้องร่วมสายโลหิต แต่ก็เอาใจใส่ช่วยเหลือน้องเสมอ

การเดินทางไปและกลับระหว่างบ้านและโรงเรียนของนักเรียนกัมพูชา เดินทางมาโรงเรียนโดยมีรถรับ-ส่ง ซึ่งมีนายณรงค์ หาญจันทร์ (คนไทย) คณะกรรมการศึกษาของโรงเรียน เป็นผู้รับผิดชอบ ค่าโดยสารในการเดินทางมาเรียนของนักเรียนกัมพูชาที่ต้องจ่ายให้กับรถโดยสารในราคาคนละ ๕๐๐ บาท / เดือน

ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับผู้ปกครองนักเรียนกัมพูชา ผู้ปกครองนักเรียนกัมพูชา จะให้ความร่วมมือกับทางโรงเรียนเป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมใดๆ ก็ตาม เช่น กิจกรรมวันแม่ วันเด็ก วันเปิดภาคเรียน และมีการบริจาคไม้สร้างโรงอาหารตามที่ทาง โรงเรียนได้ขอความร่วมมือ ในเมื่อลูกหลานได้มาเรียนในโรงเรียนของไทย ผู้ปกครองก็จะให้ความสำคัญรวมไปถึงชุมชนด้วย เช่น เมื่อชุมชนมีการจัดงานรื่นเริงหรือประเพณีสำคัญต่างๆ ผู้ปกครองนักเรียนกัมพูชาก็จะมาร่วมงานด้วยทุกครั้ง เช่น งานเทศน์มหาชาติ งานประจำปีที่บ้านจัดขึ้นเพื่อหารายได้มาก่อสร้างสถานที่สำคัญ ในวัดหรือหมู่บ้าน ผู้ปกครองนักเรียนกัมพูชาก็จะเข้าร่วมด้วยทุกครั้ง

นอกจากนี้คณะครูในโรงเรียนก็ได้เข้าไปเยี่ยมเยียนนักเรียนตามบ้านนักเรียนกัมพูชา เพื่อที่จะได้ทราบสภาพความเป็นอยู่และเป็นการทำความคุ้นเคยกับผู้ปกครองให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น และเวลาที่ผู้ปกครองนักเรียนกัมพูชามีการจัดงานก็มีการเชิญคณะครูไปร่วมงานด้วยทุกครั้ง เช่น งานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน เป็นต้น

ตลาด / ร้านค้า ร้านค้าร้านแรกของหมู่บ้านเป็นร้านของนายชู สิงโต ซึ่งเปิดขายกล้วยเตี๋ยและสุราในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ สมัยนั้นมีรถขายกับข้าวจากจันทบุรีเข้ามาค้าขายเพียงคันเดียว โดยจะมาถึงสวนส้มในตอนเที่ยง ชาวบ้านมักจะเรียกรถคันนี้ว่ารถไวกง เพราะผู้ขายเปิดเพลงของไวกง เพชรสุพรรณ ขณะขับรถขายกับข้าวทุกวัน

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ประชากรในหมู่บ้านมีความสนใจในการประกอบอาชีพค้าขายมากขึ้น มีการนำสินค้าทุกประเภทมาขายในลักษณะจับจองพื้นที่ขายเป็นของตนเองอย่างอิสระ ไม่เป็นระเบียบเท่าที่ควร คณะกรรมการหมู่บ้านจึงร่วมหาแนวทางพัฒนาปรับปรุงรูปแบบการขายให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยเพิ่มมากขึ้น ด้วยการจัดระเบียบและเปิดเป็นตลาดสินค้าอย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐

สินค้าที่จำหน่ายในตลาด ได้แก่ ผัก ผลไม้ ข้าวสารอาหารแห้ง กับข้าวถุงสำเร็จรูป ข้าวของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน อาหารปลา อาหารทะเล ขนมหวาน เสื้อผ้า รองเท้า ของเล่นเด็ก ร้านที่จำหน่ายข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็นทุกอย่างมีอยู่ ๓ ร้านใหญ่ๆ คือร้านนายมังกร แก้วคุณะ ร้านนางโสภา อยู่ทิม และร้านนางวัลย์ สมหมาย ในการจำหน่ายสินค้าในตลาด ทางคณะกรรมการหมู่บ้านจะมีการจัดสรรแผงขายสินค้าโดยคิดราคาแผงละ ๕ บาท/วัน สำหรับการจำหน่ายสินค้าที่มีการทางเดินที่คิดราคาค่า

เดินที่ ๒๐ บาท/วัน ซึ่งแบ่งสำหรับการจำหน่ายสินค้ามีประมาณ ๑๕๐ แ่ง รายได้จากการเก็บค่าแ่ง ค่าเดินที่ จะนำมาใช้ในการพัฒนาหมู่บ้านโดยผ่านมติในที่ประชุมของคณะกรรมการหมู่บ้านและชาวบ้านที่เข้าร่วมประชุม สภาพของตลาดปัจจุบันนี้เต็มไปด้วยแม่ค้าพ่อค้า มีของจำหน่ายครบครัน มีผู้มาจับจ่ายใช้สอยจากทั้งหมู่บ้านใกล้เคียงไม่ได้ขาด บรรยากาศของตลาดจะเนืองแน่นไปด้วยผู้คนในเวลาเย็น

ส่วนตอนเช้าจะมีเพียงร้านขายกับข้าวและขนมหวานเพียงแค่ว่าร้าน และร้านขายน้ำเต้าหู้ ปาท่องโก๋หนึ่งร้าน ร้านขายผักหนึ่งร้าน และร้านขายข้าวเหนียวหมูย่างสองสามร้าน ซึ่งนักเรียนนิยมแวะรับประทานผักกับข้าวเหนียวหมูก่อนมาโรงเรียนทุกวัน จากการสัมภาษณ์พ่อค้าแม่ค้าในตลาด ไม่มีใครตอบว่าขาดทุนจากการขายของเลยสักราย มีแต่ได้กำไร ไม่มากก็พอได้กินบ้าง เพราะผู้บริโภคมีจำนวนมาก ของที่นำมาขายนั้นถ้าเป็นอาหารคาวหวานก็ทำด้วยตัวเอง ผักผลไม้ นอกจากจะรับซื้อจากสวนมาแล้วบ้างก็เก็บมาจากไร่สวนของตัวเองมาจำหน่าย อาหารทะเลนั้นจะขึ้นไปซื้อที่จันทบุรี ในวันพุธที่อำเภอสอยดาวจะมีตลาดนัด ในตอนเย็นจะมีอาหารทะเลทุกประเภทมาจำหน่ายในราคาถูก ก็จะออกไปซื้อมาขายก็มี สำหรับอาหารป่านำเข้ามาจากประเทศกัมพูชา โดยมีพ่อค้าชาวกัมพูชานำมาส่งให้ร้านค้าบางร้านที่ขายของเหมือนกันก็จะไม่มีการขัดแย้งผิดใจกันแต่อย่างใด ขึ้นอยู่กับลูกค้าว่าจะเลือกซื้อของใครก็เท่านั้นเอง และต่างคนก็ต่างมีขายประจำของตัวเอง ถ้าใครมีธุระก็จะอาสาเข้าร้านให้กันด้วยความมีน้ำใจ

สภาพตลาดจะมีการขบเซาลงเมื่อถึงวันหยุดสำคัญๆ เช่น วันสงกรานต์ วันปีใหม่ เพราะชาวบ้านจะพากันกลับภูมิลำเนาเดิมของตนเองเพื่อไปเยี่ยมพ่อแม่พี่น้อง ร้านค้าที่จำหน่ายของก็เหลือไม่กี่ร้าน เพราะพ่อค้าแม่ค้าต้องกลับบ้านเกิดเมืองนอนด้วยเช่นกัน สภาพตลาดจะคึกคักผู้คนเนืองแน่นอีกครั้งก็ต่อเมื่อผู้คนเดินทางกลับมาจากบ้านเมื่อหมดเทศกาล

กองร้อยทหารพราน ในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ได้มีหน่วยงานของทางราชการ คือกองร้อยทหารนาวิกโยธินจำนวน ๔ นาย เรียกกันในนามของกองร้อยจันทตราส ซึ่งเป็นกองร้อยที่เข้ามาปฏิบัติการในรูปแบบจรยุทธ์ เพื่อทำการปราบปรามผู้ก่อการร้าย และรักษาความสงบให้กับพื้นที่ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๓ ทางหน่วยทหารมีความต้องการกำลังเสริมมากขึ้น เพื่อเป็นการสร้างความมั่นคงให้กับประเทศชาติ และเนื่องจากบ้านสวนส้มมีพื้นที่ติดกับชายแดนกัมพูชาที่เสี่ยงต่ออันตรายจากสงครามภายในประเทศ กัมพูชา หน่วยทหารจึงมีการจัดตั้งกองร้อยทหารพรานนาวิกโยธินประจำการเพื่อดูแลความปลอดภัยของประชาชนตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ผู้บังคับกองร้อยได้ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับพื้นที่ในเขตหวงห้ามที่ไม่ให้ประชาชนเข้าไปทำมาหากิน เนื่องจากยังมีทุ่นระเบิดเหลืออยู่ ซึ่งมีทั้งระเบิดบุคคลและระเบิดรถถัง ซึ่งอาจทำให้เกิดอันตรายได้สำหรับผู้ที่ยังไม่บุกรุก ไม่ว่าจะไปเพื่อทำมาหากิน ลำสัตว์ และแนวถางที่เพื่อทำมาหากิน ทั้งนี้หน่วยทุ่นระเบิดได้เข้าสำรวจตรวจสอบจุดที่ยังมีระเบิดฝังอยู่ เมื่อพบว่ายังมีระเบิดฝังอยู่จะมีการติดป้ายเพื่อบอกให้รู้ว่ในที่ตรงนั้นเป็นเขตอันตราย ห้ามเข้าไปทำกิจกรรมใดๆ ในบริเวณนั้นโดยเด็ดขาด ประชากรชาวไทยเมื่อทราบเรื่องก็จะไม่ไปข้องเกี่ยวกับดี จะมีเพียงชาวกัมพูชาที่ชอบแอบลักลอบเข้ามาแบบผิดกฎหมาย เหยียบกับระเบิดชนชาชาติ และถึงกับเสียชีวิตบ้างก็มี ซึ่งปัจจุบันนี้ก็ยังมียูแต่ไม่บ่อยครั้ง

ด้านตรวจคนเข้าเมือง ในสมัยนายอมร อนันตชัย ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี ได้มีแนวคิดในเรื่องการเปิดด่านการค้าระหว่างไทย-กัมพูชาตามบริเวณแนวชายแดน ได้แก่ ช่องทางบ้านผักกาด บ้านขั้วตารี และบ้านสวนส้ม ได้ติดต่อเจรจากับนายฉาย เวชสรรเสริฐ ให้มาเป็นผู้นำในการบุกเบิกการค้าขายกับกัมพูชาด้านชายแดนบ้านสวนส้ม ลักษณะการค้าขายในสมัยนั้นส่วนมากทางฝ่ายกัมพูชาจะเดินทางเข้ามาซื้อสินค้าจำพวกเครื่องอุปโภคบริโภคในตลาดบ้านสวนส้ม ส่วนไทยจะซื้อเพียงไม้ที่นำมาแปรรูปเป็นเฟอร์นิเจอร์และเนื้อสัตว์ป่าต่างๆ เส้นทางติดต่อสมัยนั้นเป็นทางเดินเท้าแคบๆ สองข้างทางเต็มไปด้วยป่าไม้ และแนวกับระเบิดของฝ่ายกัมพูชาที่หลงเหลืออยู่จากเหตุการณ์การสู้รบกันภายในประเทศ

หลังจากที่มีเส้นทางที่สะดวกขึ้น ได้มีการสร้างตลาดสำหรับการค้าขายระหว่างประเทศ โดยการเปิดประมูล ผู้ที่ประมูลได้คือกำนันฉาย เวชสรรเสริฐ ในช่วงที่เปิดตลาดใหม่การค้าขายดำเนินไปด้วยดี ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ การค้าเริ่มซบเซาลงเนื่องจากทางประเทศกัมพูชาได้มีการสั่งปิดชายแดนด้านกัมพูชา-สวนส้ม พ่อค้าแม่ค้าจึงหันไปค้าขายทางด้านชายแดนกัมพูชา-ขั้วตารีแทน เพราะผู้นำฝ่ายกัมพูชาที่มีอิทธิพลมีบ้านเรือนอยู่ฝั่งหมู่บ้านขั้วตารี ตลาดการค้าบริเวณชายแดนบ้านสวนส้มจึงเหลือร้านค้าเพียงไม่กี่ร้านที่ยังคงทำการขายสินค้าพวกสุรา บุหรี่ และอาหารตามสั่ง และรับซื้อพืชไร่ เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลังเท่านั้น

ด้านศุลกากรเกิดขึ้นพร้อมกับด้านตรวจคนเข้าเมือง ซึ่งมีสำนักงานใหญ่อยู่ที่หน่วยเฉพาะกิจทหารพรานนาวิกโยธิน จันทบุรี (อำเภอโป่งน้ำร้อน) เป็นหน่วยงานที่ไม่มีเจ้าหน้าที่ประจำการ เจ้าหน้าที่จะมาปฏิบัติหน้าที่ก็ต่อเมื่อมีการขนส่งสินค้าข้ามประเทศเท่านั้น สินค้าที่เข้ามาส่วนใหญ่จะเป็นรถยนต์จากประเทศญี่ปุ่นที่ชาวกัมพูชาสั่งเข้ามาใช้ เขตแนวชายแดนระหว่างบ้านสวนส้มกับหมู่บ้านสังกะสีของกัมพูชาถูกแบ่งแยกออกด้วยลำคลองที่สร้างเป็นฝายน้ำล้น มีสะพานไม้เชื่อมระหว่างสองฝั่งสำหรับเดินเท้าเข้าออก แต่จะไม่อนุญาตให้รถทั้งสองประเทศข้ามสะพาน เนื่องจากสะพานที่สร้างขึ้นไม่สามารถรับน้ำหนักรถยนต์ได้ ทั้งนี้เพราะเป็นการป้องกันการกระทำใดๆ ที่มีกฎหมายของทั้งสองประเทศสามารถรื้อถอนได้ตลอดเวลาตามต้องการ ถ้ามีเหตุการณ์ไม่สงบขึ้นมาระหว่างประเทศ

นอกจากนี้บริเวณสองฝั่งลำคลองที่อยู่ห่างจากสะพานไปตามแนวชายแดน ห่างไกลจากการควบคุมดูแลของทางราชการจะยังคงมีกับระเบิดฝังอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ทางราชการของทั้งสองประเทศไม่มั่นนโยบายในการเข้าไปทุบระเบิด เพราะต้องการให้เป็นเครื่องป้องกันการรุกล้ำดินแดนซึ่งกันและกัน

ข้อมูลทางด้านประชากร ปัจจุบัน ประชาชนของหมู่บ้านสวนส้มจัดออกเป็น ๓ กลุ่มใหญ่ๆ ได้แก่ กลุ่มที่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุด ซึ่งประชากรส่วนใหญ่จะมาจากหมู่บ้านหนองกอก ตำบลหนองบัวฮี อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี และเป็นกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัย ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ มีจำนวน ๔๐ ครอบครัวยุคแรกๆ ที่มาตั้งถิ่นฐานคือนางสมบุญ กาสี จากนั้นได้มีการชักชวนญาติพี่น้องเข้ามาทำมาหากิน ซึ่งคนที่มาจากจังหวัดอุบลราชธานีส่วนมากจะเข้ามาประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีพื้นที่ทำกินเป็นของตัวเองด้วยการจับจองและจัดซื้อ ทำการปลูกพืชไร่จำพวกมันสำปะหลังและข้าวโพดเพื่อเลี้ยงชีพ

จากการสัมภาษณ์นางบุญส่ง เลางาม และนางอำพร เวื่อนฤทธิ์ ได้เล่าว่าต้นตระกูลที่ใหญ่ที่สุดที่มาจากจังหวัดอุบลราชธานีคือต้นตระกูลพวงแก้ว และมีความหวังว่าในอนาคตจะชักชวนญาติ พี่น้องเข้ามาทำมาหากินที่หมู่บ้านสวนส้ม แต่ขณะนั้นญาติพี่น้องยังขาดแคลนทุนทรัพย์ในการจัดซื้อที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย เพราะปัจจุบันนี้ที่ดินมีราคาแพง ภาคกลางรองลงมา ได้แก่ จังหวัดนครสวรรค์ กำแพงเพชร เป็นกลุ่มที่อพยพเข้ามาลงทุนและบางส่วนก็เข้ามารับจ้างทำเฟอร์นิเจอร์ ผู้ที่เข้ามาก่อนคือนายยี่ง ผลสุข ตอนแรกนายยี่งได้เข้ามารับจ้างทำงานในโรงงานไม้ก่อน ต่อมาเมื่อมีทุนจึงเปิดโรงงานเป็นของตนเอง และมีการชักชวนญาติพี่น้องเข้ามาช่วยกันด้วย เมื่อพี่น้องมีทุนเป็นของตนเองจึงขยายขยายตั้งโรงงานขึ้นเอง และมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นอย่างดีในเครือญาติพี่น้อง ส่วนภาคเหนือได้แก่กลุ่มคนที่มาจากจังหวัดแพร่เป็นส่วนใหญ่ โดยมีครอบครัวของนางแดง รสปีตุพงษ์ เป็นครอบครัวที่ทำธุรกิจไม้แปรรูปโดยตรง

ผู้ประกอบการค้าไม้ที่มาจากทุกที่ ภายนอกดูเหมือนจะมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันก็จริง มีการเข้ากลุ่มร่วมจัดตั้งสหกรณ์ด้วยกัน แต่ข้างในลึกๆ แล้วแต่ละร้านจะแข่งขันกันในด้านคุณภาพ ราคาสวยงาม และรูปแบบใหม่ๆ ของงาน ไม่ชอบอย่างมากที่จะให้ร้านอื่นมาลอกเลียนแบบรูปแบบของงานในร้านตน แต่ก็หารอดพ้นไม่ เพราะก็มีการเลียนแบบกันขึ้นมาทุกที แต่ก็ไม่ได้มีการกระทบกระทั่งกันรุนแรงจนเป็นเรื่องใหญ่โตขึ้นมาให้ได้พบเห็น

ปัจจุบันนี้เฟอร์นิเจอร์ที่ทำจากไม้มะค่าทั้งชิ้นแทบจะไม่มีแล้ว แต่จะมีการใช้ไม้อย่างอื่น เช่น นนทรี ประดู่ ชิงชัน ประกอบเข้าไปแทน โดยช่างผู้ชำนาญการจะทำการเลียนแบบ ตกแต่งทาสีให้เหมือนกับไม้มะค่าแท้เลยทีเดียว ลูกค้ารายใดที่รู้จักไม้ก็จะไม่รู้เลยว่า เป็นของปลอมปน นอกจากนี้ยังมีการวาดลายไม้ วาดวงปี ตกแต่งขึ้นมาอีกด้วย ถ้าช่างฝีมือลูกค้าก็จะดูไม่ออก ถ้าช่างไม่มีฝีมือ ลายไม้จะหยาบ เส้นแข็ง สามารถมองออกได้ เพราะฉะนั้นลูกค้าต้องมีประสบการณ์ในการดูไม้และใช้วิจักษณ์ญาณในการเลือกซื้อ จึงจะได้ของแท้และแน่นอน

ส่วนที่เหลืเข้ามาเป็นลูกจ้าง นอกจากนี้นั้ยังมีกลุ่มน้อยที่มาจากจังหวัดสุรินทร์และศรีสะเกษ จำนวน ๕ ครอบครัว ที่เข้ามาอาศัยโดยประกอบอาชีพเกษตรกรรมและรับจ้างทั่วไป

ภาคใต้ที่เข้ามาอาศัยในหมู่บ้านสวนส้มคือต้นตระกูลรัตนดิษฐ์ (นายโชติ รัตนดิษฐ์) ได้เข้ามาทำมาหากินด้วยการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทั้งพืชสวนพืชไร่ จำพวกข้าวโพด มันสำปะหลัง มะม่วง ลำไย ทุเรียน เงาะ ลิ้นจี่ ซึ่งคนแต่ละกลุ่มจะพูดภาษาถิ่นของตนเอง และมีความรักใคร่สามัคคีกลมเกลียวกันภายในกลุ่มอย่างเหนียวแน่น

คนแต่ละกลุ่มที่กล่าวถึงนี้มีความสัมพันธ์ด้วยการทำกิจกรรมร่วมกัน มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการประกอบอาชีพ ร่วมสืบสานประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงาม เพราะพื้นฐานที่เป็นคนไทยเหมือนกัน และนับถือพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน ถึงแม้ว่าจะมาจากต่างที่ต่างถิ่น แต่ก็รู้จักสนิทสนมกันดี บางคนถึงกับนับถือกันดุจญาติพี่น้อง และกลายเป็นเพื่อนสนิทกันก็มี แต่ก็มีส่วนน้อยที่ไม่ค่อยจะลงรอยกัน เพราะการขัดแย้งกันในเรื่องผลประโยชน์ คนพวกนี้ส่วนใหญ่จะเป็นระดับผู้นำในท้องถิ่นของทั้งสองหมู่บ้านมากกว่าที่พยายามยื้อแย่งงบประมาณในการพัฒนาหมู่บ้านของตน